

युग शक्ति गायत्री

प्रकाशन नारीप २५-६-२००१

जुलाई-२००१ मां वंचानारी

અનુક્રમણિકા

૧. સંસ્કૃતિનું ગૌરવ ફરીથી ઉજ્જવળ કરીએ	૧	૧૧. મમતાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ-મા લૂબા	૨૮
૨. બદલાતી પરિસ્થિતિમાં વિચારો પણ બદલો	૨	૧૨. સિદ્ધાંતોનો આચરણ પર પ્રભાવ	૩૦
૩. વૈશ્ય વર્ણનો ધર્મ અને કર્તવ્યો	૪	૧૩. નારી તમે કેવળ શ્રદ્ધા છો	૩૨
૪. ગોપાલન દરેક દૃષ્ટિએ લાભદાયક	૮	૧૪. ઈચ્છિત સંતાન કેવી રીતે જન્મે ?	૩૬
૫. યોગનું જ્ઞાન-વિજ્ઞાન	૧૧	૧૫. માનવનો પુરુષાર્થ અને કર્મફળનો સિદ્ધાંત	૩૯
૬. સાધનામાં બોધ અને જાગૃતિનો સમાવેશ	૧૪	૧૬. સ્વસ્થ રહેવું હોય તો ભોજન બનાવવાની રીત બદલો	૩૯
૭. વેદમાતા, દેવમાતા, વિશ્વમાતા	૧૭	૧૭. સાચી ભક્તિ રૈદાસની	૪૧
૮. સંવેદનાનું ધનિક વનસ્પતિ જગત	૧૯	૧૮. આત્મવિકાસનાં ચાર મહત્વપૂર્ણ સોપાન	૪૨
૯. શું આ મહાવિનાશથી બચી શકાયું હોત ?	૨૧	૧૯. આત્મીય અનુરોધ	૪૭
૧૦. યે યથા માં પ્રપદન્તે તાંસ્તથૈવ ભજમ્યહમ્ ।	૨૪	૨૦. યુગ નિર્માણ સમાચાર	

વધુમાં વધુ પરિજન એક વર્ષની અભિયાન સાધના કરે

હીરક જ્યંતિ વર્ષમાં પરિજનોને પોતાના વ્યક્તિત્વને વધુ શુદ્ધ, પવિત્ર અને પ્રખર બનાવવા તથા સુજનાત્મક આંદોલનોને ગતિ આપવા પ્રબળ યુગ સાધના કરવા માટે કહેવામાં આવી રહે છે. આ અભિયાન સાધનાનું વિશેષ માર્ગદર્શન ગાયત્રી મહાવિજ્ઞાન ભાગ-૨ના અંતિમ લેખમાં આપેલ છે. અભિયાન સાધનાનું પ્રમુખ માર્ગદર્શન આ પ્રમાણે છે.

- અભિયાન સાધનામાં એક વર્ષમાં પાંચ લાખ ગાયત્રી મંત્ર જપ કરવાના હોય છે.
- અભિયાન સાધના એકાદશીથી શરૂ કરવાની હોય છે. પરંતુ આ પત્રિકા સાધકો સુધી વિલંબથી પહોંચશે. હીરક જ્યંતિ વર્ષને ધ્યાનમાં લઈ પૂરા દેશમાં આ અભિયાન સાધના ગુરૂપૂર્ણિમાં ૨૦૦૧ થી ગુરૂપૂર્ણિમાં ૨૦૦૨ સુધી સંપન્ન કરવામાં આવે.
- પૂજ્ય ગુરૂદેવે અભિયાન સાધનાને પંચમુખી ગાયત્રી સુગમ સાધના કહેલ છે. પોતાના વ્યક્તિત્વમાં સામેલ પંચતત્ત્વો, પંચપ્રાણ, પંચનન્માત્રાઓ, પંચજ્ઞાનેન્દ્રિઓ, પંચકર્મેન્દ્રિઓ, પંચકોષોના પરિષ્કાર અને આદિશક્તિની ઊર્જાથી પોષિત અને અનુશાસિત બનવાનો લાભ મળે છે. સાધના સંરક્ષણ માટે શાંતિકુંજ પત્ર લખવો.
- અભિયાન સાધનામાં પાંચ લાખ ગાયત્રી મંત્ર જપ કરવા માટે ૪૬૩૦ માળા (૧૦૮ મણકાની) કરવાની હોય છે.

આ પ્રમાણે માળા કરવામાં આવે.

(૧) બાર મહિનાની ચોવીસ એકાદશીઓએ રોજની ચોવીસ માળાઓના હિસાબે $૨૪ \times ૨૪ = ૫૭૬$ માળાઓ.

(૨) દસ-દસ દિવસની કુલ ત્રણ નવરાત્રિઓના ૩૦ દિવસની રોજની ૨૪ માળાઓ પ્રમાણે $૩૦ \times ૨૪ = ૭૨૦$ માળાઓ.

(૩) વર્ષના ૩૬૦ દિવસોમાંથી ઉપરના $૩૦ + ૨૪ = ૫૪$ દિવસો બાદ કરતાં બાકીના ૩૦૬ દિવસોમાં રોજની ૧૦ માળાના હિસાબે $૩૦૬ \times ૧૦ = ૩૦૬૦$ માળાઓ.

(૪) દરેક રવિવારે પાંચ માળાઓ વિશેષ કરવી. એટલે કે તે દિવસોએ દસને બદલે પંદર માળાઓ કરવી. આ મુજબ એક વર્ષના રવિવારના દિવસોની વધારાની માળાઓ પર $X ૫ = ૨૬૦$ માળાઓ થાય.

(૫) મહિનામાં એક વાર સુદ અગિયારસ ૧૦૮ મંત્રોનો હવન કરવો. વર્ષનાં છેલ્લા દિવસે શેષ ૧૪ માળાઓ પૂર્ણ કરી પૂર્ણહુતિ હવન કરવો.

ॐ ભૂર્ભુવ: સ્વ: તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભગોદિવસ્ય ધીમહિ ધિયો યોન: પ્રચોદયાત

યુગ શક્તિ ગાયત્રી

: સંસ્થાપક / સંરક્ષક :

વેદમૂર્તિ, તપોનિષ્ઠ યુગદટ્ટા

પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય

અને

માતા ભગવતી દેવી શર્મા

: સંપાદક :

પં. લીલાપત શર્મા

: સહ સંપાદક :

ધનશ્યામ પટેલ

: કાર્યાલય :

ગાયત્રી તપોભૂમિ,

મથુરા - ૨૮૧ ૦૦૩

: ટેલિફોન :

(૦૫૬૫) ૭૩૦૩૯૯, ૭૩૦૧૨૮

વાર્ષિક લવાજમ : ૫૫ રૂપિયા

આજીવન લવાજમ : ૭૦૦ રૂપિયા

વિદેશનું લવાજમ

વાર્ષિક ૧૦ પાઉન્ડ / ૧૫ ડોલર

રૂ. ૬૦૦=૦૦

આજીવન : ૧૦૦ પાઉન્ડ / ૧૫૦ ડોલર

ભારતીય મુદ્રામાં રૂ. ૭૦૦૦-૦૦

વર્ષ - ૩૨ અંક - ૭

પ્રકાશન તિથિ ૨૫-૬-૨૦૦૧

જુલાઈ - ૨૦૦૧

સંસ્કૃતિનું ગૌરવ ફરીથી ઉજાવવા કરીએ

એ બધું જ જ્ઞાન, ગૌરવ, વિજ્ઞાન, કલા, સમૃદ્ધિ અને સંસ્કૃતિ આ દેશના ગર્ભમાં આજે પણ અસ્તિત્વમાં છે. એ શૌધો આજે પણ દટ છે, નિરર્થક બની નથી. એ વિદ્યાઓનું અસ્તિત્વ આજે પણ વિદ્યમાન છે અને એ પ્રતીક્ષા કરતું રહે છે કે કોઈ આવે અને અમારા અનંત ભંડારમાંથી ઈચ્છા હોય તેટલું ભેગું કરીને લઈ જાય, પરંતુ ક્યાં છે એ સાહસ? એ તન્મયતાને શું થઈ ગયું?

આપણે એક પરિભાષા શીખી લીધી છે - “પતનની પરિભાષા”. નશામાં ઝૂમતી વ્યક્તિને જેમ ખુદનો હોશ રહેતો નથી, બસ તેવા જ થઈ ગયા છીએ આપણે. આપણી નસોમાં વિદેશીપણાનો, બનાવટનો નશો છવાઈ ગયો છે. આપણા સાંસ્કૃતિક ગૌરવને ભૂલી ગયા છીએ. તેથી જ દિવસે-દિવસે આપણી દુર્ગતિ વધતી જઈ રહી છે. બેકારી, ભ્રષ્ટાચાર ટકી શકતા નથી, વ્યભિચાર વિકસી શકતો નથી, અત્યાચાર વધુ દિવસો સુધી માથું ઊંચું કરીને ઊભો રહી શકતો નથી, પરંતુ આપણું આત્માભિમાન તો જગે. જે દિવસે આપણે ગૌરવને સમજી શકીશું, તે દિવસે આપણી અવસ્થા જ ભિન્ન હશે. સર્વત્ર ઉલ્લાસ હશે. અહીં જ્ઞાનની ગંગા વહી રહી હશે. સમૃદ્ધિનો કુબેર તેનો ખજાનો લુંટાવી રહ્યો હશે. બધું જ થશે, પરંતુ આપણી આધ્યાત્મિક વૃત્તિઓ પણ જગવી તો જોઈએ. આપણામાં જો આટલું સાહસ પેદા થઈ જાય, તો યુગ બદલાતા વાર નહિ લાગે. એ સુવર્ણકાળ ઉડતો આવશે. આવો! હવે એ જ ધર્મ અને સંસ્કૃતિના અવગાહન માટે તૈયાર થઈ જઈએ.

**જનસંખ્યા
નિયંત્રણ**

“મહલાતી પરિસ્થિતિમાં વિચારો પણ બદલો”

અમેરિકાના એક વૈજ્ઞાનિક શ્રી માર્સ્ટન બેટ્સે ભવિષ્ય-વાણી કરી છે કે “જે આગામી સદીમાં વિશ્વની વસ્તી અત્યારની ગતિથી વધતી રહી તો વિશ્વની કુલ વસ્તીનું વજન પૃથ્વીના વજન જેટલું થઈ જશે. અર્થાત્ પૃથ્વીનો ભાર બમણો થઈ જશે.” જેમ જેમ જનસંખ્યા વધી તેમ તેમ જટિલતા વધતી ગઈ અને એ પ્રમાણે સ્વાસ્થ્ય, આરોગ્ય, આજીવિકા, સંરક્ષણ, ખાદ્યપદાર્થ, નિવાસસ્થાન, શિક્ષણ, સામાજિકતા, અપરાધો વગેરે સમસ્યાઓ પણ વધતી ગઈ. આજે તો વસ્તીવધારાને લીધે સમગ્ર સંસાર જ એક સમસ્યા બની ગયો છે.

સરકારી કાયદામાં એક કલમ છે કે બળાત્કાર, વ્યભિચાર કરનારને લાંબા સમયની સજા ભોગવવી પડે છે. ઈશ્વરને ત્યાં કાયદો તો નથી, પણ એક કુચક એવું છે કે કામુકતાને એક નિયતિ સમજીને એ કુચકમાં ફસાનારને દરેક ગુના માટે મોટેભાગે વીસ વર્ષની સજા થાય છે. કામુકતાનું પરિણામ સંતાન જન્મવું તે થાય છે. એના લાલનપાલન, શિક્ષણ, દવાદાણ, મનોરંજન, લગ્ન વગેરેથી માંડીને એના માટે વારસામાં કંઈક મૂકી જવા માટે રાતદિવસ ઈમાનદારી કે બેઈમાનીથી ગમે તે કાંઈક કરવું પડે છે. આ સીલરીલો એક પછી બીજાના ક્રમમાં આગળ વધે છે અને એક સંતાન પેદા કરવાની સજા વીસ વર્ષ ભોગવવી પડે છે. આ સમયગાળામાં શારીરિક, માનસિક શ્રમ, સમજદારી, નૈતિક પતન વગેરેનું કુચક ચાલતું રહે છે.

દરેક સમજદાર માણસે દેશની તથા પોતાની સમસ્યાઓને સમજીને વસ્તી વધારી દેશદ્રોહના ભાગીદાર બનવું બેઈએ નહીં. આજે તો જે આ અનર્થથી જેટલો બચી શકે, તેટલો જ તે વિચારશીલ અને સમાજસેવામાં મદદ કરનાર માણસ ગણાશે.

સંતાન ઘડપણમાં સહારો બનશે એમ વિચારવું તે પણ આજની પરિસ્થિતિઓમાં એક ભૂલ છે. નવદંપતી પોતાની અને પોતાના પ્રજનનની સમસ્યા ઉકેલી શકતાં નથી તો પછી મોટા અને ધરડાંની સેવા કે મદદ કરવાની આશા રાખવી નહીં કે અમારે ઘેર શ્રવણ પેદા થશે. આજનું અર્થશાસ્ત્ર તો ધરડાં-નકામા પશુઓની જેમ દુર્બળ, રોગી અને નહીં કમાતા

ધરડાંને પણ કોઈ રીતે ક્યાંય ઠેકાણે પાડવાનું વિચારે છે. આ દશામાં સંતાનો પાસેથી સેવા કે મદદની અપેક્ષા રાખ્યા વિના જ એમ વિચારવું બેઈએ કે એમની પર આપણી જવાબદારીઓ નાંખ્યા વિના જ જીવનથી છુટકારો મળી જાય તો સારું છે. પિંડદાન મળવાથી સ્વર્ગે જવાની માન્યતાઓ તો હવે છોડી જ દેવી બેઈએ.

જેવી રીતે અનેક કુરિવાજોનું ખંડન હવે થવા લાગ્યું છે, તેમ હવે એમ વિચારવું બેઈએ કે સંતાનો વધારીને સ્ત્રીનું સ્વાસ્થ્ય, આપણો આર્થિક બોજ બને અને સંતાનોનું ભાવિ ખરાબ કરવાની બદલે એ જ સારું છે કે પ્રજનનથી જે જેટલા બચાય તેટલાં બચે. પોતાને એટલા જ બુદ્ધિશાળી અને સમજદાર માને.

સ્ત્રીઓ માને છે કે પ્રજનન કરવું તે એક રીતે મોંઠ સામે ઝઝૂમવા જેવું છે. અનેક સ્ત્રીઓનાં મૃત્યુ પ્રસવપીડામાં થઈ જતાં હોય છે. છરીના ઘા સહેવામાં, ખૂબ તડપવામાં અને વ્યથાને સહન કરવામાં અને પોતાના સ્વાસ્થ્યરસને નીચોવીને કમબેર થવામાં કઈ સ્ત્રીને લાભ થઈ શકે ? જેટલો સમય કોઈ સ્ત્રી જ્ઞાનવૃદ્ધિ, સ્વાસ્થ્યરક્ષણ, આજીવિકા મેળવવી, ધરની વ્યવસ્થા તથા સમાજસેવા જેવાં મહત્વપૂર્ણ કામોમાં લગાડે તો ઘણું બધું હિત કરી શકે. એના બદલે સંતાન પેદા કરવામાં અને એનું પાલન કરવામાં એને શું મળે ? માતા બન્યા પછી એની વ્યક્તિગત પ્રતિભા અને પ્રગતિનો એક રીતે અંત જ આવી જાય છે. આજીવિકા માટે તે સંપૂર્ણ પરાધીન બની જાય છે.

વૃદ્ધાવસ્થામાં સંતાનો સેવા કરશે ત્યારે કામ ચાલશે એમ વિચારવું એ આત્મહીનતા તથા આત્મવિશ્વાસના અભાવનું જ ધોતક છે. પરાવલંબી જીવનની આકાંક્ષા કરનાર લોકો એક રીતે મરેલા જ કહેવાય. આજના વાતાવરણમાં જ્યારે કૌટુંબિક કર્તવ્યો સ્ત્રી તથા સંતાનો સુધી પણ કોઈ સારી રીતે નિભાવી શકતું નથી, ત્યારે ધરડાં માખાપ પર સંતાનો શું ચામર દોળવાનાં છે ? આ મૂર્ખામીથી જેટલાં જલદી છુટાય તેટલું સારું છે. મરતાં સુધી ધરડાંઓને પોતાનાં હાડકાં ઘાણીમાં પીલીને એનું તેલ પુત્ર-પૌત્રો પર ચોપડતા રહેવું પડે છે. એમાં ઊણપ આવે તો સમગ્ર પરિવારની આંખો કેવી

રાતીપીળી થાય છે એ કોઈપણ બેઈ શકે છે. સમયની માંગ છે કે કામેચ્છા અને પ્રજનનમાં અંતર રહેવું બેઈએ. જે ઝડપથી સંખ્યા વધી રહી છે તે ઝડપે ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરવા છતાં સાધનોની વૃદ્ધિ થતી નથી. સાધનહીન લોકોને દુર્ગતિ સહન કરવી પડે છે અને એ દુર્ગતિના સડા અને દુર્ગધથી આખું સામાજિક વાતાવરણ વિષમય થાય છે. આ સ્થિતિમાં વ્યક્તિ અને સમાજને સમાનરૂપથી દુઃખ ભોગવવું પડે છે.

સંતાનથી જે કોઈ વિરલ પુરુષની ઇચ્છા પૂરી થાય છે તે ગૌરવની, કમાઈ ખવડાવાની અને સેવા મળવાની હોય છે. આજના સમયમાં એવા સુપુત્રોનાં દર્શન દુર્લભ છે. ઘરડાં માબાપને એક ભાર સમજવામાં આવે છે. એમના મૃત્યુની રાહ બેવાય છે. યુવાન બેટો ઘરનો માલિક હોય છે, ઘરડાંના હાથમાં કાંઈ રહેતું નથી. તે પરાધીન થઈ જાય છે. પોતાની ઇચ્છા પૂરી કરવા માટે કમાઈ દીકરાના મોં સામે જુએ છે, પણ એની કરડી ભ્રમરો બેઈને ચૂપ થઈ જાય છે. સામાજિક ચર્ચામાં તો ઘરડાંને બાપ કહેવાય છે, પણ વ્યાવહારિક રૂપે બેટો બાપ થઈ જાય છે. બાપને બેટાની જેમ રહેવું પડે છે. યુવાનીના નશામાં આજના દીકરા બાપને સન્માન તો નથી આપતા, પરંતુ મોકો મળતા અપમાન કરવાનું પણ ચૂકતા નથી. જે મોટા મોટા મનસૂબા બાપે સેવ્યા હતા, દીકરા પાસેથી જે વ્યવહારની આશાઓ રાખતો હતો, તે સમય આવતાં રેતીના મહેલની જેમ તૂટી જાય છે. કોઈક વિરલાની જ આ ઇચ્છા પૂરી થાય છે.

આ વધતી વસ્તી માટે અન્ન મેળવવું મુશ્કેલ છે. ગોચરો ખેડી નાખવામાં આવ્યાં છે. પશુઓને ચરવાની જગા ઝૂંટવીને ખેતી કરવામાં આવે છે, પણ જરૂરિયાત પ્રમાણે અન્ન પૂરું પાડી શકાતું નથી. પરિણામે ભૂખમરો અને બીમારીથી અનેક લોકો કાળના મુખમાં પેસી જાય છે. એવી સ્થિતિમાં વસ્તી વધારવી તે દેશ માટે ભારરૂપ છે. તમામ વિચારકો એ વાતની ખૂબ આવશ્યકતા અનુભવી રહ્યા છે કે જે દેશમાં અર્થસંકટ પેદા કરવું ન હોય તો જે તેજીથી વસ્તી વધી રહી છે એને રોકવી બેઈએ. મહાત્મા ગાંધી બ્રહ્મચર્ય દ્વારા સંતાન નિયમનની અપીલ કરે છે. બીજા વિદ્વાનો એ માટે કૃત્રિમ ઉપાયો સુધીની ભલામણ કરે છે. એટલું નક્કી છે કે વસ્તી વધારાથી માનવજાતિની મુશ્કેલીઓ વધે છે, ઘટતી નથી. જે જન્મદર નહીં ઘટાડાય તો એક દિવસ એવો

આવશે કે ઘરતી પર લોકોને ઊભા રહેવાનું પણ કઠિન થઈ પડશે. વસ્તુતઃ વસ્તીવધારો પરમાણુથી પણ વધુ ઘાતક છે, કારણ કે તે તો મનુષ્યદેહનો નાશ કરે છે, પરંતુ તીવ્રતાથી વધતી વસ્તી એટલી વિકટ સમસ્યાઓ પેદા કરે છે કે તે માનવનું આત્મગૌરવ તથા આત્મશક્તિનો જ નાશ કરી નાંખે છે.

બીજા દેશો કરતાં આપણા દેશમાં વસ્તી વધુ તીવ્રતાથી વધે છે. વસ્તી વધારાની સાથે સાથે કૌટુંબિક, સામાજિક, આર્થિક, શૈક્ષણિક વગેરે તમામ ક્ષેત્રોમાં અસંખ્ય સમસ્યાઓ ઊભી થાય છે. લોકોને પૌષ્ટિક ભોજન મળતું નથી કે નથી મળતાં શુદ્ધ જલવાયુ કે યોગ્ય સ્થાન. શૈક્ષણિક સગવડો પણ પૂરતી માત્રામાં મળતી નથી.

સ્કૂલો તથા કોલેજોમાં અનેક વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓ પ્રવેશ ઇચ્છે છે, પરંતુ ત્યાં જગાનો અભાવ છે. ગરીબી પણ વધતી જાય છે. આમ જનતાને શરીર ઢાંકવા વસ્ત્રો પણ મળતાં નથી. આપણે ત્યાં વર્ષ દરમિયાન એક વ્યક્તિ ૧૬ મીટર કાપડનો ઉપયોગ કરે છે, બ્યારે અમેરિકામાં પ્રત્યેક વ્યક્તિ ૪૦ મીટરથી પણ વધુ કાપડનો ઉપયોગ કરે છે. વસ્તી વધારાની સાથે બેકારીની સમસ્યા પણ સુરસાના મુખની જેમ વધી રહી છે. જેથી દેશની યુવાશક્તિનો નાશ થાય છે તથા એમનામાં અપરાધો વધી રહ્યા છે.

જે આપણે દેશ પ્રત્યે સાચા અર્થમાં વફાદાર થવું હોય તો આપણું પ્રાથમિક કર્તવ્ય છે કે વધુ સંતાન પેદા કરીને સમસ્યાઓ ન વધારીએ. પહેલાંના સમયમાં તો રોગચાળો તથા પ્રાકૃતિક ઉપદ્રવો દ્વારા પ્રકૃતિ પોતે જ વસ્તીવધારા પર નિયંત્રણ કરતી હતી, પરંતુ આજે આપણે રોગો પર, દુષ્કાળ તથા પ્રાકૃતિક આફતો પર વિજય મેળવ્યો છે. પરિણામે એક બાજુ વસ્તી વધી રહી છે, તો બીજી બાજુ મૃત્યુદર ઘટતો જાય છે.

વસ્તુતઃ જે એક સંતાનને જ સર્વગુણસંપન્ન બનાવવામાં આવે તો તે દેશ પ્રત્યે સૌથી મોટી શ્રદ્ધાંજલિ છે. એમાં આપણા બધાનું હિત રહેલું છે. સંતાન પેદા કરવાં એ આજે વ્યક્તિઓનો વૈયક્તિક વિષય નથી, કારણ કે એથી સમસ્ત માનવજાતિનાં સુખ-સ્વાસ્થ્ય પ્રત્યક્ષ તથા અપ્રત્યક્ષ રૂપે પ્રભાવિત થાય છે. વિશેષ જાણકારી માટે આ હારમાળાની પુસ્તિકા નંબર ૧૫૧ થી ૧૬૦ વાંચો.

સૂતજીએ કહ્યું: હે શ્રેષ્ઠ મુનિગણ! હવે હું આગળની કથા કહું છું, એને ધ્યાનથી સાંભળો. પ્રાચીન કાળમાં ઉલ્કામુખ નામનો એક બુદ્ધિમાન રાજા હતો. તે જિતેન્દ્રિય, સત્યનિષ્ઠ અને કર્તવ્યપરાયણ હતો અને શ્રેષ્ઠ કાર્યો માટે ધનનું ખૂબ દાન પણ કરતો હતો.

રાજા ઉલ્કામુખની પત્ની પણ ધર્મપરાયણ હતી અને કર્તવ્યપાલનમાં રાજાને બધી રીતે સહકાર આપતી હતી. બંને સત્યવ્રતમાં ઘણી નિષ્ઠા રાખતાં હતાં અને સાર્વજનિક આયોજનો દ્વારા પ્રજાજનોને સત્યધર્મની પ્રેરણા આપ્યા કરતાં હતાં. ભદ્રશીલા નદીના તટ પર એક આવા જ આયોજનમાં સાધુ નામનો વેપારી પણ સામેલ થયો અને એ આયોજનથી પ્રભાવિત થઈને રાજાને પૂછવા લાગ્યો.

સાધુ વૈશ્યે કહ્યું: હે રાજા! આપ આ આયોજન શા માટે કર્યા કરો છો, તથા એનો શું લાભ અને પ્રભાવ છે, એ કૃપા કરીને મને જણાવો. રાજાએ ઉત્તર આપ્યો: આ ભગવાન સત્યનારાયણનો પૂજા-સમારંભ છે. હું સત્યવ્રતનું પાલન કરું છું અને એનો જ પ્રચાર પણ કર્યા કરું છું. શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ સ્વયં સત્યાચરણ કરવું જોઈએ અને બીજાઓને પણ એ પ્રમાણે કરવા માટે પોતાના અનુભવથી પ્રેરણા આપતા રહેવું જોઈએ.

હે વૈશ્ય! જીવનમાં આ જ ક્રમ અપનાવીને ચાલવાને કારણે ભગવાન સત્યનારાયણની કૃપાથી મને પોતાનાં પરિજનો તથા પ્રજાજનો સહિત સુખ-શાંતિ પ્રાપ્ત થયેલાં છે.

રાજાનાં વચનો સાંભળીને સાધુ વૈશ્ય વિનય-પૂર્વક કહેવા લાગ્યો -

હે રાજા! આ વિષયમાં મને વિસ્તારથી સમજાવો. હું પણ દુઃખો-કષ્ટો અને અભાવો ભોગવી રહ્યો છું. હું પણ ભગવાન સત્યનારાયણનું શરણ લઈને એ બધામાંથી મુક્તિ મેળવીશ.

રાજા બોલ્યા: વૈશ્યનો ધર્મ સમાજની આવશ્યકતાઓ પ્રમાણે શુદ્ધ વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરવાનો અને

એમની યોગ્ય કિંમતે વહેંચણીની વ્યવસ્થા કરવાનો છે. સત્યધર્મનું પાલન કરનારો વૈશ્ય પોતાની તથા સમાજની સમૃદ્ધિ અને સુખ-શાંતિ વધારતો રહીને ખૂબ યશનો ભાગીદાર બને છે. તમે પણ પોતાના જીવનમાં સત્યધર્મનું પાલન કરો. ભગવાન સત્યનારાયણની કૃપાથી તમને પણ સુખ, સૌભાગ્ય તથા સંપન્નતા અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે.

રાજા પાસેથી સત્યવ્રતનું સ્વરૂપ બરાબર રીતે સમજીને સાધુ વૈશ્યે પોતાના જીવનમાં સત્યવ્રતના પાલનનો સંકલ્પ લીધો અને તે પોતાને ઘેર ગયો. ઘરમાં તેણે પોતાની પત્નીને બધું વૃતાંત સંભળાવ્યું અને તે પણ સત્યવ્રતનું પાલન શ્રદ્ધાપૂર્વક કરવા લાગી. સત્યવ્રતો વૈશ્ય અને પોતાનું ધર્મપત્ની જ્ઞાન અને યોગ્યતા પણ વધારવા લાગ્યાં. પરિણામે તેમના ઘરમાં વ્યવસ્થા તથા સંપન્નતા ઝડપથી વધવા લાગ્યાં.

તેમણે પોતાની આવકનો મોટો ભાગ સંસારમાં સત્યવ્રતના પ્રચારમાં લગાવતા રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. સત્યનારાયણ ભગવાનના શરણમાં જવાથી તેમના જીવનમાં બધી રીતે સંપન્નતા આવવા લાગી તથા જીવનનો સમય પ્રસન્નતામાં વીતવા લાગ્યો. પોતાનું આર્થિક તથા માનસિક સંતુલન સધાઈ ગયું ત્યારે એ વણિક દંપતી પોતાના મનમાં સંતાનોત્પાદનની ઇચ્છા અનુભવવા લાગ્યાં.

એવી ઇચ્છા તેમના મનમાં થઈ ત્યારે તેમને સ્વપ્નમાં નિર્દેશ મળ્યો કે તેઓ પુત્રને બદલે પુત્રીની કામના કરે, કારણ કે કન્યા સૌભાગ્ય તથા આદરનું પ્રતીક છે. એ નિર્દેશાનુસાર તેમણે નિયમિત જીવનક્રમ અપનાવીને એક સુસંસ્કારી કન્યાને જન્મ આપ્યો. કલાવતી નામની આ કન્યાના શુભ સંસ્કાર જનૂત કરવા તેમણે તેના બધા સંસ્કાર સમય સમય પર વિધિપૂર્વક સંપન્ન કરાવ્યા.

કલાવતીને માટે શારીરિક પોષણની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવાની સાથે સાથે તેના જ્ઞાન અને ગુણના

વિકાસ પર પણ પૂરું ધ્યાન આપવામાં આવ્યું. કન્યાને શ્રેષ્ઠ ગુણો અને ક્ષમતાઓથી સંપન્ન તથા શિષ્ટ અને વ્યવહારકુશળ બનાવવી એ માતાપિતાનું પવિત્ર કર્તવ્ય છે. કલાવતી ઉંમરલાયક અને સુશિક્ષિત થઈ ત્યારે તેમણે તેનું લગ્ન એક કુળવાન પરિવારના ગુણવાન યુવક સાથે કરી દીધું.

વૈશ્યે સારાં લક્ષણવાળા યુવકને પોતાના પુત્ર જેવો માનીને સદ્ધર્મના પાલન તથા વેપારીસંચાલનના નિયમો શીખવ્યા. સાધુ વૈશ્યે તેને સમજાવ્યું કે સમાજની જરૂર પ્રમાણે વસ્તુઓનું ઉત્પાદન અને વિક્રય, શ્રમપૂર્વક સાવધાની તથા કુશળતા સાથે કરવાં જોઈએ. જે વૈશ્ય પોતાના હિતની સાથે ખરીદનારના હિતોનું પણ રક્ષણ કરે છે. એ જ સાચા અર્થોમાં વેપારી કહેવાય છે.

એ બંને વૈશ્યધર્મનું પાલન કરતાં કરતાં સહ-કારિતાને નિભાવીને સતત ઉન્નતિ અને સફળતા પ્રાપ્ત કરવા લાગ્યા. સફળતા અને સમૃદ્ધિ કેટલીક વાર મનુષ્યને પોતાના લક્ષ્યથી વિચલિત કરી દે છે. આ વૈશ્યોની બાબતમાં પણ એ પ્રમાણે જ થયું. પત્ની યાદ કરાવે છતાં પણ પોતાની આવકનો એક ભાગ સત્કાર્યોમાં લગાવતા રહેવાના સંકલ્પની તેમણે ઉપેક્ષા કરી.

નિયમ તો એવો છે કે પોતાની ગૃહસ્થ તરીકેની જવાબદારીઓમાંથી નિવૃત્ત થઈને મનુષ્ય વાનપ્રસ્થ જીવનમાં પ્રવેશ કરી ધર્મપ્રચાર તથા સમાજસેવાનાં કાર્યોમાં પોતાનું જીવન લગાવી દે. પરંતુ સાધુ વૈશ્યને ધન જોઈને વધારે ધનની લાલચ થઈ અને તે પોતાના જમાઈ સાથે ધન કમાવા નીકળી પડ્યો. સ્વધર્મના ત્યાગથી ભગવાન નારાજ થાય છે અને તેમના ક્રોધને કારણે મનુષ્ય અનેક પ્રકારનાં દુઃખોમાં ફસાઈ જાય છે.

સાધુ વૈશ્યની સદ્બુદ્ધિ ક્ષીણ થઈ ગઈ, તથા લોભને વશ થઈને યોગ્ય-અયોગ્યનો વિચાર કર્યા વિના તે અનીતિપૂર્વક ધન કમાવા લાગ્યો. આ અપરાધને કારણે રત્નસારપુરના સત્યનિષ્ઠ પ્રજાજનોએ તેને રાજ્યના કર્મચારીઓ દ્વારા કેદી બનાવીને જેલમાં મોકલી દીધો. તેની પત્નીએ પણ પતિ પાસે ધર્મપાલન કરાવવાના

પોતાના કર્તવ્યને પુરું કર્યું નહિ. એટલે તે પણ ભગવાન સત્યનારાયણના ક્રોધની ભાગીદાર બની.

લીલાવતી અને કલાવતી મુખોપભોગમાં મગ્ન બનીને પોતાનાં સત્ય કર્તવ્યોથી વિરક્ત થઈ ગયાં. એને લીધે તેમના ઘરનું બધું સંચિત ધન અલોપ થઈ ગયું. દુઃખ આવી પડે ત્યારે એક મોટો લાભ એ થાય છે કે મનુષ્ય પોતાના જૂઠા અહંકાર અને સ્વાર્થનો ત્યાગ કરીને ભગવાનને યાદ કરવા લાગે છે અને તેને પોતાનાં અયોગ્ય કર્મો પર પશ્ચાત્તાપ થાય છે. એ જ રીતે કષ્ટ પામવાથી એ સાધુ વૈશ્ય અને તેની પત્નીએ પોતાના મનમાં સમજી લીધું કે તેમની દુર્દશા ધર્મકર્તવ્યથી વિમુખ થઈ જવાને કારણે જ થઈ છે.

ત્યારે તેમણે પોતાની સ્વાર્થ બુદ્ધિને છોડી દઈ પોતાની ભૂલોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનો તથા પોતાના પરમાર્થ કર્તવ્યોનું પાલન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. સાધુ વૈશ્યે રાજ ચંદ્રકેતુ આગળ પોતાની ભૂલ સ્વીકારી તથા ભવિષ્યમાં સત્યનિષ્ઠ રહેવાનો વિશ્વાસ આપ્યો.

રાજાએ કહ્યું: હે વૈશ્ય ! તમારો અપરાધ અસાધારણ છે. અનીતિપૂર્વક ધન કમાવવાના અપરાધ માટે મારા રાજ્યમાં કઠોર તપની શિક્ષા કરવામાં આવે છે.

ન્યારે વિભૂતિવાન, ધનવાન વ્યક્તિઓ અનીતિનો માર્ગ પકડી લે છે ત્યારે સામાન્યજનો પણ એ જ રાહ અપનાવી લે છે અને સમાજ હાથ થઈ જાય છે. મારા રાજ્યમાં કર્મચારીઓ અને પ્રજાજનો પણ સત્યનિષ્ઠ છે તથા કોઈ પણ જગ્યાએ અનીતિને ફૂલવા-ફાલવા દેતા નથી. તમે ખરેખર પોતાની ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યા હોય એવું લાગે છે. એટલે તમને આત્મસુધાર કરીને સત્યવ્રતી બનવાનો અવસર આપવામાં આવે છે.

હે વૈશ્ય ! અનીતિપૂર્વક તમે જે ધન કમાયા છો એને છોડી દઈને તમે તમારી મૂળ મૂડીથી ફરીથી વેપાર કરી શકો છો. વૈશ્યે રાજના કહેવા પ્રમાણે ફરીથી સત્યવ્રતી બનીને વેપાર કર્યો અને ભગવાન સત્ય-નારાયણની કૃપાથી વિપુલ ધનની કમાણી કરી. બીજી

બાબુ લીલાવતી તથા કલાવતી પણ પોતાની ભૂલ સમજ્યાં અને એને માટે ભગવાન સત્યનારાયણની ક્ષમા માગી.

તેમણે વિલાસી જીવનનો ત્યાગ કરીને કર્મક્રતા, સેવા અને સદ્ભાવનાને જીવનમાં પ્રાથમિકતા આપી. તેમની અસાધવાનીને કારણે ઘરના નોકરોએ જ ધન અને સામાનને અસ્તવ્યસ્ત કરી ચોરી લીધાં હતાં. તેમણે બંનેએ પોતાનો જીવનક્રમ સુધાર્યો. એનાથી ભગવાન સત્યનારાયણની કૃપા થઈ અને તત્પરતા તથા સદ્ભાવના વધવાથી તેમનું અધિકાંશ ધન ફરીથી પ્રાપ્ત થઈ ગયું.

આ સંસારમાં ભગવાનના નિર્દેશોનું પાલન કરવું એ જ સૌથી મુખ્ય બાબત છે. એટલે જે કાર્યોથી પ્રભુ પ્રસન્ન થાય એવાં જ કાર્યો મનુષ્યએ કરવાં જોઈએ. ભગવાન સત્યનારાયણની કૃપા પ્રાપ્ત કરીને મનુષ્ય સાંસારિક કષ્ટોમાંથી મુક્તિ મેળવતો રહે છે અને પરલોકમાં પણ તેની સદ્ગતિ થાય છે.

સૂતજી કહેવા લાગ્યા: હવે એ સાધુ વૈશ્ય ઘણું સોનું, ઝવેરાત અને ધન લઈને વહાણ દ્વારા પોતાના નગર માટે ચાલી નીકળ્યો. બીજી બાબુ લીલાવતી અને કલાવતી પણ ભગવાન સત્યનારાયણની યોગ્ય રીતે ઉપાસના કરવા લાગી હતી.

તેમનો અધિકાંશ સમય ધર્મ અને પરોપકારનાં કાર્યોમાં ખર્ચાતો હતો અને તેઓ હૃદયથી સત્યવ્રતનું પાલન કરી રહી હતી. ભગવાન હંમેશાં મનુષ્યનાં કર્મોની પરીક્ષા કર્યા કરે છે કે તેના વિચારોમાં કંઈ સચ્ચાઈ છે કે પછી નર્યું નકલીપણું છે. કપટી અને જૂઠો મનુષ્ય ભગવાનને કદી સ્વીકાર્ય નથી હોતો. તેઓ તો સાચી વ્યક્તિ સાથે જ પ્રેમ રાખે છે. હૃદયની શુદ્ધ ભાવનાઓ જ એ જગત્પતિને સૌથી વધારે પસંદ આવે છે.

ભગવાન આડંબરથી દૂર રહે છે અને યથાર્થ કર્મોથી જ પ્રસન્ન થાય છે. તેમને કેવળ વાતોના આડંબરથી પ્રસન્ન કરી શકાતા નથી. દુઃખી અને દીનની સેવા-સહાયતા કરનારા ભગવાનને પ્રિય છે, તથા સત્પુરુષોને સતાવનારા તેમને કષ્ટ-દુઃખ પહોંચાડે છે.

સત્યવ્રતીએ બાળક, પીડિત તથા સત્કાર્યપરાયણ પુરુષને પ્રભુરૂપ માનીને તેમની યથાશક્તિ સેવા-સહાયતા કરવી જોઈએ.

ભગવાને એક ગુરુકુળનું સંચાલન કરનારા ઋષિના રૂપમાં સાધુ વૈશ્ય પાસે પહોંચીને તેની સત્યનિષ્ઠાની પરીક્ષા લીધી. ઋષિ બોલ્યા: હે મહાનુભાવ! અહીં નજીકમાં જ એક આશ્રમ છે, એમાં મનુષ્યોને આધ્યાત્મિક સાધના તથા શિક્ષણ દ્વારા શ્રેષ્ઠ જીવનના અધિકારી બનાવવામાં આવે છે. બ્રહ્મચારીઓના સર્વાંગી શારીરિક, બૌદ્ધિક તથા ભાવનાત્મક વિકાસ માટે ગુરુકુળ ચાલે છે.

વાનપ્રસ્થોમાં સાધના, સ્વાધ્યાય, શિક્ષણ તથા અભ્યાસ દ્વારા લોકકલ્યાણ તથા આત્મકલ્યાણ કરી શકવાની ક્ષમતા વિકસિત કરવામાં આવે છે. સમાજ-સેવકોને જ્ઞાન-પ્રસાર અને રચનાત્મક કાર્યોનું માર્ગદર્શન, પ્રશિક્ષણ અને સહયોગ પણ અહીંથી પ્રાપ્ત થાય છે. સમાજને ઉન્નત બનાવવામાં તથા મનુષ્યોનું આત્મિક સ્તર ઊંચું ઉઠાવવામાં આ આશ્રમનું ઘણું મહત્વપૂર્ણ યોગદાન રહે છે.

સત્કાર્યોમાં સુસંસ્કારી તથા શ્રદ્ધાયુક્ત ધનને જ લગાવવાનો નિયમ છે. અમે સાંભળ્યું છે કે આપ સત્યવ્રતનું પાલન કરનારા છો. એટલે આપ ઇચ્છો તો પોતાના સામર્થ્ય અને શ્રદ્ધા પ્રમાણે આ આશ્રમનાં કાર્યોના સંચાલન માટે સ્વેચ્છાથી સહયોગ આપી શકો છો. પરંતુ સાધુ વૈશ્ય ફરીથી લોભને વશીભૂત થઈ ગયો. ધર્મ કાર્યો માટે પણ તેનો ધનનો મોહ બાધક બની ગયો.

તેણે ઋષિને મદદ આપવાની સ્પષ્ટ ના પાડી દીધી અને પોતાની અદૂરદર્શિતાને કારણે પાછલા પ્રસંગોને એકદમ ભૂલી ગયો. લોભ અને અદૂરદર્શિતા મનુષ્યને ડૂબાડી દે છે. સાધુ વૈશ્ય પોતાની તુચ્છ બુદ્ધિને કારણે ભગવાનના કોપનો ભોગ બની ગયો. તેની નૌકા દુર્ઘટના ગ્રસ્ત થઈને સમસ્ત ધન સાથે ડૂબી ગઈ. નાવિકોના પ્રયાસોથી સાધુ વૈશ્ય તેના જમાઈ સાથે પરાણે બચી ગયો.

કહેવામાં આવ્યું છે કે ધનના મદમાં જે વિવેકની

દષ્ટિએ આંધળો થઈ ગયો હોય એવા મનુષ્ય માટે વિપત્તિ અંજનનું કામ કરે છે. સાધુ વૈશ્યને પોતાની ભૂલનું ધ્યાન થયું અને તેણે સંકલ્પ કર્યો કે પોતાની આવશ્યકતા પૂરી કરતાં જે ધન બચશે એ બધું તે સત્યવ્રતના પાલનમાં અને પ્રચારમાં લગાવશે તે એ જ ઋષિની પાસે પહોંચ્યા, પોતાની ભૂલનો સ્વીકાર કર્યો તથા પોતાનો સંકલ્પ જણાવીને તેમની મદદ માગી.

ઋષિ બોલ્યા: ધનના લોભથી જૂઠું બોલીને તમે પોતાની પાત્રતા ખોઈ નાંખી છે, પરંતુ તમારો શુભ સંકલ્પ પણ નકામો જશે નહિ. સંપત્તિ જ્યારે રાષ્ટ્રની હોય છે ત્યારે એને જળમાં ડૂબીને નાશ પામવા દઈ શકાય નહિ. એટલે અમે એને બહાર કાઢવાનો પ્રયાસ કરીએ છીએ અને બુદ્ધિમાન, સેવાપરાયણ તથા પરિશ્રમી આશ્રમવાસીઓના મનોયોગ પૂર્ણ પ્રયાસથી બધું ધન નદીના તળિયેથી કાઢવામાં આવ્યું.

તે વખતે વૈશ્યે કૃતજ્ઞતા પ્રગટ કરતાં ઋષિને આશ્રમ માટે એ ધનનો સ્વીકાર કરવાનો આગ્રહ કર્યો. ઋષિએ કહ્યું: પહેલાં મેં તમને સત્યધર્મના સાધક સમજીને તમારો સહયોગ માગ્યો હતો. હવે તમને અમે મદદ કરી એના બદલામાં કંઈ પણ સ્વીકારવું એ અયોગ્ય થશે. હે વૈશ્ય ! તમે પોતાનું ધન સંભાળો, પરંતુ પોતાના સંકલ્પ પ્રમાણે એના સદુપયોગની વાત બરાબર ધ્યાનમાં રાખજો.

સાધુ વૈશ્યનું હૃદય નિર્મળ થઈ ચૂક્યું હતું. ઋષિએ ધનનો અસ્વીકાર કર્યો એનાથી અત્યંત દુ:ખી થઈને તે બોલ્યો: હે ઋષિવર, મારાં પાપકર્મોએ તો રાષ્ટ્રની આ સંપત્તિને ડુબાડી જ દીધી હતી. આપ સૌના પુણ્ય વડે એને ઉગારી છે, એટલે આ બધું ધન આપનું છે, મારું નથી. એ પ્રમાણે કહી ઋષિના ચરણોમાં પ્રણામ કરીને તે બધું ધન છોડીને ચાલવા તૈયાર થઈ ગયો.

ઋષિ તેની પવિત્ર ભાવનાનું પ્રમાણ મેળવીને સંતુષ્ટ થયા અને આશ્રમની તાત્કાલિક આવશ્યકતા પ્રમાણે થોડા ધનનો સ્વીકાર કર્યો. તેમણે સાધુને આજ્ઞા આપી કે બાકીના ધનને તે રાષ્ટ્રની અમાનત માને તથા

એનો સંરક્ષક બનીને વેપાર દ્વારા એને વધારે અને રાષ્ટ્રના હિતમાં લગાવતા રહેવાનો ક્રમ અપનાવે. વૈશ્યે ઋષિના વચનને ભગવાનનો આદેશ માની શિરોધાર્ય કર્યું તથા જમાઈ સહિત તે ઘેર પાછો ફર્યો.

ત્યાર પછી તેઓ જીવનભર નિષ્ઠાપૂર્વક સત્યવ્રતી રહ્યાં, સમાજની સમૃદ્ધિ વધારતાં રહ્યાં અને પોતે પણ સુખ, યશ અને પુણ્યનાં ભાગીદાર બન્યાં. સામાન્ય વ્યક્તિની માફક નિર્વાહ માત્રનું ધન પોતાને માટે ખર્ચીને બાકીનું બધું ધન સદુપયોગીઓના પ્રસારમાં ખર્ચવા લાગ્યાં. તેમના સત્પ્રયાસોથી સમાજમાં ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ વધી અને અસંખ્ય વ્યક્તિઓએ સન્માર્ગની પ્રેરણા મેળવીને જીવનને સાર્થક બનાવ્યું.

ભગવાન જુદાં જુદાં શુભ કર્મો કરનારાઓથી પ્રસન્ન થાય છે. એવી વ્યક્તિઓ ભગવાન સત્યનારાયણની કૃપાપાત્ર બને છે. લીલાવતી અને કલાવતી પણ પોતાના પતિઓની સાથે આ લોકમાં સુખ સૌભાગ્ય મેળવતાં રહ્યાં અને અંતમાં પરમ સુખનાં અધિકારી બન્યાં. ભગવાન સત્યનારાયણનો મહિમા અપરંપાર છે. તેમના શરણમાં જવાથી મનુષ્યો બધા પ્રકારનાં સુખ અને કલ્યાણનાં અધિકારી બની જાય છે.

વર્તમાન સમયની બધી દુર્બળતાઓ અને મુશ્કેલીઓનું કારણ માનવીના મનની પોતાના સ્વરૂપ વિશેની ભ્રામક ધારણા છે. મોટા ભાગના લોકો આત્મહીનતાથી પીડિત છે અથવા ઉદ્ધત અહંકાર માથે લઈને ફરે છે. આત્મહીનતાથી પીડાતી વ્યક્તિ પોતાને પછાત અને દીનહીન સમજે છે. તેને હંમેશાં એવું જ લાગ્યા કરે છે કે મારી ઉન્નતિ શક્ય નથી, જ્યારે અહંકારી પોતાને પૂર્ણપણે વિકસિત માને છે. બન્ને દશાઓમાં વિકાસની સંભાવનાઓનાં દ્વાર બંધ થઈ જાય છે.

ગૌપાલન દરેક દષ્ટિએ લાભદાયક

દરેક દષ્ટિએ ગૌવંશનું રક્ષણ કરવું જરૂરી છે. ગૌરક્ષાના પ્રશ્ન અંગે ભાવનાત્મક અને આર્થિક બન્ને દષ્ટિએ વિચાર કરવો પડશે અને તેનું યોગ્ય નિરાકરણ કાઢવું પડશે. ભારતીય પરંપરામાં ગાયની તુલના બ્રાહ્મણ સાથે કરવામાં આવી છે. આપણાં ધાર્મિક ગ્રંથોમાં અનેક જગ્યાએ ગૌ અને બ્રાહ્મણનો એક યુગ્મરૂપે સાથે સાથે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. બ્રાહ્મણની ઉપયોગિતા તેની સાધના તથા સેવાની શ્રેષ્ઠતાને દષ્ટિમાં રાખીને જ સ્વીકારવામાં આવી છે એના આધારે જ એને સમાજમાં ઉચ્ચ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. આ વાત ગાયના સંબંધમાં પણ છે. તેને જ સન્માન આપવામાં આવ્યું છે, તે કોઈ કારણ વગર નહીં.

ગાયના દૂધમાં જ આરોગ્યવર્ધક તત્ત્વો મળી આવે છે, એ તત્ત્વો અન્ય પ્રાણીઓના દૂધમાં નથી. ચિકાશ તો ભેંસ અને ઘેટાંના દૂધમાં પણ વધારે હોય છે. પરંતુ જે વિટામીનો, ખનિજ ક્ષારો ગાયના દૂધમાં છે તે કોઈ બીજા પ્રાણીઓમાં નથી. ચિકાશ સ્વાદની દષ્ટિએ અથવા ચરબી વધારવાની દષ્ટિએ ઉપયોગી નિવડી શકે, પરંતુ અન્ય દષ્ટિએ તેનું વધુ પ્રમાણ નુકસાનકારક જ છે. મનુષ્યને ચરબીની મર્યાદિત પ્રમાણમાં જ જરૂરિયાત છે. તેનું પ્રમાણ વધવાથી સ્થૂળતા, બ્લડપ્રેશર, હૃદયરોગ વગેરે અનેક પ્રકારના રોગો શરીરને જકડી લે છે. માત્ર ચિકાશ માટે દૂધ, ધીની આફત વહોરવાની જરૂરિયાત નથી, કારણ કે તે તેલમાંથી પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય. દૂધ તો એ ઉપયોગી જીવનતત્ત્વો માટે પીવામાં આવે છે, કે જેને માતા પછીના બીજા સાધન રૂપી ગાયથી જ પ્રાપ્ત કરી શકાય. આ કારણે જ સમગ્ર જગતનો વિચારશીલ વર્ગ દૂધ માટે

ગાયનો જ ઉપયોગ કરે છે. ભેંસ તો માત્ર આફ્રિકા જેવા પછાત દેશોમાં જ્યાં ત્યાં પાળવામાં આવે છે, એક તો ઘેટી તથા બકરીઓમાં દૂધનું પ્રમાણ બહુ ઓછું હોય છે. બીજું તેમાં પણ એ ગુણ નથી જે ગાયના દૂધમાં હોય છે.

ગાયના દૂધનો સાત્ત્વિકતાવર્ધક ગુણ એ શારીરિક પોષણ, આરોગ્ય અને સ્વાસ્થ્યવર્ધકતાથી વધારે મહત્ત્વનો છે. દરેક પદાર્થને પોતાનો સૂક્ષ્મ ગુણ હોય છે. મરચું-મસાલા જે કે ખાવામાં સ્વાદિષ્ટ હોય છે, પરંતુ તેમાં તમોગુણી વૃત્તિઓને ભડકાવવાનો અવગુણ છે, આ નુકસાનને જોતાં તેની નિંદા કરવામાં આવી છે. નશામાં ચા, કોફી, ભાંગ, અમુક હદ સુધી આરોગ્ય માટે લાભદાયક જણાવવામાં આવે છે. પરંતુ તેમાં તામસી સ્વભાવ છે. જેથી તેનાથી માનસિક અને ભાવનાત્મક સ્તર ઘટે છે. આ નુકસાન શારીરિક તંદુરસ્તીની ક્ષતિથી પણ વધુ ભયંકર છે. એટલા માટે વિચારશીલ લોકો આ નશીલી ચીજોને તુચ્છ તથા નુકસાનકારક માને છે.

ગાયનું ભાવનાત્મક સ્તર મનુષ્ય જેવા જીવોમાં સૌથી વધારે વિકસિત છે. તેના સ્વભાવમાં ક્રૂણા, મમતા, શાલીનતા અને સંતોષ જેવી શ્રેષ્ઠ વૃત્તિ બહોળા પ્રમાણમાં હોય છે. તેમાં અન્ય પ્રાણીઓની સરખામણીમાં ઉત્સાહ, સ્ફૂર્તિ, બળ અને સહનશીલતા વધુ હોય છે. મગજ પણ અપેક્ષા કરતા વધારે વિકસિત હોય છે. આ બધાં ગુણો ગાયના દૂધમાં જ રહે છે. એને પીનારની માનસિક સ્થિતિ અને વૃત્તિ પાગ એ જ બીબામાં ઢળે છે. ભેંસનું પાડુ મંદબુદ્ધિનું અને આળસુ હોય છે. જ્યારે ગાયનું વાછરડું સ્વાભાવિક રીતે ચંચળ અને સ્ફૂર્તિવાળું હોય છે.

તત્ત્વ-દર્શીઓએ ગાય અને તેનું સાન્નિધ્ય, સેવા ચાકરી તથા દૂધના સેવનને ભાવનાત્મક બૌદ્ધિક વિકાસના ક્રમને સાત્ત્વિકતા તરફ લઈ જવા યોગ્ય જણાવ્યું છે. વ્રત, ઉપવાસ, પૂજા, હવન શુદ્ધિ, પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે કાર્યોમાં ગાયના દૂધનો એટલા માટે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, કે તેમાં સમાયેલી સાત્ત્વિકતાનો લાભ મળે અને આત્મિક પ્રગતિના પથ પર સફળતા મળે. આ લાભને શારીરિક લાભથી વધારે મહત્ત્વનો સમજી ગાયને તેની આંતરિક સ્થિતિ અનુરૂપ બ્રાહ્મણ-દેવતાનો દરજ્જા આપવામાં આવ્યો છે.

શારીરિક અને માનસિક લાભ ઉપરાંત ત્રીજો લાભ છે-આર્થિક. ભારત ખેતીપ્રધાન દેશ છે. વસ્તી વધારાના કારણે ખેતરોનું કદ નાનું બની ગયું છે. અર્થાત્ ખેડ ટૂંકા ગાળાની બની ગઈ છે. અહીં મોટા મોટા ફાર્મ તો ત્યારે જ ચાલી શકે, કે જ્યારે ખેતીનું રાષ્ટ્રીયકરણ થઈ જાય. પરંતુ આજની સ્થિતિમાં નાના ખેતરોને જ ફળદ્રુપ રાખવા પડશે. એવી સ્થિતિમાં તેમાં વપરાતી શક્તિની ભરપાઈ બળદ દ્વારા જ કરી શકાશે. ટ્રેક્ટરોને લાયક વિશાળ જમીનના ટુકડાઓ બહુ ઓછા છે. પછી ટ્રેક્ટરમાં થતી તૂટકૂટ, ચલાવવાની કુશળતા, મોટી મૂડીનું રોકાણ, એ મૂડીનું વ્યાજ અને મશીનનો ઘસારો, આ વાતનો યોગ્ય રીતે જો તારણ કાઢવામાં આવે તો ટ્રેક્ટર બળદ કરતાં મોંઘું પડે છે. પછી બળદ માત્ર ખેતર જ ખેડતો નથી. સિંચાઈ માટે કુવામાંથી પાણી કાઢવું, ગાડું ચલાવવું વગેરે બીજા કામ પણ કરે છે. દરેક જગ્યાએ ટ્રેક્ટર વડે થોડા પ્રમાણમાં કામ કરવું સંભવ નથી, સાથે સાથે ટ્રેક્ટર છાણ પણ આપતું નથી. અગર બળદને હટાવી ટ્રેક્ટર રાખવામાં આવે તો છાણના ઉપયોગી ખાતરથી વંચિત રહેવું પડશે અને જમીન ધીરે ધીરે નિર્બળ બનતી જશે. રાસાયણિક ખાતરના ઉત્સાહમાં અમેરિકા પોતાની

લાખો એકર જમીન વેરાન બનાવી ચુક્યું છે. સાફ ખાતર તો છાણનું જ હોઈ શકે.

આ રીતે આર્થિક દૃષ્ટિએ પણ ગાયનો ઉપયોગ આ દેશ માટે અત્યંત ઉચ્ચ કોટિનો છે. આપણાં દેશમાં બે તૃતીયાંશ આવક પશુપાલનથી થાય છે અને તેમાં સૌથી મોટો ફાળો ગાયનો છે. આ બધી વાતોને ધ્યાનમાં રાખતા ગૌપાલન, ગૌસેવા અને ગાયની રક્ષા દરેક દૃષ્ટિએ લાભદાયક અને જરૂરી બની જાય છે. તેને ઊંચી ધાર્મિક માન્યતા ભાવાવેશમાં મળી નથી, પરંતુ તેની ઉપયોગિતાના આધારે મળી છે.

ગાયની રક્ષા માટે સૌથી મહત્ત્વનું પગલું એ છે, કે અગર લોકોને ગાયના દૂધના ઉપયોગનું મહત્ત્વ સમજાવવામાં આવે અને તેને સેવન કરવા માટે ભાર મૂકવામાં આવે તો ગાયના દૂધની ખપત વધવાથી તેને પાળવાનું તથા તેની ઓલાદ સુધારવાનું આકર્ષણ અનાયાસ વધતું જશે અને ગાયોને વધારે પ્રમાણમાં તથા વધુ ધ્યાન રાખી પાળવામાં આવશે. ગાયના શુદ્ધ દૂધ તથા ઘીના વેચાણ માટે કેરટેર દુકાનો ચલાવવામાં આવે. જેવી રીતે અન્ય ઉદ્યોગોમાં પૈસા લગાવવામાં આવે છે, એજ રીતે ગાયની ડેરીઓ ચલાવવામાં આવે. ઓલાદ સુધારવા માટે સારી જાતિના સાંઢની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે. આજે તો એના સંબંધમાં સૌથી મોટી કમનસીબી એ છે, કે લોકો ગાયના ગુણો તરફ ધ્યાન ન આપતાં ભેંસના દૂધને પસંદ કરે છે અને ખરીદે છે. ફળસ્વરૂપે ગૌપાલનનો ધંધો લાભ વગરનો બનતો જાય છે અને દર વર્ષે પેદા થતા વાછડા વાછડીને કસાઈખાને જવું પડે છે. વિદેશોમાં જ્યાં ગાયના દૂધનું પ્રચલન છે, ત્યાં માંસ માટે ગાયને મારવામાં આવતી નથી. ગાયની દૂધની ઉપેક્ષા કરવી તે એક પ્રકારે તેને બિનઉપયોગી સાબિત કરીને કસાઈખાને ધકેલી દેવા જેવું કહી શકાય.

અગર આપણે પશુપાલનની સાથે અહિંસાનું પાલન

કરવું છે, તો એવા ઢોરોનું પાલન કરવું પડશે કે જેના બચ્ચાં પણ ઉપયોગી હોય. એ દષ્ટિએ માત્ર ગાય જ સાચી ઠરે છે. ગાયના દૂધની માંગ વધી જાય અને ધાર્મિક કાર્યોમાં ગાયના ઘીનો ઉપયોગ થવા લાગે તો સ્વાભાવિક રૂપે ગૌપાલનનો ધંધો લાભદાયક બની જશે, તેની ઓલાદ સુધરશે અને લોકો તેને હસતાં હસતાં પાળશે. એવી સ્થિતિમાં વાછડાં, વાછડી પણ વધારે પ્રમાણમાં અને સારી ઓલાદના મળશે અને તે ન મળવાના કે વધુ મોંઘા મળવાના કારણે ખેતીના કામમાં જે અડચણો આવી રહી છે, તે આપોઆપ દૂર થઈ જશે.

ગાયને પેશન, પ્રોવીડન્ટ ફંડની જેમ કામ બંધ કરવાનું બંધ કરી દીધા પછી પણ એક વર્ષ ઘરે બેસાડી ખવડાવવાનો ખર્ચ તેની આજીવન કમાણીમાંથી બાદ કરવામાં આવે તો પણ ગૌપાલન ધંધો લાભદાયક સાબિત થશે. ખાસ કરીને ગાય, બળદ, દૂધ આપવા અથવા કામ કરવાનું બંધ કરી દેવાથી હંમેશા માટે અયોગ્ય બની ગયા પછી તે ઢોર એક વર્ષથી વધુ જીવતું નથી. આ સમયમાં પણ તે છાણ રૂપે કિંમતી ખાતર આપતું રહે છે અને મૃત્યુ પામ્યા પછી માંસ તથા હાડકાંનું ખાતર તથા કિંમતી ચામડું આપીને એક વર્ષ સુધી બેસીને ખાવાના નુકસાનની ભરપાઈ કરી જાય છે અને જો ત્રુટિ પડે તો જે રીતે આપણે વૃદ્ધ મા-બાપને બેસાડીને ખવડાવીએ છીએ, એ જ રીતનો વ્યવહાર ગાય, બળદ સાથે પણ કરી શકાય અને ગાય તથા તેની ઓલાદને કસાઈખાને જવાથી બચાવી શકાય.

ગૌવંશના રક્ષણ માટે આપણે નવેસરથી ગાયના દૂધના સેવનની પ્રથા પ્રચલિત કરવી જોઈએ. દૂધ ભેંસનું પીવું અને જય ગાયની બોલવી આ બેઠંગી ચાલ માત્ર મુશ્કેલી જ બની રહેશે અને તેનાથી મૂળ પ્રશ્નનો નિકાલ નહીં આવે. ગાયના દૂધનું પ્રચલન

વધારવું એ ભૌતિક તથા ભાવનાત્મક બન્ને પક્ષોનું નિરાકરણ હોઈ શકે.

ભગવાન બુદ્ધે પોતાના જીવનના અંતિમ સમયે શિષ્યોને કહ્યું, 'હે ભિક્ષુઓ, જ્યાં સુધી તમે સંયમી રહેશો, મૈત્રીભાવ રાખશો, હળીમળીને વહેંચીને ખાશો, સત્ય અને ધર્મ પર દૃઢ રહેશો, ત્યાં સુધી અસીમ આપત્તિઓ આવવા છતાં તમારો પરાજય નહીં થાય.'

સંગઠન અને સહકાર, ભક્તિભાવનાં બે એવાં પરિણામો છે, જે દરેક સ્થિતિમાં માગસને ધન્ય બનાવે છે.

એકવાર કેટલાંય પક્ષીઓ એક પારધીની જળમાં ફસાઈ ગયાં. પક્ષીઓએ સંપ ક્યો અને સૌ એકસાથે જળસમેત ઊડી ગયાં. શિકારી પાગ તેમની પાછળ દોડ્યો. કોઈ એક સાધુએ પૂછ્યું, 'ભાઈ, હવે તેમની (પક્ષીઓની) પાછળ દોડવાનો શો અર્થ?' શિકારીએ કહ્યું, 'મહારાજ, જ્યાં સુધી આ પક્ષીઓ એક જ વિચારના અને સંગઠિત છે ત્યાં સુધી જળનો બોજો ઊઠાવી શકશે.' અને એમ જ થયું. થોડી જ વારમાં 'ક્યાં ઊતરીશું?' એ પ્રશ્ન પર તેમનામાં વિવાદ થયો. કોઈ કોઈ પક્ષીએ ઢીલ મૂકી અને પરિણામ એ આવ્યું કે તેઓ જળસહિત નીચે પડ્યાં અને મરી ગયાં.

એક વ્યક્તિએ આવીને કહ્યું, 'મહારાજ, આવક ઓછી છે અને બાળકો ભૂખે મરી રહ્યાં છે.' સંતે પૂછ્યું, 'બાળકો શું કામ કરે છે?' આગંતુક વ્યક્તિએ અકડાઈપૂર્વક કહ્યું, 'શું તેઓ કોઈના નોકર-ચાકર છે કે કામ કરે.' સંતે કહ્યું, 'ભાઈ, ઘરનો બોજ ઉઠાવવા માટે પોતપોતાની સ્થિતિ મુજબ બધાએ કોઈક ને કોઈક કામ કરવું જોઈએ. એકલા માગસની મહેનતથી કેમ ચાલે?' માગસ સંતોષ પામીને ચાલ્યો ગયો. થોડા દિવસો પછી ફરીથી પાછો આવ્યો. આ વખતે ઘાગી ભેટ-સોગાદ પાગ સાથે લાવ્યો હતો. તે સંતના ચરણોમાં મૂકીને બોલ્યો, 'મહારાજ, હવે એક બાળક ઢોરઢાંખર ચરાવે છે, બીજો ખેતી કરે છે, પત્ની પાગ કામમાં મદદ કરે છે. હવે કોઈ પ્રકારની તંગી નથી.' સંતે કહ્યું, 'જે ઘરના બધા જ માગસો હળીમળીને પરિશ્રમ કરે છે, તેમને કદી તંગી પડતી નથી.'

યોગ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ‘યુજ’(યુગ) ક્રિયાપદના ‘યોજ્ઞં યોગઃ’ આ વિગ્રહના ‘ભાવે’ સૂત્ર ભાવના અર્થમાં ‘છાત્ર’ પ્રત્યય નોડવાથી થાય છે. આનો અર્થ શાય-નોડવું, સંયોજિત કરવું, સમ્મિલિત કરવું અને તદાકાર થવું. યોગનો અર્થ જીવાત્મા અને પરમાત્માનું મિલન કે સાયુજ્ય છે. જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં યોગનો સંબંધ યુગ એટલે ‘કાળ’ સાથે છે. ગણિતશાસ્ત્રમાં બે અથવા બેથી અધિક સંખ્યાનાં નોડકાંને યોગ કહેવામાં આવે છે. આયુર્વેદમાં વિભિન્ન પ્રકારની ઔષધિઓના મેળને યોગ કહે છે. ‘યોગ’ શબ્દ પ્રાચીન ભારતીય આર્ય ભાષાના પરિવારનો છે. જર્મન ભાષાના નેક (Joke) ઓગ્લ ભાષા સમૂહના ગેઓક (Geoc) ઈઉક (Iuc)ના ઓક (Oc) લેટિન ભાષાના ઈઉગમ (Iugum) તથા ગ્રીક ભાષાના જુગોમ (Jugum)ની સમકક્ષ કે સમાનાર્થી શબ્દો છે.

યોગ, મનુષ્યની ચેતનાના વિકાસનું વિજ્ઞાન છે. તેમાં પદાર્થ, જીવન અને ચેતનાનો સમન્વય થાય છે. તે વિજ્ઞાન અને અધ્યાત્મનો સંયોગ પણ કરાવે છે. ઉપનિષદની પરંપરામાં યોગ, ચેતનાની એક ઉચ્ચ અવસ્થા છે. આમાં પાંચે જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા મનની વૃત્તિઓ થંભી જાય છે અને બુદ્ધિ પણ સ્થિર થઈ જાય છે. આ રીતે ઈન્દ્રિય નિયંત્રણથી ધ્યાન સ્થિર થઈ જાય છે. પતંજલિના યોગસૂત્ર અનુસાર યોગ ‘ચિત્ત-વૃત્તિના નિરોધ’ની અવસ્થા છે.

વૈદિક વાણ્મયમાં સૌપ્રથમ ઋગ્વેદમાં ‘યોગ’ શબ્દ મળે છે. ઋગ્વેદના ૧૦/૧૪/૪, ૧/૫૦/૧૦, ૩/૫૨/૧૦, ૧૦/૧૧૭/૧ વગેરે મંત્રોમાં આની ઝલક મળે છે. અહીં ‘યોગ’ શબ્દનો સંકેત આધ્યાત્મિકતા તરફ છે. ઉપનિષદોમાં પ્રયોજાયેલ ‘યોગ’ શબ્દ પણ આધ્યાત્મિકતા અર્થને જ પુષ્ટ કરે છે. ઉપનિષદોમાં ખાસ કરીને ‘કોપનિષદ’ અને ‘શ્વેતાશ્વતર’ ઉપનિષદમાં ‘યોગ’નો ઉલ્લેખ થયેલો છે. કપિલના ‘સાંખ્યદર્શન’ અને પતંજલિના ‘યોગદર્શન’માં પણ

યોગનાં ભિન્નભિન્ન સ્વરૂપો તરફ સંકેત કરવામાં આવ્યો છે. મહાભારતમાં તો યોગનો અક્ષય ભંડાર છે. અહીં ‘યોગ’ શબ્દનો પ્રયોગ ઉપાય રૂપે મળે છે. ભગવદ્ગીતા તો યોગશાસ્ત્ર છે જ. તેના ૧૮ અધ્યાયોમાંથી પ્રત્યેક અધ્યાયના નામના અંતે ‘યોગ’ શબ્દ પ્રયોજાયો છે. રામાયણમાં યોગના જ સમાનાર્થી શબ્દ રૂપે ‘તપ’ શબ્દનો ઉલ્લેખ થયો છે. આનાથી પરમ લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ શક્ય છે.

ભગવદ્ગીતામાં યોગની અનેક પરિભાષાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ગીતાના બીજા અધ્યાયના ૪૮મા શ્લોકમાં સિદ્ધિ-અસિદ્ધિમાં સમરૂપ રહેવું તેને યોગ દર્શાવ્યો છે. યોગ કર્મોની કુશળતા પણ છે. ગીતા આગળ કહે છે કે જીવનમાં જે દુઃખનો સંયોગ છે તેનો વિયોગ જ યોગ છે. ગીતા દ્વારા પ્રતિપાદિત યોગની પરિભાષા પતંજલિ યોગની પરિભાષા સાથે શાબ્દિકરૂપમાં મળતી આવતી નથી, પરંતુ તેની ખૂબ નજીક છે. પતંજલિના મતાનુસાર જ્યારે ચિત્તવૃત્તિઓનો નિરોધ થઈ જાય છે ત્યારે પ્રકૃતિ અને પુરુષનો ભેદ સ્પષ્ટ થવા લાગે છે. પરિણામે, સમસ્ત દુઃખોમાંથી મુક્તિ મળી જાય છે. અર્થાત્ દુઃખોથી વિયોગ થઈ જાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે જ્યારે સાધક યુક્ત બને છે, ત્યારે દુઃખોથી તેનો વિયોગ થઈ જાય છે.

યોગનો સામાન્ય અર્થ છે - ‘યુક્ત’ થવું. આ જ સંદર્ભમાં યોગી યાજ્ઞવલ્ક્યએ યોગની પરિભાષા આપી છે. તેમના મતાનુસાર, જીવાત્મા અને પરમાત્માનો સમાન રૂપાત્મક સંયોગ જ યોગ છે. સમાન રૂપાત્મકનો અર્થ છે - બંધનમુક્ત પરમાત્માની જેમ જીવાત્મા પણ પોતાની આસક્તિ, વાસના આદિ બંધનોથી રહિત થઈને તેની સાથે તદાકાર થઈ જાય. સ્મૃતિ ગ્રંથોમાં યોગાભ્યાસની આ બધી ક્રિયાઓનું વર્ણન મળે છે. જેનાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ શક્ય છે. બૌદ્ધધર્મમાં બોધિસત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવનારી

પ્રક્રિયાઓને યોગ કહેવામાં આવી છે. જૈન આચાર્યોના મતાનુસાર, જે સિદ્ધિ અને મોક્ષની ઉપલબ્ધિ કરાવે છે, તે સમસ્ત સાધનો યોગ કહેવાય છે.

યોગશાસ્ત્રના ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ ભાગવત પુરાણનું સ્થાન ઔપનિષદિક યોગ તથા 'પાતંજલ યોગ' વચ્ચેના સમયગાળાનું છે. આમાં જ્ઞાનયોગ, કર્મયોગ તથા ભક્તિયોગ ત્રણે સાધનોનું વર્ણન મળે છે. તેમાં સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાના સાધનના રૂપમાં યોગનું પ્રતિપાદન થયું છે. 'શિવ મહાપુરાણ'માં બે પ્રકારના યોગનો ઉલ્લેખ છે.

પતંજલિ દ્વારા પ્રતિપાદિત ચિત્તવૃત્તિ નિરોધરૂપી યોગ પણ સમાનાર્થી છે. યોગસૂત્રોના ભાષ્યકાર વ્યાસે યોગનું લક્ષણ 'સમાધિ'ને દર્શાવતાં બંનેને અભિન્ન ગણ્યાં છે. પરંતુ યોગસૂત્રકારે સમાધિને અષ્ટાંગયોગોમાં ગણાવીને તેને યોગનું જ અંગ કે સાધન માની છે. શ્રી કે. એન. મિશ્રએ પતંજલિ યોગશાસ્ત્રમાં ભાવ વ્યુત્ક્રમ રૂપે પ્રયુક્ત યોગ અથવા સમાધિને અંગ અથવા સાધન માનીને બંને શબ્દો સમાનાર્થી હોવાના સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કર્યો છે. આ રીતે યોગ અને સમાધિ શબ્દો પર્યાયવાચી અને સમાનાર્થી છે.

બુદ્ધા બુદ્ધા ગ્રંથોમાં યોગનો અર્થ ભિન્ન રૂપે વર્ણવેલ છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદિત મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે નિર્દિષ્ટ સાધના અને તેની યથાવિધિ સમ્યક્ સાધના અને તે દ્વારા પ્રાપ્ત થનાર આધ્યાત્મિક વિકાસની પૂર્ણતાનું નામ જ યોગ છે. મહાન યોગી શ્રી અરવિંદે યોગ સમન્વયમાં સ્પષ્ટ કર્યું છે કે પરમાત્માના એકત્વની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો તથા તેને પ્રાપ્ત કરવું એ બધું જ યોગનું સ્વરૂપ છે.

યોગનો વિષય વ્યાપક રહ્યો છે. સમયની સાથે તેની વ્યાપકતામાં વધુ વૃદ્ધિ થઈ. આ વ્યાપકતામાં યોગના અનેક ભેદ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ ક્રમમાં યોગના કેટલાય પ્રકારો ગણાવવામાં આવ્યા છે. જ્ઞાનયોગ પ્રમાણે, બ્રહ્મની એકતાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું એ જ મોક્ષ છે. બ્રહ્મભાવની સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવી એ જ જ્ઞાનયોગની સાધનાનું લક્ષ્ય છે. આ જ્ઞાન સ્વરૂપ, ચૈતન્યને અજ્ઞાનથી મુક્ત કરી દેવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

કર્મ બંધનનું કારણ બને છે. આની મુક્તિ માટે કર્મયોગનો સહારો લેવામાં આવે છે. નિષ્કામ કર્મમાં કર્મ બંધનકારક નથી થતું. તેથી ફળની ઇચ્છાથી રહિત થઈને કર્મ કરતાં કરતાં ભગવત્-પ્રાપ્તિના માર્ગને કર્મયોગ કહેવામાં આવે છે. કર્મયોગ સાધનાની પ્રથમ અવસ્થામાં કર્મ નિષ્કામપૂર્વક કરવું જોઈએ. તે પછીની અવસ્થામાં કર્તવ્ય-કર્મ પણ ભગવદ્ સમર્પિત બની રહે છે. આવી સ્થિતિમાં ભક્તિભાવનાનો ઉદય થાય છે. અંતમાં કર્મયોગી પોતાને કર્તા પણ નથી માનતો અને તે કર્તવ્યની ભાવનાથી રહિત થઈ જાય છે. કર્મયોગથી લૌકિક અને અલૌકિક બંને કર્મોનું ઉત્થાન થાય છે.

ભગવત્-પ્રાપ્તિનો સૌથી સરળ અને સુગમ માર્ગ ભક્તિમાર્ગ છે. યુગદૃષ્ટા સ્વામી વિવેકાનંદના મતાનુસાર, સાચા અને નિષ્કપટ ભાવથી ઈશ્વરની ખોજ કરવી તેને ભક્તિયોગ કહે છે. પ્રેમ જ ભક્તિનો મૂળ સિદ્ધાંત છે. શાંડિલ્ય સૂત્ર અનુસાર પણ ઈશ્વરમાં પરમ અનુરક્ત રહેવું તે જ ભક્તિ છે. ભક્તિયોગમાં ભગવાન જ એકમાત્ર કેન્દ્રબિંદુ હોય છે. પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રેમમય બનીને તદાકાર બની રહેવું એ જ ભક્તિયોગનું લક્ષ્ય છે.

મંત્રયોગને જપયોગના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. કોઈ મંત્રના જપ દ્વારા પરમ લક્ષ્યની પ્રાપ્તિને જપયોગ કહેવાય છે. યોગસૂત્રમાં મંત્રસિદ્ધિને માન્ય ગણવામાં આવી છે અને તેમાં ઉલ્લેખ મળે છે કે ઈષ્ટ મંત્રના જપથી ઈષ્ટદેવની પ્રાપ્તિ થાય છે. યોગદર્શનમાં પ્રણવ અર્થાત્ 'ૐ કાર'ને ઈશ્વરવાચક માનવામાં આવે છે અને તેના અર્થની ભાવના કરતાં કરતાં જપ કરવાનું વિધાન બતાવવામાં આવ્યું છે. પ્રણવમંત્રની સાથે જ ગાયત્રી મંત્રને પણ શાસ્ત્રકારોએ અતિ મહત્વનો દર્શાવ્યો છે.

યોગના વિભિન્ન પ્રકારોમાં લયયોગનું પણ પોતીકું મહત્વનું સ્થાન છે. વૈષ્ણવ અને શાક્ત મતાનુસાર નાદબિંદુ, અમૃતબિંદુ, ધ્યાનબિંદુ વગેરેનું વર્ણન મળે છે. આ બિંદુઓમાં સ્વાનુસંધાનપૂર્વક સંહાર કરીને એટલે કે નાદમય બધી ભૂમિકાઓનો ત્યાગ કરીને સ્વરૂપમાં સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીને તેમાં જ લીન થઈ જવું

લાગે છે. લયચોગથી પણ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. 'હઠયોગ' શાસ્ત્રો અનુસાર, હકાર (હ)નો અર્થ પિંગલાનાડી (સૂર્ય સ્વર) અથવા પ્રાણવાયુ એવો થાય છે તથા 'કકાર'નો અર્થ ઈડાનાડી (ચન્દ્ર સ્વર) અથવા અપાનવાયુ એવો થાય છે. આ સૂર્ય અને ચન્દ્ર સ્વરો અર્થાત્ પ્રાણવાયુ અને અપાનવાયુના સંમિલિત સ્વરૂપને હઠયોગ કહેવામાં આવ્યો છે. હઠયોગીઓની માન્યતા છે કે ભગવાન શિવ જ આ યોગના પ્રવર્તક છે. મત્સ્યેન્દ્રનાથ અને ગોરખનાથની પહેલાં પણ હઠયોગની ક્રિયાઓનું પ્રચલન હતું. હઠયોગ, શરીર અને મન બંનેને પરસ્પર સંબંધી માને છે. યોગની સાધનાનું લક્ષ્ય શરીર અને પ્રાણ પર વિજય પ્રાપ્ત કરવાનું છે.

મહર્ષિ રમણને મહાયોગના પ્રવર્તક માનવામાં આવે છે. આમાં નિદિધ્યાસન જ મુખ્ય સાધન છે. આ યોગની સાધના ચિંતનથી આરંભાય છે. મહાયોગનું જે સાધ્ય છે તે જ સાધના છે. જે કે આ યોગ કઠિન અને દુર્ગમ છે, પરંતુ ભગવત્કૃપાથી તે પણ સહજ, સરળ અને સુગમ બની રહે છે. મહર્ષિ રમણના મંતવ્યાનુસાર 'હૃદય ગુફા'માં કેવળ બ્રહ્મ જ છે. તે સાક્ષાત્ આત્મસ્વરૂપમાં પ્રકાશિત થાય છે. રમણ મહર્ષિ કહે છે કે તેની ખોજ અને તેમાં જ વિલય પામવું તે મહાયોગ છે. આ મહાયોગ એક રીતે જ્ઞાનયોગ જેવો જ છે.

તંત્ર પણ એક યોગ છે. તેને 'આગમ' પણ કહે છે. જેના દ્વારા ભોગ અને મોક્ષના ઉપાયો સૂચવાય છે. તે શાસ્ત્રને આગમ કહેવાય છે. શૈવ અને શાકત તંત્રો ઉપરાંત વૈષ્ણવ, સૂર્ય અને ગણપત્ય એમ બીજાં ત્રણ તંત્રોનો ઉલ્લેખ મળે છે. આ પાંચેયને 'પંચાગમ' કહેવામાં આવે છે. તંત્રયોગ એક એવી પદ્ધતિ છે, જેમાં આંતરિક અને બાહ્ય, વ્યક્તિગત અને સામૂહિક ક્રિયાઓનો સમાવેશ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

તંત્રયોગના જ એક અંગ કુંડલિની યોગમાં કુંડલિની શક્તિને નગૃત કરવામાં આવે છે. તે છ ચક્રોને ભેદતી સહસ્ત્રારમાં જઈને શિવની સાથે એકરૂપ બની નય છે. આ કક્ષાએ યોગીને જીવ અને બ્રહ્મની એકતાની અનુભૂતિ થાય છે.

પ્રાણાયામયુક્ત મનોવૃત્તિને સ્પર્શયોગનું નામ આપવામાં આવ્યું છે અને જે સ્પર્શયોગ, મંત્રના સ્પર્શ સહિત હોય, તો જ્ઞાપયોગ કહેવાય છે, પરંતુ જેમાં સંપૂર્ણ વિશ્વ તિરોહિત થઈ નય છે તેને અભાવયોગ કહે છે, કેમ કે તેમાં વિદ્યમાન વસ્તુનો પણ આભાસ નથી રહેતો. ચિત્તનો બાહ્યાર્થ સંયોગ કોઈ ભૂમિ આદિ સાથે સંયોગ જ ક્રિયાને ક્રિયાયોગ કહેવાય છે. યોગના આ ભેદો સિવાય યોગનાં બીજાં સ્વરૂપોમાં પણ ભિન્નતા છે. શિવયોગ, મૃત્યુંજયયોગ, સંપૂર્ણયોગ વગેરે.

યોગનું આ વાસ્તવિક પ્રાચીન સ્વરૂપ ઉપનિષદીય પરંપરાનું જ અંગ છે. તત્ત્વજ્ઞાન અને તત્ત્વાનુભૂતિના સાધનના રૂપમાં જ તે વિકસિત થયું છે. કાળાંતરે આને જ અષ્ટાંગયોગના રૂપમાં પ્રદિપાદિત કરવામાં આવ્યું. પતંજલિએ અષ્ટાંગયોગને યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિના રૂપમાં સ્વીકાર્યો છે. શિવ મહાપુરાણ અને ગરુડ પુરાણમાં પણ અષ્ટાંગયોગની ચર્ચા બેવા મળે છે. તત્ત્વજ્ઞાન અને તત્ત્વાનુભૂતિ આદિ ઉચ્ચ ભાવોની પ્રાપ્તિમાં સહાયક થવાથી શારીરિક તથા માનસિક વિકાસના હેતુસર પણ યોગનો પ્રયોગ થયો છે. આધુનિક કાળમાં યોગના કેટલાંય પ્રયોજનો સૂચવવામાં આવે છે. દષ્ટાંત તરીકે, યોગ દ્વારા સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી, સ્વાસ્થ્ય-સંવર્ધન કરવું, રોગોની ચિકિત્સા કરવી, ચેતનાનો વિકાસ કરવો વગેરે. એમ કહેવું ઉચિત છે કે યોગ મુખ્યત્વે તત્ત્વાનુભૂતિનો વિષય છે અને તે આત્મિક વિકાસ પર કેન્દ્રિત છે.

આ રીતે જીવનમાં ચિંતન, ચારિત્ર્ય અને વ્યવહારમાં ઉત્કૃષ્ટતાનો યોગ જ સાચો યોગ માની શકાય. તેથી યોગમાર્ગ પર અગ્રેસર સાધકે હંમેશાં પરમાત્માની ઉત્કટ ઝંખના કરતા રહેવું બેઈએ. આ જ બધા યોગોનો સાર છે.

સુંદર વસ્તુઓમાં મનુષ્યનો સહારાત્મક દષ્ટિકોણ અને આદર્શ જ સૌથી વધારે સુંદર છે.

અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય આદિ વ્રતોથી ચેતના આધ્યા-ત્મિક ઉક્રયન કરવાની સ્થિતિમાં આવે છે. તે જેટલી પરિષ્કૃત અને નિર્મળ થતી જાય છે તેટલી જ આંતરિક ઊંડાણોને અને જગતિક ઊંચાઈઓને સ્પર્શવા લાગે છે. વ્યાવહારિક જીવનમાં જે નિયમોનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે, આ લેખમાળામાં જેમનું દિગ્દર્શન કરાયું છે અથવા જે સાધન-સરંજામ સૂચવાયાં છે તેમનું પાલન કરવાથી ચેતના ધીમે ધીમે નિર્મળ થતી જાય છે, પરંતુ કેવળ નિર્મળ થવું અથવા ઉક્રયન ભરવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવું તેટલું જ પૂરતું નથી. ઉક્રયન અને ઉત્કર્ષના વિકાસની દિશા કઈ હોવી જોઈએ ? તે પણ મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

સિદ્ધિ-શક્તિ મળી જાય અને ઉપયોગની બાબતે કશું નિશ્ચિત ન હોય તો તેમનો દુરુપયોગ જ થાય છે. સિદ્ધિ શક્તિનો ઉપયોગ ન કરવામાં આવે તો તે નિરર્થક પડી રહે છે અને વિકૃત થતી રહે છે. ધનની જેમ સિદ્ધિ-સામર્થ્યની પણ ત્રણ દશાઓ છે- ઉપયોગ, દુરુપયોગ અને સંચયથી નિષ્ક્રિયતાજનક નાશ. અહિંસાથી તપ સુધીના યમ-નિયમોનાં આઠ અંગે બતાવ્યા પછી મહર્ષિ પતંજલિએ નવમા અંગ તરીકે 'સ્વાધ્યાય'ને દર્શાવ્યું છે. મનીષીઓએ સ્વાધ્યાયની તુલના દર્શનેન્દ્રિય સાથે કરી છે જે વ્યવહાર જગતને જુએ છે અને સારું-ખોટું સમજીને 'દેહપુરી' (દેહ)ના સ્વામીને તે પ્રમાણે ચાલવાનો નિર્દેશ કરે છે. જોવા-સમજવાના આ ક્ષમતાને સક્રિય-સમર્થ બનાવી રાખવાના ઉપાયનું નામ છે 'સ્વાધ્યાય.'

સ્વાધ્યાયનો સ્થૂળ અર્થ સત્ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન છે. શાબ્દિક અર્થ પોતાની જાતનું અધ્યયન એવો

પણ થાય છે. પોતાની જાત વિશે કોઈ ઓળખ અથવા સમજ અનાયાસે જ આવી જતી નથી. તે માર્ગદર્શક સત્તાથી પ્રાપ્ત થઈ હોય, પૂર્વજન્મના સંસ્કારોથી ઉદય પામી હોય અથવા ઈશ્વર કૃપાથી જગૃત થઈ હોય તો જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સ્થિતિ ઉચ્ચ અવસ્થાએ પહોંચેલા અને કોઈક કારણોસર માર્ગ ભૂલેલા સાધકોને જ સુલભ બને છે. માર્ગ ભટકી જવાની સ્થિતિમાં કોઈ શુભ ઘડીએ સંસ્કાર જગૃત થાય છે તો અચાનક 'સંબોધિ'નો ઉદય થાય છે. આ ક્ષણ દુર્લભ છે અને તેની પ્રતીક્ષામાં હાથ જોડીને બેસી રહેવું ન જોઈએ.

સાધકોને અનુરોધ છે કે ગીતા, રામાયણ, ભાગવત, મહાભારત અને ઉપનિષદ આદિ ગ્રંથોનો નિયમિત પાઠ કરે. આ શૃંખલામાં દરરોજ ઓછામાં ઓછો અર્ધો કલાક સત્સાહિત્યનું અધ્યયન કરવા માટે જ ગીતા, રામાયણ, આદિ ગ્રંથોને શાસ્ત્ર કહેવામાં આવ્યાં છે. શાસ્ત્ર એટલે જે સાધકોનું શાસન કરે છે, તેમને વ્યવસ્થિત બનવાની દિશા ચીંધે છે. બધા જ ધર્મો અને સંપ્રદાયોમાં એક અથવા એકથી વધારે શાસ્ત્રો છે. તે આ પરંપરામાં બહુ આગળ વધી ગયેલા સાધકો અથવા સિદ્ધજનોના અનુભવમાંથી પ્રગટ થયેલાં છે. તેમનું અધ્યયન-મનન અનુયાયીને સાધના પરંપરામાં આગળ વધવા માટે શક્તિ અને પ્રેરણા આપે છે. અહિં ગીતા, રામાયણ, આદિ ગ્રંથોનું વિવેચન કેટલાંક વિશેષ કારણોસર આપવામાં આવ્યું છે. ગણાવેલાં શાસ્ત્રોને બે વર્ગોમાં વહેંચી શકાય. એક તત્ત્વદર્શન પ્રધાન અને બીજા કથાનક પ્રધાન. ગીતા, ઉપનિષદ, બ્રહ્મસૂત્ર, વગેરે શાસ્ત્રો તાત્ત્વિક છે. રામાયણ

ભાગવત્ આદિ ગ્રંથોમાં એક કથાનક ચાલે છે, જેમાં કેટલીય ઉપકથાઓ હોય છે અને તેમની વચમાં સિદ્ધાંત અથવા વ્યવહારનું નિરૂપણ હોય છે.

તાત્ત્વિક ગ્રંથોમાં ભગવદ્ગીતાનું સ્થાન સર્વોપરી છે. સાત સો શ્લોકોના આ ગ્રંથમાં ભારતીય દર્શન જ નહિ ઈશ્વરની પણ બધી ધર્મ-પરંપરાઓનું તત્ત્વજ્ઞાન સમાયેલું છે. જ્ઞાન, ભક્તિ, કર્મ, સદાચાર, સંન્યાસ, ગૃહસ્થ, શ્રદ્ધા, તર્ક, આત્મવિદ્યા, સમાજશાસ્ત્ર, વ્યવસ્થા, રાજનીતિ આદિ વિષયોનું સૂત્રરૂપે આવશ્યક માર્ગદર્શન આ શાસ્ત્રના ઉપદેશકારે આપ્યું છે. વર્ણાશ્રમ ધર્મના ઉપદેશથી સમાજ શાસ્ત્ર, યુદ્ધની અનિવાર્યતા અને ન્યાય માટે તત્પર રહેવાના આશયથી રાજનીતિ, સાત્ત્વિક તપ અને દૈવી સંપત્તિ આદિના વિવેચનથી નૈતિકતાની વિલક્ષણ સમગ્ર પ્રેરણા આ શાસ્ત્રમાં ભરેલી છે.

સેંકડો વર્ષોથી એકલું ગીતા શાસ્ત્ર ધર્મ-દર્શનનો સમગ્ર સંદેશ આપી રહ્યું છે. સમયે સમયે આ શાસ્ત્રની યુગલક્ષી વ્યાખ્યાઓ પણ થતી રહી છે. સમયની આવશ્યકતા અને પરિસ્થિતિ અનુસાર આ વ્યાખ્યાઓનો સમાજે સ્વીકાર પણ કર્યો છે. મૂળ પ્રેરણા એક જ છે-ઉદ્ધરેદાત્મનાડત્માનં । આપ પોતે જ પોતાનો ઉદ્ધાર કરો. સાધકોને આ શાસ્ત્રના નિયમિત પાઠ અને અભાવોના ચિંતન-મનની પ્રેરણા એટલા માટે આપવામાં આવે છે કે તેઓ તેની સહાયથી પોતાના અંતર્ગતમાં પ્રવેશ કરે. કોઈના જણાવ્યા કે શીખવાડ્યા વિના લાખો લોકો આજે પણ ગીતાના એકેએક અધ્યાયનો નિયમિત પાઠ કરે છે.

વિકલ્પ રૂપે અથવા ગીતાની સાથે સાધક ઉપનિષદોનું અધ્યયન પણ કરી શકે છે. બન્ને ગ્રંથોમાં અંતર નથી. કથનની દૃષ્ટિએ ગીતા અને ઉપનિષદ એક જ વાત કહે છે. આયામ અને

અનુભૂતિનું ક્ષેત્ર બદલાવાથી શૈલીમાં અંતર હોઈ શકે છે. ગીતાને શાસ્ત્રકારોએ બધાં ઉપનિષદોનો નિચોડ કહી છે. વેદવ્યાસે તેને ગાયના દૂધની ઉપમા આપતાં ઉપનિષદોને ગાય કહ્યાં છે. જેને પાર્થરૂપી (અર્જુન) વાછરડા માટે દોહીને શ્રીકૃષ્ણએ સાધકોને માટે પ્રસ્તુત કરી છે, પરંતુ જેમને ભગવદ્ગીતાથી સંતોષ નથી અથવા જે પોતાનું અધ્યયન-મનનું ક્ષેત્ર વ્યાપક રાખવા માગે છે, તેઓ જો ઇચ્છે તો ઉપનિષદોનું અધ્યયન કરી શકે છે.

સત્સાહિત્યનું અધ્યયન એ 'સ્વાધ્યાય'ની આગળની કડી છે. આત્મવિકાસને દિશા આપવા અને જીવનની ગૂંચો ઉકેલતું સાહિત્ય વાંચવા માટે ઓછામાં ઓછો અર્ધો કલાક કાઢવો જોઈએ. કયા પ્રકારના સાહિત્યને સત્ સમજવું અને કોને અસત્ સમજવું ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર કઠિન છે. જે વાંચવાથી મનમાં આશા, ઉત્સાહ, સ્ફૂર્તિ, ઊર્જા અને ગૂંચો ઉકેલવાની દૃષ્ટિનો ઉદય થાય તે સત્સાહિત્ય છે. મનોરંજન, માહિતી અને દેશકાળની ઘટનાઓથી પરિચિત રાખનાર અથવા આજીવિકા રળવાની કે વ્યવસાયમાં પ્રગતિ કરવાની કળા શીખવનાર સાહિત્યનું અધ્યયન આ શ્રેણીમાં આવતું નથી. વાંચવાની મનાઈ નથી, જેટલી આવશ્યકતા હોય તેટલા અથવા તેથી ય વધુ તેના સંપર્કમાં રહો. સ્વાધ્યાયનો અર્થ આનાથી જુદો છે અને તે ફક્ત આત્મચેતનાના વિકાસમાં સહાયક બનવાની કસોટીમાં પાર ઊતરવું જોઈએ. કહેવાની જરૂર નથી કે પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ દ્વારા લખાયેલું સાહિત્ય સ્વયં સિદ્ધ અને ઉત્કૃષ્ટ શ્રેણીનો ભંડાર છે. આ ઉપરાંત સ્વામી વિવેકાનંદના સાહિત્યનું અધ્યયન કરી શકાય છે.

શાસ્ત્રો અને સાહિત્યના અધ્યયન-ચિંતનથી મળનાર પ્રકાશમાં પોતાની જાતની નિરંતર સમીક્ષા પણ સ્વાધ્યાય અંતર્ગત આવે છે. સાધના-

ઉપાસનાનો પ્રભાવ પડી રહ્યો છે કે નહિ, આપણે સાચી દિશામાં આગળ વધી રહ્યા છીએ કે નહિ અથવા હજી “જેસે ઘે” જ છીએ? આ બધું જાણવાનો ઉપાય સમીક્ષા સિવાય બીજો હોઈ શકે નહિ. સાધના ક્ષેત્રે જે કોઈ પુરુષાર્થ કરવામાં આવે છે, તેનો ઉદ્દેશ પોતાની જાતને ઊંચી ઉઠાવવાનો છે. સંત-મહાત્માઓની પ્રેરણા અનુસાર આ કાર્ય પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવા અથવા પોતાના ક્ષુદ્ર અહંને વિરાટ ચેતનામાં ભેળવી દેવું તે છે. પોતાની સ્થિતિની નિરંતર સમીક્ષા થતી રહે, ત્યારે જ ખબર પડે કે પ્રગતિ થઈ રહી છે કે નહિ? નિશ્ચિત અને સંગીન પ્રગતિ અનાયાસે નથી થતી, તે કોઈ પલક માત્રમાં સર્જાઈ જતો ચમત્કાર પણ નથી. અહંકાર ધીરે ધીરે પોષાતો રહે છે. આજે જે ગ્રહણ કરાઈ રહ્યું છે તેનો સ્થાયી પ્રભાવ એક ચોક્કસ સમય વીત્યા પછી જ જાણી શકાય છે. આજે થોડી સાધના કરી લઈએ અને તીવ્ર અથવા મંદ અભ્યાસ અનુસાર તેનો પ્રભાવ જોવા માટે લાંબા સમય સુધી બેસી રહીએ તો, જીવનભર સાધના કરતા રહેવા છતાં પ્રગતિ થશે નહિ.

ગાયત્રી પરિવારના સાધકોને આત્મસમીક્ષા માટે ‘રોજ દિવસે નવો જન્મ, રોજ રાત્રે નવું મોત’નું એક લલિત સૂત્ર આરંભથી જ સુલભ છે. સવારે ઊઠતાંની સાથે જ નવો જન્મ પામ્યાનો અહેસાસ કરવો અને દિવસ ભરનું આયોજન કરવું તે આ સૂત્રનો પૂર્વાર્ધ છે. તેમાં આપણા ઈષ્ટ, ઈશ્વર અથવા અસ્તિત્વની કૃપા દૃષ્ટિ માનતાં એ નિયમો પર નજર નાખવી જોઈએ જે સાધન સંહિતામાં અંગીકાર કરાયા છે. એવો સંકલ્પ કરવો જોઈએ કે તેનું યથાશક્તિ પાલન કરીશું. જાણી જોઈને તેનું ઉલ્લંઘન નહિ થવા દઈએ. તે પછી તે દિવસની દિનચર્યાનું નિર્ધારણ કરવું અને બધો વખત મનોયોગની સાથે તેમાં લાગેલા રહેવું.

લલિત મંત્રનો ઉત્તરાર્ધ સૂતા પહેલાંના સમય માટેનો છે. તે સમયે દિવસભર કરેલાં કામોની સમીક્ષા, સાધન સંહિતાના પાલનમાં થયેલી ભૂલો શોધી કાઢવી અને બીજીવાર તે ન થવા દેવાનો સંકલ્પ કરવો જોઈએ. સમીક્ષાકાર્ય પૂર્ણ થયે આજનું જીવન પૂરું થયું. જીવનચક્રમાં એક દિવસીય આહુતિ અર્પાઈ ગઈ. બીજે દિવસે આથીય ઉત્કટ આહુતિ અર્પિત કરીશું. એ પણ ધ્યાનમાં લેવું કે સાધન-સંહિતાનું ઉલ્લંઘન થયું હોય તો પ્રાયશ્ચિત પણ કરવું ઘટે. પ્રાયશ્ચિતરૂપે કોઈ નાનું મોટું ભલાઈનું કામ નિશ્ચિત કરી શકાય. થયેલી ભૂલ માટે બહુ વિષાદ અનુભવવાની જરૂર નથી, એટલું પૂરતું છે કે વધારાનું સેવા-સહાયતાનું કોઈ કામ કરી લેવું. પ્રાયશ્ચિત્તનો ઉદ્દેશ સજગતા જાળવી રાખવાનો જ છે.

એક સાધુ, દ્વાર પર બેઠેલા ત્રણ ભાઈઓને ઉપદેશ આપતા હતા. “વત્સ, જે કાચબાની જેમ પોચાની ઈન્દ્રિયોને બધી બીજીથી સમેટીને આત્મારીન થઈ જાય છે, એવા નિરુદ્ધમી પુરુષને માટે સંસારમાં કોઈ પ્રકારનું દુઃખ રહેતું નથી.”

ઘરની અંદર કચરો વાળતી માતા જ્ઞાનમાં સાધુની આ વાણી પડતાં તે ચોંકી ગઈ. તે બહાર આવી અને ત્રણ છોકરાઓને ઊભા કરીને સૌથી નાનાને કહ્યું, ‘તે આ ઘડો અને પાણી ભરી આવ.’ વયલા દીકરાને કહ્યું ‘તું અંદર આવ અને બધો કચરો ભેગો કરીને બહાર ફેંકી દે.’ અંતે સાધુ સામે જોઈને તે કર્મશીલ મા એ ઉપદેશ આપ્યો. “હે મહાત્મા નિરુદ્ધમી મેં બહુ જોયા છે. કેટલાય પડોસમાં જ બીમારીથી ગ્રસ્ત, દેવાના ખોજ નીચે દબાયેલા, આળસુની જમાત ભેગી કરીને ખેઠા છે.” જ્ઞાનને કર્મનો સહયોગ ન મળે તો ગમે તેટલું ઉપયોગી હોવા છતાં તે જ્ઞાન નિરર્થક છે.

વેદમાતા, દેવમાતા, વિશ્વમાતા

ગાયત્રીને વેદમાતા એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે ૨૪ અક્ષરોની વ્યાખ્યા કરવા માટે ચાર વેદની રચના કરવામાં આવી. બ્રહ્માજીને આકાશવાણી દ્વારા ગાયત્રી મંત્રની બ્રહ્મદીક્ષા મળી. તેમને પોતાનો ઉદ્દેશ પરિપૂર્ણ કરવા માટે સામર્થ્ય, જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનની શક્તિ અને સાધનોની જરૂરિયાત પડી. એના માટે અપેક્ષિત ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમણે ગાયત્રી દેવીનું તપ કર્યું. તપના બળથી આ સૃષ્ટિની રચના કરી. સૃષ્ટિનો સંપર્ક, ઉપયોગ અને રહસ્યનો લાભ મેળવવા માટે એક સુનિયોજિત વિધિ-વ્યવસ્થા બનાવી તેનું નામ 'વેદ' રાખવામાં આવ્યું. વેદની સંરચના માટેની મનઃસ્થિતિ અને પરિસ્થિતિ સર્જવાનું કાર્ય ગાયત્રી મંત્રના સહારે જ પ્રાપ્ત થઈ શક્યું છે. આથી તે આદ્યશક્તિનું નામ 'વેદમાતા' રાખવામાં આવ્યું.

પુરાણ કથા પ્રમાણે બ્રહ્માજીએ પોતાના ચાર મુખ દ્વારા ગાયત્રીનાં ચાર ચરણોની વ્યાખ્યા કરીને ચાર વેદ બનાવ્યા.

'ૐ ભૂર્ભવાઃ સ્વઃ'ના મુખ્ય ભાગની વ્યાખ્યાથી 'ઋગ્વેદ' બન્યો. 'તત્સવિતુર્વરેણ્યં'નું રહસ્યોદ્ઘાટન યજુર્વેદમાં છે. 'ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ'નું તત્ત્વજ્ઞાન સામવેદમાં છે. 'ધિયો યોનઃ પ્રચોદયાત્'ની પ્રેરણાઓ અને શક્તિઓનું રહસ્ય 'અથર્વવેદ'માં રહેલું છે.

વિશાળકાય વૃક્ષની બધી જ સત્તા નાનકડા બીજમાં સમાયેલી હોય છે. પૂર્ણ પુરુષની બધી જ સત્તા નાનકડા શુક્રાણુમાં સમાયેલી જોવા મળે છે. વિશાળકાય સૌરમંડળનાં બધાં જ તત્ત્વો અને કામકાજ પરમાણુના નગણ્ય જેવા ઘટકોમાં રહેલાં હોય છે. તેવી જ રીતે સંસારમાં ફેલાયેલા સુવિસ્તૃત જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો સમસ્ત વિસ્તાર વેદોમાં સમાયેલો છે અને તે વેદોનું સારતત્ત્વ ગાયત્રી મંત્રમાં સાર સ્વરૂપે રહેલું છે. એટલા માટે શાસ્ત્રોમાં ગાયત્રીને જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની અધ્યક્ષ, વેદ વાડમયની જન્મદાત્રી અર્થાત્ 'વેદમાતા' કહેવામાં આવે છે.

વેદ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન બંનેનો ભંડાર છે. ઋચાઓના શ્લોકોના પ્રેરણાદાયી અર્થ પણ છે અને તેમની શબ્દગૂંથણીમાં રહસ્યમય શક્તિનો અદ્દશ્ય ભંડાર પણ છે. વેદમાં વિજ્ઞાન પણ સમાયેલું છે. સ્વર-શાસ્ત્રના અનુસાર, આ ઋચાઓનો નિર્ધારિત સ્વર-વિજ્ઞાનના મત પ્રમાણે પાઠ, ઉચ્ચારણ કરવાથી સાધકના અંતરાલનો સ્તર એટલો ઉપર આવી જાય છે કે તેના પર દિવ્ય

પ્રેરણા ઊતરી શકે. તેના વ્યક્તિત્વમાં એવું ઓજસ, તેજસ અને વર્ચસ્વ પ્રગટ થાય છે, જેના સહારે મહાન કાર્ય કરી શકવાનું શૌર્ય, સાહસ કરી શકે. વેદમંત્રોમાં વાતાવરણમાં ઉપયોગી પ્રવાહ પરિવર્તન સંભવ કરી શકવાનાં રહસ્યો રહેલાં છે. શાસ્ત્રોમાં મંત્રોના પ્રચંડ પ્રવાહનું વર્ણન મળે છે. આ રહસ્યમય પ્રક્રિયાને વેદમાતાની પરિધિમાં સામેલ સમજવી જોઈએ.

વેદજ્ઞાન, દૂરદર્શી, દિવ્ય દષ્ટિને કહેવામાં આવે છે. એને અપનાવનારનું મગજ નિશ્ચિતરૂપે ઉજ્જવળ હોય છે. ચાર વેદ ચાર મંડળ માત્ર નથી. તે જ્ઞાનનો વિસ્તાર કરવાને કારણે બ્રહ્માજીનાં ચાર મુખ બન્યાં. તેમની વૈખરી, મધ્યમા, પરા, પરશન્તિ-એમ ચારે વાણી આખા વિશ્વને સાચો રાહ બતાવવામાં સમર્થ બની. ગાયત્રી મંત્રનું ચિંતન-મનન કરનારા ચારે ઋષિ સનક, સનંદન, સનાતન અને સનતકુમાર વેદ ભગવાનના સાક્ષાત્ અવતાર કહેવાયા. ચાર વર્ણો, ચાર આશ્રમોની પરંપરા વેદોની આચાર-પદ્ધતિ છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકારનું અંતઃકરણ ચતુષ્ટય (ચતુષ્કોણ) કે જેને પ્રાપ્ત કરીને મનુષ્ય કૃતકૃત્ય બને છે, તે વેદજ્ઞાન છે. સાધના ચતુષ્ટયમાં પ્રવૃત્તિ વેદમાતાની ચતુર્વિધિ દિવ્ય પ્રેરણા જ સમજી શકાય. વેદમાતાની સાધના સાધકને ચાર વેદોનો આશ્રય આપે છે અને તેને વેદવેત્તા બ્રહ્મજ્ઞાની બનાવે છે. સાધકને તત્ત્વજ્ઞાન, સદ્જ્ઞાન, આત્મજ્ઞાન, બ્રહ્મજ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ કરે છે.

ગાયત્રીનું નામ 'દેવમાતા' પણ છે. દેવમાતા એટલા માટે કે તેની ગોદમાં બેસનારા, સ્તનપાન કરનારા, તેનો પાલવ પકડનારા પોતાના દેવત્વને વધારે છે, અને આત્મોત્સર્ગના ક્ષેત્રમાં ક્રમિક વિકાસ કરતા રહીને દેવમાનવોની પંક્તિમાં આવી જાય છે.

ગાયત્રી મંત્રના ૨૪ અક્ષરોમાં જે બોધપાઠ રહેલો છે તે એવો છે કે તેનું ચિંતન-મનન કરનારની ચેતનામાં અભિનવ જાગૃતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને અંતઃકરણ સ્વીકાર કરે છે કે માનવજીવનની સાર્થકતા અને સફળતા દેવત્વની સત્પ્રવૃત્તિઓ સ્વીકારવામાં રહેલી છે.

અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં ભટકનારા મોહ-માયાના સડેલા કાદવમાં ફસાયા કરે છે અને રોતાં-તડપતાં જીવનના દિવસો વિતાવે છે. પરંતુ ગાયત્રી મંત્રનો અવાજ અંતરાલમાં પહોંચતાં જ માણસ સુષુપ્ત અવસ્થામાંથી બહાર આવીને જાગૃત અવસ્થામાં

આવે છે.

સ્વાર્થનો ત્યાગ કરીને પરમાર્થના ઉદ્દેશોમાં રસ લેવો અને તે દિશામાં આગળ વધવા માટે સાહસ કરવું તેનું નામ જ છે તે મનુષ્યના શરીરમાં દેવતાનું અવતરણ થવું. જે દૈવી સંપત્તિથી જેટલી માત્રામાં સમૃદ્ધ બને છે તે જ પ્રમાણથી આ જીવનમાં સ્વર્ગીય સુખશાંતિનો અનુભવ કરે છે.

ગાયત્રી ઉપાસનાનું મુખ્ય ફળ દેવત્વમાં વધારો થવો તે છે. સાધકનું અંતરંગ અને બહિરંગ દેવોપમ બનતું બન્ય છે. એક એક કરીને બધી દુષ્ટ પ્રવૃત્તિઓ છૂટતી જાય છે અને પ્રગતિના દરેક સોપાને સત્પ્રવૃત્તિઓમાં વધારો થાય છે. ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવમાં ધરકરી ગયેલા મનોવિકારો વેરઝેર એક એક કરીને પોતે જ પાનખરના પાંદડાની માફક દૂર થઈ જાય છે. તેમના સ્થાને વસંતના અભિનવ પાંદડાની માફક માનવોચિત શ્રેષ્ઠતા વધતી જાય છે.

દેવતા આપનારને કહેવામાં આવે છે. જે ગાયત્રી ઉપાસના સાચા અર્થમાં કરવામાં આવે તો દેવત્વની માત્રા વધશે જ. દેવતાના બે ગુણ છે: વ્યક્તિત્વની દૃષ્ટિએ શ્રેષ્ઠતા અને આચરણની દૃષ્ટિએ આદર્શ. આવા લોકો દરેક વખતે પોતાના પ્રયત્ન અને પરોક્ષ વ્યવહારો દ્વારા સત્યુગી વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે.

દેવતાઓ હંમેશા યુવાન રહે છે. માનસિક રીતે તેઓ કદી વૃદ્ધ નથી થતા. તેમના ચહેરા પર પ્રસન્નતા છવાયેલી રહે છે, સંતોષપૂર્વક સૂઈ શકે છે અને અંતરમાં આશાની લહેરોમાં તરતા હોય છે. દેવતા સ્વર્ગમાં રહે છે. તેમનામાં ચિંતનની શ્રેષ્ઠતા, હકારાત્મક ચિંતનનો દૃષ્ટિકોણ તેમજ આનંદ અને સંતોષનાં ત્રણે તત્ત્વો રહેલાં હોય છે. દેવતાઓ આપ્તજનોની કામના પૂરી કરે છે. તેઓ કલ્પવૃક્ષ સમાન છે. જે લોકો જીવનનિર્વાહ માટે જીવન જરૂરિયાતની ન્યૂનતમ જરૂરિયાતો પૂરી કરવાની વાતને પર્યાપ્ત માને છે તેઓ ખોટા લોભમાં પડતા નથી અને પોતાની મહત્વાકાંક્ષાઓને સારા ઉદ્દેશો તરફ વાળે છે. તેવા લોકો દેવત્વની સ્થિતિએ પહોંચે છે. વાસના, તૃષ્ણા અને અહંકારથી દૂર રહે છે. સદ્ભાવનાઓને ચરિતાર્થ કરવા માટે દરેક ક્ષણે અવસર જ અવસર છે. જ્યારે મનમાં દેવત્વ પ્રવેશ કરે છે તો પરિસ્થિતિને સ્વર્ગીય, સંતોષજનક બનાવવામાં સમય નથી લાગતો. દેવમાતા ગાયત્રીને આ ઉચ્ચ ભૂમિકામાં તરબોળ કરીને લઈ જાય છે.

ગાયત્રીનું એક નામ વિશ્વમાતા છે. માતાને પોતાનાં બાળકો પ્રાણથી પણ વહાલાં હોય છે. માતાનાં બાળકો એકબીજા સાથે હળીમળીને રહે અને સુખ અને સમૃદ્ધિભર્યું જીવન જીવે તેવી ઇચ્છા રાખે છે. વિશ્વમાતા ગાયત્રીની પ્રસન્નતા પણ એમાં છે કે બધા મનુષ્યો હળીમળીને રહે, બધા સાથે સમતાથી વર્તે અને

આત્મીયતાસભર સદ્વ્યવહાર અપનાવીને બધે જ સુખ-શાંતિનું વાતાવરણ બનાવે. મનુષ્યો અને અન્ય પ્રાણીઓ સાથે પણ સહૃદયતાભર્યો વ્યવહાર રહે.

આખા વિશ્વમાં સત્યુગી વાતાવરણ બનાવી રાખવામાં ભૂતકાળની સાંસ્કૃતિક ગરિમા અને ભાવભરી સદ્ભાવના જ નિમિત્ત હતી. હવે પછી વિશ્વમાતાનું વાત્સલ્ય ફરીથી સક્રિય બનશે. તે પોતાની વિશ્વાવાટિકાનાં બધાં જ તત્ત્વોનું ફરીથી સુસંસ્કૃત, સુવ્યવસ્થિત અને સમુન્નત કરવામાં પ્રખરતાભરી અવતાર ભૂમિકા ભજવશે. પ્રજાવતારના રૂપમાં તે વિશ્વનું નવનિર્માણ કરશે અને તે અવતાર મહાશક્તિ પોતાનાં બાળકો પ્રત્યે વાત્સલ્યનું ઝરણું વહેવડાવશે.

હવે પછીનો સમય એવો આવશે કે લોકોમાં 'વસુદૈવ કુરુંબકમ્'ની ભાવના પેદા થશે. એકતા, સમાનતા અને સદ્-વ્યવહારના ત્રણ આદર્શોને અનુરૂપ વ્યક્તિ અને સમાજના નીતિ-નિયમો ઘડવામાં આવશે. એક ભાષા, એક ધર્મ, એક રાષ્ટ્ર, એક સંસ્કૃતિનું નિર્માણ થશે અને જાતિ, ધર્મ અને લિંગના નામે આજે જે ભેદભાવ રાખવામાં આવે છે તે અસમાનતાનો નાશ થઈ જશે અને સમાનતા અને એકતાના સિદ્ધાંતો હવે પછીના સમયમાં સર્વમાન્ય બનશે. શુચિતા અર્થાત્ જીવનક્રમમાં સર્વતોમુખી વિવેકનો સમાવેશ, મમતા અર્થાત્ આત્મીયતા અને સહકારભર્યું જીવન. પ્રાચીન કાળની માફક હવે પછી પણ આવી જ મન:સ્થિતિ અને પરિસ્થિતિ બનાવવા માટે વિશ્વમાતાની સનાતન ભૂમિકા આજકાલ વિશેષ રૂપથી સક્રિય બની રહી છે.

ભગવાનના વિરાટ સ્વરૂપનું દર્શન અનેક ભક્તોને અનેક સ્વરૂપમાં થતું રહ્યું છે. વિરાટ બ્રહ્મના તત્ત્વદર્શનનું વ્યાવહારિક રૂપ છે. વિશ્વમાનવ, વિશ્વબંધુત્વ, વિશ્વ-પરિવાર, વિશ્વ-ભાવના, વિશ્વ-સંવેદના, આનાથી વ્યક્તિવાદ દૂર થાય છે અને સમૂહવાદનો વિકાસ થાય છે. જનજીવનમાં આ શ્રદ્ધા અને પરંપરાઓનો સમાવેશ જ વ્યક્તિમાં દેવત્વના ઉદયની મન:સ્થિતિ અને ધરતી પર સુખ-શાંતિની સ્વર્ગીય પરિસ્થિતિનું કારણ બને છે. વિશ્વમાતા ગાયત્રીની પ્રવૃત્તિ અને પ્રેરણા આ માટેની છે.

ગાયત્રી મહાશક્તિને વિશ્વમાતા કહેવામાં આવે છે. તેના ખોળામાં બેસનારામાં કૌટુંબિક ઉદારભાવના વિકાસ પામે છે. ક્ષુદ્રતાનાં ભવબંધનોમાંથી મુક્તિ અને સંકીર્ણતાના નરકમાંથી નિવૃત્તિ આ બંને પ્રકારની સહાય વિશ્વમાતાની નજદીકતા અને કૃપાને કારણે મળે છે, જેને દરેક સાચો સાધક પોતાનામાં ઉગતી અને વધતી જુએ છે.

વિજ્ઞાન સંવેદનાનું ધ્વનિક વનસ્પતિ જગત

વૃક્ષો અને વનસ્પતિઓ પણ મનુષ્યની જેમ સંવેદનશીલ હોય છે. તે પર્યાવરણની ઠંડી-ગરમી અને મોસમી પ્રભાવોને જ માત્ર ગ્રહણ નથી કરતાં, પરંતુ વાતાવરણમાં વિદ્યમાન ધ્વનિ, પ્રકાશ અને વિચાર-પ્રવાહથી પણ પ્રભાવિત થાય છે. સંગીતની સુમધુર સ્વર લહરીઓ તેમને આનંદિત કરે છે અને તેમના વિકાસને વેગ આપે છે તો કર્કશ અવાજો તેમને કષ્ટ પહોંચાડે છે અને તેમના વિકાસમાં અંતરાયરૂપ બને છે. વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગ-પરીક્ષણની કસોટી પર કસતાં આ તથ્યો પ્રકાશમાં આવી રહ્યાં છે અને કણકણમાં વ્યાપ્ત ચૈતન્ય સત્તાના અસ્તિત્વને પ્રમાણિત કરી રહ્યાં છે.

ટેપલ બુઅલ કોલેજ ડેનવારનાં શ્રીમતી ડોરોથી રિટલેકે છોડની સંગીતની ગ્રહણશીલતાના પ્રભાવ પર ઊંડું સંશોધન કર્યું છે. પોતાના અધ્યયનના ભાગરૂપે તેમણે કેટલાક છોડ પર સ્થાનિક રેડિયો સ્ટેશનેથી પ્રસારિત થતા રોક સંગીતને અજમાવ્યું અને અન્ય છોડ પર બીજા સ્ટેશનેથી પ્રસારિત શાસ્ત્રીય સંગીતને અજમાવ્યું. રોક સંગીત પ્રત્યે છોડની નકારાત્મક પ્રતિક્રિયા આશ્ચર્યજનક હતી જેમાં છોડોને ૮૦ અંશના ખૂણે ઊલટી દિશામાં ઝૂકતા જોવા મળ્યા. તેમની મૂળની સંરચનાઓ ઊથલી હતી અને સંગીત કેન્દ્રથી દૂર ફેલાયેલી હતી. છોડની ડાળી અને પાંદડાં નાનાં અને દુર્બળ હતાં અને કેટલાક તો પ્રયોગના થોડા દિવસો પછી મુરઝાઈ ગયાં. એમાંય 'પેટ્રુનિયમ' છોડવાઓએ તો મહોરવાનું જ બંધ કરી દીધું.

બીજા બાજુ 'સ્કેવેશવાઇન'ના છોડોએ જેમાંથી મધુર શાસ્ત્રીય અને ધાર્મિક સંગીત વાગી રહ્યું હતું તે રેડિયોની ચારે બાજુ લપેટાઈને ઉપર ચઢવાનું શરૂ કર્યું. પેટ્રુનિયમનો છોડ પણ છ સુંદર ફૂલો સાથે ખીલી ઊઠ્યો હતો. આ છોડવાઓનાં મૂળ મજબૂત બન્યાં હતાં અને છોડવાઓ પણ મોટા અને પુષ્ટ દેખાતા હતા.

આ પરિણામોથી ઉત્સાહિત થઈને શ્રીમતી રિટલેકે બીજે વર્ષે આ જ પ્રયોગ ફરીથી અજમાવ્યો. આ વખતે શોધના ફલકને વધુ વિસ્તારવામાં આવ્યું અને છોડ પર અસર કરનારાં અન્ય પરિબલો પર ચાંપતી નજર રાખવામાં આવી. પરિણામ ફરીથી એવું જ આવ્યું. રિટલેકનું કહેવું છે કે આ પ્રયોગ-

પરીક્ષણોના આધારે વનસ્પતિ જગતને પૃથ્વીના જડ એકમ માની લેવું એ મનુષ્યની મોટી ભૂલ લેખાશે, કેમ કે તેમનામાં મનુષ્યની જેમ અનુકૂળ અથવા પ્રતિકૂળ પ્રવાહને અનુભવવાની પર્યાપ્ત સંવેદનશીલતા મોજૂદ છે. હા, તેમની અભિવ્યક્તિની ક્ષમતા અને રીતમાં ફરક જરૂર છે.

આ જ રીતે 'ઓહિયો એગ્રીકલ્ચર એક્સપેરિમેન્ટ સ્ટેશન'માં બાગાયતશાસ્ત્રી પ્રો. ડેલ ફ્રેચમેને પણ ઉક્ત તારણોને પુષ્ટિ આપી. વનસ્પતિશાસ્ત્રી ડો. જોન વિબર્સ્ટને પણ છોડોની આ સંવેદનશીલતાને પ્રયોગશાળામાં ચકાસી છે અને તે અન્વયે અનુકૂળ સંગીતના પ્રભાવમાં છોડવાઓ તીવ્ર ગતિએ વધતા જતા જોવા મળ્યા. એક છોડ તો માત્ર છ મહિનામાં જ ફૂલતો-ફાલતો જોવા મળ્યો. જે સામાન્ય રીતે બે વર્ષોમાં પુષ્પિત બનતો હતો.

વૃક્ષ-વનસ્પતિ પોતાની 'બીજવસ્થા'માં પણ આ પ્રકારની સંવેદનશીલતાથી સંપન્ન જોવા મળ્યાં છે. દક્ષિણ ભારતના અન્નામલાઈ વિશ્વવિદ્યાલયના ડો. ટી.સી.એન. સિંહે આ સંદર્ભમાં અનેક પ્રયોગો કર્યા છે. તેમના મંતવ્ય અનુસાર સંગીત દ્વારા અભિમંત્રિત બીજ સામાન્ય બીજની સરખામણીમાં એક તૃતીયાંશ સમયમાં જ અંકુરિત થાય છે. અંકુરિત બીજને વધુ પડતું સંગીત સંભળાવવાથી તેમનો વિકાસ રુંધાઈ જાય છે, જ્યારે દિવસના ખાસ સમયમાં ખાસ ધુન સંભળાવવાથી તેમનો વિકાસ ઝડપી બની રહે છે અને તેમની ઉત્પાદક ક્ષમતા પણ વધી જાય છે, જે ૬૦ થી ૧૦૦ ટકા જેટલી વધતી જોવા મળી છે. આ સંદર્ભમાં ભારતીય શાસ્ત્રીય સંગીતની વાંસળી (બંસરી) તથા વાયોલિનની ધુનો પ્રત્યે છોડોની પ્રતિક્રિયા બધાંથી વધુ સકારાત્મક જોવા મળી છે. એવું પણ જોવા મળ્યું છે કે ધુનોની પસંદગી પ્રત્યેક છોડની પોતપોતાની અલગ હોય છે.

ઇન્ડિયન સ્ટેટ ઓફ પોંડિચેરીના કૃષિ વિભાગે ડો. સિંહનાં તારણો અનુસાર કૃષિ સુધારના પ્રયોગો કર્યા. ડાંગર, શેરડી અને ટેરી આકા પર થયેલા પ્રયોગોએ તેના વિકાસદરમાં ૨૮ થી ૬૧ ટકા સુધીની આશ્ચર્યજનક વૃદ્ધિ દર્શાવી. સેઇન્ટ લુઇસની મેંગલ ડોરક બીજ કંપનીના 'શોધ-વૈજ્ઞાનિક' જેર્ન સ્મિથે આ જ રીતે ગ્રીન હાઉસમાં કેટલાય પ્રયોગો કર્યા. મકાઈ

અને સોયાબીનના પાકને બે વિભાગોમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યા. એકને સંગીત વગરના ગ્રીન હાર્વિસમાં તો બીજાને સંગીતયુક્ત ગ્રીન હાર્વિસમાં રાખવામાં આવ્યા જેમાં ચોવીસે કલાક સતત વીસ દિવસો સુધી સંગીત ચાલતું રહ્યું. આ છોડ ઝડપથી અંકુરિત થયા અને વિકાસની ગતિ પણ ઝડપી રહી. બીજા પ્રયોગ ખેતરોમાં કરવામાં આવ્યો. ત્યાં ઊંચા થાંભલાઓ પર લાઉડ સ્પીકર દ્વારા જાત જાતનું સંગીત વગાડવામાં આવ્યું. ફરી એક વાર વિકાસની ગતિ ઝડપી બેવા મળી અને ઉત્પાદનમાં ૨૦ ટકા વૃદ્ધિ નોંધાઈ.

આ જ રીતે એક પ્રયોગ હેઠળ આસામના ગુવાહાટી પાસે આવેલ આઇ.સી.એલ. ફ્લોરા એકસોટિકા નામે ફળ ઉદ્યાનમાં ફળાઉ વૃક્ષ, ભક્તિ સંગીત અને ધાર્મિક ગીતો સાંભળીને ફૂલીફાલી રહ્યાં છે. પાંચ એકર જમીનમાં ફેલાયેલ આ ફળ ઉદ્યાનમાં ૨૦ થી ૩૦ ફૂટના અંતરે સાઉન્ડ બોક્સ લગાવવામાં આવ્યાં છે. જ્યાં લગભગ એક લાખ ફળાઉ વૃક્ષોને દરરોજ સવારે ૭-૦૦ થી ૧૧-૦૦ વાગ્યા સુધી મધુર ધાર્મિક સંગીત સંભળાવવામાં આવે છે. ઉદ્યાન સાથે સંકળાયેલ વનસ્પતિ-શાસ્ત્રી ડૉ. કે. રોકિયોનો દાવો છે કે જ્યારથી ફળવાળાં વૃક્ષ અને છોડને ગીત-સંગીતનો ખોરાક આપવામાં આવી રહ્યો છે ત્યારથી તેમનામાં આશ્ચર્યજનક પરિવર્તન આવ્યું છે અને તેનાં ફળો તથા ફૂલોની ગુણવત્તામાં સુધારો થઈ રહ્યો છે.

છોડોમાં સંગીત પ્રત્યે સંવેદનશીલતાનો આ ગુણ વનસ્પતિ જગતનો એક આશ્ચર્યપૂર્ણ અને રોમાંચકારી અધ્યાય છે, જે ધ્વનિસંગીતથી આગળ માનવીય વિચારો અને ભાવો સાથે પણ બેડાયેલ છે. ઇંગ્લેન્ડના વનસ્પતિ-વિજ્ઞાની જેમ્સ વિલિયમ્સે પણ છોડવાઓ પર આ જ રીતનાં રોચક તારણો પ્રગટ કર્યાં છે. તેમના મતાનુસાર, વૃક્ષ-છોડ પણ મનુષ્યના વિચાર-વ્યવહારથી પ્રભાવિત થાય છે. અપમાન, તિરસ્કારપૂર્ણ વ્યવહાર તેમને ખિન્ન બનાવે છે. આનાથી તેમનો વિકાસ રુંધાઈ જાય છે. જ્યારે શાંતિ, મધુરતા અને સદ્વ્યવહારભર્યું વાતાવરણ તેમનામાં સુખદ પરિવર્તન આણે છે. તેમના વિકાસદરથી માંડીને ઉત્પાદક ક્ષમતા સુધી બધું આનાથી પ્રભાવિત થાય છે.

વનસ્પતિ જગતમાં પણ સંવેદનશીલતાનાં આ આશ્ચર્ય-જનક પ્રમાણો મનુષ્યને ઘણું બધું વિચારવા માટે વિવશ કરી મૂકે છે. આધુનિક વનસ્પતિવિજ્ઞાનના જનક કાર્લવાન લિનિઅસે સાચું જ કહ્યું છે, “છોડો બોલવા અને થોડે ઘણે

અંશે ગતિ કરવા સિવાયની બાબતમાં મનુષ્યથી કોઈ અર્થમાં કમ નથી.” ૧૯મી સદીમાં ચાર્લ્સ ડાર્વિને છોડવાઓમાં ગતિ છે એ પણ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું હતું. ૨૦મી સદીની શરૂઆતમાં જગદીશચંદ્ર બસુ જેવા વૈજ્ઞાનિકે વૃક્ષ-વનસ્પતિ જગતના સંવેદનશીલ અસ્તિત્વ પર ઉચિત પ્રકાશ ફેંક્યો હતો, ત્યારથી વિજ્ઞાનજગત, ક્રમશઃ આ તથ્ય પર વધુ ને વધુ સંશોધન કરતું રહ્યું છે. અધ્યાત્મવેત્તાઓએ તો પહેલેથી જ ભાખ્યું હતું કે સૃષ્ટિના કણકણમાં પરમ ચૈતન્ય સત્તાનું અસ્તિત્વ વિદ્યમાન છે. આજે આપણે વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિથી બેઈએ કે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી, પણ સાર એ જ નીકળે છે કે વનસ્પતિ જગત પણ મનુષ્યના સંવેદનશીલ વ્યવહારનું હકદાર છે.

સમ્રાટ પુષ્પમિત્રનો અશ્વમેઘ (યજ્ઞ) આનંદ સાથે પરિપૂર્ણ થયો અને બીજી રાત્રે અતિથિ-ઓની વિદાયના અનુસંધાનમાં નૃત્યોત્સવ યોજવામાં આવ્યો. યજ્ઞના ધ્રુવ મહર્ષિ પતંજલિ આ ઉત્સવમાં સામેલ થયા. મહર્ષિના શિષ્ય ચૈત્રને આ આયોજનમાં મહર્ષિની હાજરી ખૂંચી. તે સમયે તો તેમણે કશું જ ન કહ્યું, પરંતુ એક દિવસ જ્યારે મહર્ષિ પતંજલિ યોગદર્શન શીખવી રહ્યા હતા ત્યારે ચૈત્રે વ્યંગ અને ઉપાસંભ સાથે પૂછ્યું, “ગુરુવર, શું નૃત્ય-ગીતના રસ-રંગ ચિત્ત-વૃત્તિઓના નિરોધમાં સદાયક બની રહે છે ?”

મહર્ષિ શિષ્યનો અભિપ્રાય સમજ્યા. તેમણે કહ્યું, “સૌમ્ય, આત્માનું સ્વરૂપ રસમય છે. રસમાં તેને આનંદ મળે છે અને તૃપ્તિ પણ. તે રસ વિદ્યુત ન બની જાય અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જ રહે-એ પ્રકારની સાવધાનીનું નામ જ ‘સંયમ’ છે. વિકારની શંકા માત્રથી રસનો ત્યાગ કરી દેવો એ યોગ્ય નથી. શું કોઈ ખેડૂત, પશુઓ ખેતરમાં ભેલાણ કરી જશે એવા ભયથી ખેતી કરવાનું છોડી દે છે ? આ તો સંયમ નથી, પલાયન છે. જીવનને રસહીન બનાવીને કરવામાં આવેલો સંયમ, પ્રયાસ, પાણીને તરલતા, અને અગ્નિને ઉષ્માથી વંચિત રાખવા જેવો છે. તેથી હે વત્સ ! ડર ન રાખ.”

શું આ મહાવિનાશથી બચી શકાયું હોત ?

જ્યોતિષવિજ્ઞાનનો ખૂબ મહિમા ગણવામાં આવે છે. ભારતીય ખગોળ ગણિતના વિદ્વાન કહે છે કે ભાવિ ઘટનાની ભવિષ્યવાણી પહેલેથી જ કરી શકાય છે. તેમના કહેવા અનુસાર તે એટલી સુનિશ્ચિત હોય છે કે તેમાં સ્તીભર ફરક નેવા મળતો નથી. ગત દિવસોમાં ગુજરાતમાં ભીષણ બરબાદી લાવનાર ભૂકંપ થયો. આ મહાવિનાશની ભવિષ્યવાણી શું સંભવ હતી? ને હા, તો આ અતિ મહત્વપૂર્ણ વિદ્યાનો ઉપયોગ શાથી ન કરાયો? શું તેનાથી વ્યાપક પ્રમાણમાં થયેલ જનમાલની હાનિ રોકી શકાઈ ન હોત?

આ પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપવા માટે સૌપ્રથમ એ નેવાનું રહેશે કે ભવિષ્યવાણીઓને કેટલો નક્કર વૈજ્ઞાનિક આધાર છે. વ્યક્તિગત સ્તરે રાજનેતાઓથી માંડીને મોટા મોટા 'બ્યૂરો કેટેસ' જ્યોતિષવિદોની શરણે આવતા નેવા મળ્યા છે, પરંતુ સરકાર અથવા વૈજ્ઞાનિકો સામૂહિક વિનાશને કેટલી હદ સુધી માનવા તૈયાર છે? આ પ્રશ્નને અહીં જ અનુત્તર છોડીને આપણે એ નેઈએ કે જ્યોતિષવિદો અને વૈજ્ઞાનિકો બંને શું કહે છે.

એક જર્મન જ્યોતિષવિજ્ઞાનીના કથન અનુસાર ગત વર્ષોના ૭૫ જેટલા ભૂકંપોનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો તો તારણ એ નીકળ્યું કે ૭૫ ટકા ભૂકંપ ત્યારે થયા જ્યારે યુરેનસ નક્ષત્ર ભૂકંપના ઉદ્ગમસ્થાનથી ઠીક ઉપર હતું તથા તેના કક્ષમાં હોવાનો અતિ વિષમ સમય દર્શાવાયો. જ્યોતિષવિજ્ઞાનીઓને એક વિશ્વાસ બેસી ગયો છે. આ વિશ્વાસ છે મોટા ભાગના ભૂકંપો ગ્રહણની પછી થાય છે વિશેષ કરીને એવાં ક્ષેત્રોમાં જ્યાં ગ્રહણ સમયે ચોથા કે દસમા સ્થાનમાં તે ક્ષેત્રને શાસિત કરનાર નક્ષત્ર હોય. એવો પણ વિશ્વાસ રખાય છે કે ને ગ્રહણ સમયે શનિ ગ્રહ એક સ્થાનમાં સ્થાયી હોય અને તે ક્ષેત્રના દસમા સ્થાનમાં તે ૪૫ અંશ પર

હોય તો વિશ્વના તે ભાગોમાં ભૂકંપ આવે છે, જે ગ્રીનીચની પૂર્વે અથવા પશ્ચિમમાં એકસમાન અંતર પરના શનિ ગ્રહની સ્થિતિ અનુસાર હોય. જ્યારે ગ્રહ વિશેષ કરીને યુરેનસ, શનિ, ગુરુ તથા મંગળ હોય અને તે વૃષભ તથા વૃશ્ચિક રાશિમાં હોય ત્યારે ભૂકંપ વધારે પ્રમાણમાં અને જલદી આવે છે. ભૂકંપ તે સ્થાનોમાં વધારે આવે છે જ્યાં ગ્રહોનો મહાયોગ ચોથા સ્થાનમાં થયો હોય. આ ત્યારે પણ સંભવે છે જ્યારે ઘણા બધા ગ્રહો મુખ્ય સ્થાનની ઉપર અથવા નજીકમાં હોય જેમ કે મેષ, કર્ક, તુલા અને મકર રાશિના પ્રથમ અંશમાં હોય.

'ધી ટાઇમ્સ ઓફ એસ્ટ્રોલોજી'ના સંપાદિકા રાજેશ્વરી શંકરના મતાનુસાર ને મોટા ભાગના ગ્રહો જેમાં ગુરુ, શનિ અને મંગળે ભૂમિનાં ચિહ્ન પોતાના નિયંત્રણમાં રાખ્યાં હોય અને ઉપર નિર્દિષ્ટ સંયોગ મોજૂદ હોય તો ભૂકંપની સંભાવનાઓ તે ક્ષેત્રમાં અધિક વધી જાય છે. ને ૨૬ જાન્યુઆરી ૨૦૦૧ના ભુજના દુર્ભાગ્યપૂર્ણ ચાર્ટ પર નજર નાખવામાં આવે તો આપણે જાણી શકીએ કે ગુરુ અને શનિ વૃષભ રાશિમાં છે તથા બીજી મકર રાશિમાં સૂર્ય, ચંદ્ર, યુરેનસ અને નેપ્ચ્યૂન છે અને આ બધા પર મંગળની દષ્ટિ પડે છે. શનિ અને ગુરુએ પોતાની વક્ર ગતિને પૂરી કરી છે અને આ ભીષણ ઘટના પછી ચાલ બદલીને તેઓ પૂરેપૂરા સીધી સ્થિતિમાં આવી ગયા છે. પારંપારિક રૂપે શનિ અને મંગળ બંનેએ શુક્રને જકડી રાખ્યો છે અને એકબીજાથી ષડાષ્ટક (૬-૧૦)ની સ્થિતિમાં છે. આ દુર્ભાગ્યપૂર્ણ દિવસની તે સમય વિશેષની કુંડળી નેતાં જાણી શકાય છે કે ચોથું સ્થાન જે જનસંખ્યાનું સ્થાન છે, તે પૂરેપૂરું ખરાબ પ્રભાવ નીચે છે. તે શનિ અને રાહુની વચ્ચે આવેલ છે. આ સમગ્ર યોગ પાપકર્તરી યોગ બને છે. દસમું સ્થાન જે ચોથા સ્થાનથી વક્રી છે અને કેતુ તથા

મંગળની વચ્ચે લટકેલ છે અને આ પરિસ્થિતિ પણ પાપકર્તરી યોગને વધારી રહી છે. આ ઉપરાંત પ્લૂટો પણ ચોથા સ્થાનમાં વક્રી છે.

ઉપરનું સંપૂર્ણ વિશ્લેષણ ગણિત ન્યોતિષના આધાર પર કરવામાં આવ્યું છે. સામાન્ય જનસમૂહની સમજ બહારનું પણ હોઈ શકે છે. પરંતુ અહીં એ દર્શાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે કે સારા એવા સમય પહેલાં ૧ જાન્યુઆરી, ૨૦૦૧ના અરસામાં આ યોગની ભવિષ્યવાણી કરી શકાઈ હોત. આ ભૂકંપ ૯ જાન્યુઆરી, ૨૦૦૧ના ગ્રહણ પછી થયો, લગભગ ૧૭ દિવસો પછી. ગ્રહણ દર ૧૯ વર્ષો પછી આ પ્રકારના યોગોની સાથે થયા કરે છે. દર વખતે શું આવો પ્રકોપ આવ્યો છે તેનું વિશ્લેષણ હજી સુધી થયું નથી, પરંતુ તે સંશોધનનો વિષય છે. હા, ૧૫ જાન્યુઆરી, ૧૯૩૪માં પટનામાં જે ભૂકંપ આવ્યો હતો તેમાં ભારે નુકસાન થયું હતું. તે પણ ગ્રહણ પછી થયો હતો, પણ ૧૯ વર્ષના અંતરે ૧૯૯૧ અને ૨૦૧૦ના વચ્ચેના સમયગાળામાં તે થયો. તે સમયે પણ ગુરુ કન્યા રાશિમાં અને રાહુ-મંગળ અને સૂર્ય ઉચ્ચભાવમાં હતા. રાહુ, મંગળ, સૂર્ય અને શનિ મકર રાશિમાં મોટો નિર્દયી યોગ રચે છે.

ન્યોતિષવિદો, વૈજ્ઞાનિકો અને અધ્યાત્મવિદો શું કહે છે ?

આટલું સ્પષ્ટ હોવા છતાં પણ સ્પષ્ટ રીતે એમ કહેવું અશક્ય છે કે ન્યોતિષશાસ્ત્રીઓની ભવિષ્યવાણીથી મહાવિનાશ થતો બચાવી શકાય છે અને વિશાળ માનવસમૂહને સુરક્ષિત સ્થાને ખસેડી શકાય છે. સંભવ છે કે અત્યાર સુધીના અધ્યયનના આધારે પૂરેપૂરો તો નહીં, પરંતુ આજના વિજ્ઞાનના યુગમાં જ્યારે આપણી પાસે તકનિકી સ્તરે ઘણી બધી સિદ્ધિઓ છે. ન્યોતિષવિજ્ઞાન, વાસ્તુશિલ્પ અને ભવનવિજ્ઞાન ભૌતિક-શાસ્ત્રના સમન્વયથી ઘણું બધું સંભવિત છે. અધ્યાત્મ અને વિજ્ઞાનના સમન્વયથી જો માનવી માત્રનું હિત સંભવિત છે તો શા માટે આ કાર્ય હાથ ધરવું ન જોઈએ? ખાસ કરીને, એ કારણે કે જે

વ્યાપક સ્તરે તબાહી સર્જાયેલ છે તેણે દેશને જ નહિ, વ્યાપારી જગતને જ નહિ, સમગ્ર વિશ્વને હચમચાવી નાખ્યું છે. આપણે હવે 'ગ્લોબલ વિલેજ'માં વસીએ છીએ ત્યારે આવા પ્રયાસો બંને પક્ષે માનવમાત્ર માટે આરંભાવા જોઈએ. વસતિ હવે વિકાસશીલ દેશોમાં વધતી રહી છે. દૈવયોગે કચ્છ વિસ્તારમાં વસતિ ઓછી હતી. જ્યાં ગીચતા વધુ હતી તેવા ભુજ, અંજર, ભચાઉ, ગાંધીધામ, રાપર, અમદાવાદ, સૂરત ત્યાં બધે તબાહી સર્જઈ જનમાલની. પરંતુ આટલો વ્યાપક, ક્ષેત્રવ્યાપી આ દૈવીપ્રકોપ જો ઉત્તર પ્રદેશમાં થયો હોત તો મૃતકોની સંખ્યા કરોડોને આંબી જત.

વૈજ્ઞાનિકોનું કહેવું છે કે ભૂકંપના સમયની પૂર્વ જાણકારી અને સારા આયોજનથી ઘણી જિંદગીઓ બચાવી શકાય છે. અમેરિકાના સાન ફ્રાન્સિસ્કોથી માંડીને લોસ એન્જેલિસ સુધીની પેસિફિક મહાસાગર સાથે જોડાયેલી ભૂ-પટ્ટી ઘણી સંવેદનશીલ છે. ત્યાં આ જ સદીમાં વિનાશકારી ભૂકંપ પણ થયો છે પરંતુ ત્યાં તેઓએ ભૂકંપ-અવરોધી મકાનો બનાવવાની ટેકનિક શીખી લીધી છે. પાયામાં પોલાદના પાઇપ તથા રબ્બર 'શોક એબ્સોર્બર'ના રૂપમાં રાખવામાં આવે છે. મકાનો લાકડાનાં હોય છે. લગભગ સમગ્ર અમેરિકા, કેનેડા, યુરોપીય દેશોમાં લાકડાંનાં જ મકાનો બનાવવાને કારણે ત્યાં જનની હાનિ ઘણી ઓછી થાય છે. જ્યાં દરેક વર્ષે દસ હજારથી પણ વધુ ભૂકંપના આંચકા આવે છે તેવા જાપાનમાં વૈજ્ઞાનિકોએ 'સ્માર્ટ મકાન' બનાવવાની બાંધકામ શૈલી વિકસાવી છે. ભૂકંપ તરંગો, રેડોન ગેસ નીકળવાની અભિવૃદ્ધિ પ્રત્યે સંવેદનશીલ ઉપકરણો લગાડીને આ મકાનો બનાવવામાં આવે છે. આધારતલમાં લાગેલા સંવેદન-સૂચકો આ તંત્ર તરંગોને પકડે છે તથા ઝડપથી આ સૂચના કોમ્પ્યુટર સુધી પહોંચાડે છે. કોમ્પ્યુટર ત્યારે હાઈડ્રોલિક પાવર ઉપકરણોને સક્રિય બનાવી દે છે. જે ઝડપથી મકાનના ગુરુત્વાકર્ષણ કેન્દ્રને એક સ્ટીલના વજનની મદદથી બદલી દે છે.

માની લઈએ કે ભારતમાં આ બધું આર્થિક દૃષ્ટિએ અને વસતિને ધ્યાનમાં લેતાં સંભવિત નથી, તો પણ ઓછામાં ઓછું મોટાં શહેરો ખાસ કરીને સંવેદનશીલ ઝોનમાં એક 'માઈક્રોનેશન ટેકનિક' અપનાવીને નિર્માણને નિયંત્રિત કરી શકાય છે. આપત્તિપ્રબંધ અંતર્ગત ભૂગર્ભવિજ્ઞાનીઓનું આ સર્વાધિક ઉપયોગી ઓનર છે. સૌથી વધુ સંવેદનશીલ ઝોનમાં મોટાં બહુમાળી મકાનો ન બનાવવાં અને જો મકાન ચાર માળવાળાં કરવાં જ પડે તેમ હોય તો તેમાં તમામ પ્રકારની સાવધાની રાખવી.

વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે આવા પ્રકોપમાં આપણે માહિતીતંત્રની સક્રિયતા પર પુનર્વિચાર કરવો જોઈએ. એરેન્જ્યાના પ્રચંડ વાવાઝોડામાં તથા ગુજરાતના ભૂકંપમાં પણ 'હેમ રેડિયો' જ કામ આવ્યો. હવે તેની આવશ્યકતા વધી ગઈ છે, કે સ્કૂલ-કોલેજોમાં હેમ રેડિયોનું વિધિવત્ શિક્ષણ આપવામાં આવે જેથી આપત્તિ આવવાની સ્થિતિમાં તરત જ પહોંચી વળી શકાય. જાપાનમાં શાળાનાં બાળકોને સતત ભૂકંપ કવાયત કરાવવામાં આવે છે. જો આ કાર્યક્રમ ભારતમાં પણ શરૂ કરી શકાય તો ઘણું સારું.

જ્યોતિષવિદો અને વૈજ્ઞાનિકોનો મત જાણ્યા પછી એ પણ જાણી લઈએ કે આ વિશે અધ્યાત્મવાદીઓ શું કહે છે. આગામી સાત-આઠ વર્ષનો ગાળો દૃષ્ટાઓ-મનીષીઓની દૃષ્ટિએ ઘણો વિષમ છે. અત્યારે તો ભૂકંપનો શોકિંગ પ્રભાવ સમસ્ત દેશમાં પડેલો છે. દુષ્કાળથી સમગ્ર રાષ્ટ્ર ત્રસ્ત છે. ઝારખંડ, બિહારમાં કોલસાની ખાણોમાં થયેલી દુર્ઘટનાઓમાં કેટલાયના જીવ ગયા. વેદમંત્રોના માધ્યમથી ભૂશોધન સંસ્કાર કરવાની તાતી જરૂર છે. યજુર્વેદના ૧/૨૫મા મંત્રથી પૃથ્વીનું પૂજન કરવામાં આવે તથા યજુર્વેદના જ ૨૫/૨૧ મંત્ર વડે સામૂહિક આહુતિ ઓછામાં ઓછી અઠવાડિયે એક વાર અપાવી જોઈએ. અહીં એ મંત્ર આપીએ છીએ, જેનો પ્રચાર કરીને સર્વ કોઈ દ્વારા પ્રયોગ કરી શકાય છે, જેથી પૃથ્વીનો-ભૂમિનો કોપ શાંત થાય. યજુર્વેદનો ૧/૨૫ મંત્ર-

“ૐ પૃથિવિ દેવયજ્ઞન્યોમધ્યાસ્તે મૂલં મા હિ ઋસિષં પ્રજં ગચ્છ જોષ્ઠાનં વર્ષતુ તે ધૌર્ભધાન દેવ સવિતઃ પરમસ્યાં પૃથિવ્યાં હ શતેન પાશૈર્યોડસ્માન્દ્રેષ્ટિ યં ચ વયં દિવ્યસ્તમતોમા મૌકી ॥

અર્થાત્ હે પૃથ્વી, આપના પર દેવોના માટે હવન કરાઈ રહ્યો છે. આપના પર ઊગનારી ઔષધિઓના મૂળને અમારા દ્વારા હાનિ ન પહોંચે. હે મૃત્તિકા! આપ ગાયોના નિવાસ સ્થાનમાં જાવ. ધુલોક આપ પર યથેષ્ટ વર્ષા વરસાવે. હે સર્જનહાર-સવિતાદેવ! જે દુષ્ટ આપણને સૌને કષ્ટ પહોંચાડે છે, જેનો બધા જ દ્રેષ કરે છે તેને વિશાળ પૃથ્વીમાં પોતાનાં સેંકડો બંધનોથી બાંધી દો, તેને કદી મુક્ત ન કરો. આનાથી પૃથ્વીનું પૂજન કરવું જોઈએ. યજુર્વેદ ૨૫/૨૧નો મંત્ર ૐ સ્યોના પૃથિવિ નો ભવાનૃજ્ઞરા નિવેશનિ । યચ્છા નઃ શર્મ સપ્રથાઃ । અપ નઃ શોશુચદધમ સ્વાહા । અર્થાત્ હે પૃથ્વી દેવી, આપ અમારા માટે સુખપ્રદ, સંકટો અને કષ્ટોથી રહિત અને નિવાસ યોગ્ય બનો. આપ સમ્યક્ રૂપથી વિસ્તીર્ણ થઈને અમને સુખ અને શરણ આપો. આપ અમારાં પાપોને ભસ્મીભૂત કરીને દૂર કરો! આનાથી સામૂહિક આહુતિઓ આપવી જોઈએ. પરમસત્તાને પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે માનવજાતિમાં સદ્બુદ્ધિની અભિવૃદ્ધિ થાય. વિશ્વભરમાં શાંતિનું વાતાવરણ સ્થપાય. સમાજ અહિંસા પ્રધાન બને તથા વૈશ્વીકરણની સ્પર્ધામાંથી આપણે પાછી હટીને આધ્યાત્મિક વિકાસની વાત વધારે વિચારીએ.

પ્રતિભા પરમાત્માની દેન છે એવું માનવામાં આવે છે. આ જ કારણે હજારોમાં એક વૈજ્ઞાનિક, દાર્શનિક અથવા વિષય-વિશેષના નિષ્ણાત પ્રકાંડ પંડિત બની શકે છે. વાસ્તવમાં, પરમપિતાની આ કૃપા બધાના પર એકસાથે જ વરસે છે, પરંતુ જે પોતાના વિચારોને રચનાત્મક ચિંતન અને કર્તૃત્વમાં નિયોજિત કરી લે છે, તેઓ તેનો જ લાભ ઉઠાવે છે.

યોથા અધ્યાયના દસમા શ્લોકમાં, વિગત અંકમાં એક મહત્વપૂર્ણ પ્રતિપાદન આપવામાં આવ્યું હતું કે વીતરણ થઈ જતાં, ભય અને ક્રોધ પર નિયંત્રણ મેળવી લેતાં, શરણાગત ભાવથી તપ કરનાર ભગવાનના સ્વરૂપને જ પ્રાપ્ત થાય છે. ગીતા આત્માનુશાસનનું શિક્ષણ આપનાર એક પાઠ્યપુસ્તક છે. ભગવાન કહે છે કે જે મારી સાથે એકાત્મભાવે મને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, તેઓ આસક્તિ, ભય અને ક્રોધથી મુક્તિ મેળવે છે. આસક્તિ પર વિજય-વીતરણ થવું એ કેટલી ઉચ્ચસ્તરીય સિદ્ધિ છે તેનું પ્રમાણ પાછલા અંકમાં, મહાત્મા ખુદના એક શિષ્ય, કુતુક ઋષિ અને શુક્રદેવજીનાં ઉદાહરણો દ્વારા આપવામાં આવ્યું હતું. ભગવાનનું સ્વરૂપ જાણી લીધા પછી, એકતાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી, જીવનમાં જે આનંદનો સાગર ઘહેરાવા લાગે છે તે અવાર્ણનીય છે. ધ્યાનમાં પરમાત્માની ઉપસ્થિતિ માનીને જ્યારે કર્તવ્ય-કર્મોનું સંપાદન કરવામાં આવે છે તો કમશઃ વાસનાઓનો ક્ષય થવા લાગે છે. દિવ્ય પ્રેરણાઓ મળે છે અને અલૌકિક કર્મ થવા લાગે છે. અગિયારમા શ્લોકમાં આ તથ્ય સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે ઈશ્વર એક પ્રકારે દર્પણ છે. ભગવાન કહે છે, 'જે વ્યક્તિ જેવી ભાવનાથી મારી ઉપાસના કરે છે, તે જ અનુસાર હું તેમની કામનાઓ પરિપૂર્ણ કરું છું.' આ જ વાતને સંત કૃષ્ણેના એક દોહા દ્વારા પણ સમજાવવામાં આવી હતી. હવે આ શ્લોકની વ્યાખ્યા સાથે આગળની યાત્રા કરીશું.

યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ કહી રહ્યા છે કે મનુષ્ય ભલે પોતે ઇચ્છે તે રીતે ભગવાનને અપનાવે, તેમને પ્રેમ કરે અને આનંદિત બને, ભગવાન તેને તે જ રીતે અપનાવે, પ્રેમ કરે અને આનંદિત બને છે. "યે યથા માં પ્રપદન્તે તાંસ્તથૈવ ભજામ્યાહમ્"ની પાછળ આ તથ્ય રહેલું છે. આવું એટલા માટે કહેવાયું કે બધા મનુષ્યો બધી રીતે પ્રભુએ દર્શાવેલા માર્ગનું જ અનુસરણ કરે છે. (મમ વર્ત્માનુવર્તન્તે મનુષ્યાઃ પાર્થ સર્વથઃ) અહીં આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિની સૌથી મોટી વિશેષતા સહનશીલતા, સામાસિકતાનું દિગ્દર્શન આપણને થાય છે. ભલે કોઈ પણ ઉપાસના-પદ્ધતિ હોય, બધી સાધનાઓ એક જ લક્ષ્ય-એ અનંત સૌંદર્ય-આનંદસ્વરૂપ, તત્સ્વરૂપ પરમાત્મા તરફ લઈ જનારી પગદંડીઓ જ છે.

મિલેગા આહ્વાન કી તીવ્રતા કે અનુપાત મેં

જે વ્યક્તિનિર્માણની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો આહ્વાનની રીત કોઈ પણ હોય, જે અનિવાર્ય શરતો પૂરી થઈ રહી હોય તો મનુષ્યની કામનાઓની પૂર્તિ નિશ્ચિત જ હોય છે. મનુષ્ય માટે કશું પણ અસંભવિત નથી. જરૂર છે ફક્ત તેણે પોતાના મનનું અવલોકન કરવાની, ઇચ્છિત તીવ્રતા અને એકાત્મતાની સાથે પોતાની

ક્ષમતાઓનો બુદ્ધિમત્તાપૂર્વક પ્રયોગ કરવાની. પછી જે કંઈ પણ તે ઇચ્છે છે, તે તેને મળીને જ રહેશે. પછી ભલે તે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન હોય અથવા સાંસારિક ઉપલબ્ધિઓ. પ્રત્યેકને પોતાના આહ્વાનની તીવ્રતા અનુસાર પોતાના કાર્યક્ષેત્રમાં સફળતા મળે છે, પરંતુ તે ઉપલબ્ધિ મળે છે તો પ્રભુ દ્વારા જ. પછી ભલે તે વિશુદ્ધાત્મા સર્વશક્તિમાન સત્તા જ કેમ ન હોય ! પ્રત્યેક સફળ કાર્ય, ચમત્કારિક સિદ્ધિઓ ક્યાંય પણ ગમે તે સમયે ઉપાર્જિત થાય છે તો તે આત્માના શુદ્ધ ચૈતન્યથી જ પ્રેરિત હોય છે.

ભગવાને ૧૧મા શ્લોકમાં કહેલી વાતને હવે સીધી સાદી રીતે સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ. તો એવો કંઈક સાર તેમાંથી નીકળે છે. બધી આસક્તિ, ભય અને ક્રોધને ત્યજીને સ્થિર મનથી પોતાના જ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરનાર સાધક પરમાત્માના અનંત સૌંદર્યનું દર્શન પામી શકે છે. કેટલાક લોકો પોતાની મનોકામનાઓને વશ થઈને તેમની આરાધના કરે છે, તો તેમની જ કૃપાના બળે સફળતા મેળવે છે. નિમ્ન પ્રકારના સ્વાર્થથી ખરડાયેલા લોકો ધન, સન્માન, ઇન્દ્રિય-ભોગોની કામના કરે છે. તેમની પણ ઇચ્છાઓ પરિપૂર્ણ થાય છે. બધો મનનો જ ખેલ છે. આપે જેવી કામનાઓ કરી, એવો જ મનોયોગ બન્યો, ક્રિયાઓ

થઈ અને ફળની પ્રાપ્તિ થઈ.

ઠાકુર અને આચાર્યશ્રીનાં જીવંત ઉદાહરણો

વર્તમાનમાં આપણે જોઈએ છીએ કે ભગવાન શ્રી રામકૃષ્ણ દેવ અને પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ પંડિત શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય-‘**યે યથા માં પ્રપદ્યન્તે**’ જેવા શ્લોકના જીવિત ભાષ્યના રૂપમાં અવતરેલા છે. ઠાકુરે (રામકૃષ્ણ) પોતાના જીવનમાં વિભિન્ન ધર્મો, માર્ગો, મતો તથા સાધના-પ્રણાલીઓનો આધાર લઈને સિદ્ધિનાં સર્વોચ્ચ શિખરે પહોંચી બતાવ્યું, તો પૂજ્યવરે ભગવત્-પ્રાપ્તિના સઘળા માર્ગ આપણી સમક્ષ ખોલી દીધા. તેમણે વિભિન્ન પ્રકારની સાધનાપ્રણાલીઓનું મૂળ ‘ગાયત્રી’ને દર્શાવીને બધાને તેનો મર્મ જીવનમાં ઉતારવા સૂચવ્યું. પછી ભલે વ્યક્તિ ગમે તે જાતિ કે ધર્મની કે મ ન હોય, બધાં છેવટે તો વિભિન્ન માર્ગોએ થઈને પણ એક જ કેન્દ્રબિંદુ તરફ પહોંચે છે. પૂજ્યશ્રીના જીવન-દર્શનના અમૃતમંથનમાંથી આ જ તારણ નીકળે છે. ક્યારેક વૈદિક યુગમાં ઋષિઓના મુખેથી ‘**એકં સદવિપ્રા બહુધા વદન્તિ**’ ઉચ્ચારણ થયું હતું પરંતુ દ્વાપરમાં ‘**યે યથા માં પ્રપદ્યન્તે**’ની ઘોષણા બાદ આ ઉદાર મહાવાક્ય ૧૯મી સદીમાં જીવવા માટે ઠાકુર શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસે અને વીસમી સદીમાં શ્રી રામ શર્મા આચાર્યજીએ અવતાર લેવો પડ્યો.

બૌદ્ધ, ખ્રિસ્તી, મુસ્લિમ આદિ વિભિન્ન ધર્મોના અભ્યુદય અને પ્રધાનતાને કારણે તથા વિભિન્ન દેવતાઓની ઉપાસના, અદ્વૈત, વિશિષ્ટ દ્વૈત, દ્વૈતાદ્વૈત આદિની સાધના, ષટ્દર્શન. જ્ઞાન, કર્મ, ભક્તિ, યોગ, સાધન, તંત્ર વગેરેના માર્ગોના પ્રચલનને કારણે ગત ચાર-સાડા ચાર હજાર વર્ષોમાં એક કપરી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ. અનેક ધર્મ મતોના અનુયાયી રાજશક્તિની સહાયથી પોત પોતાના ધર્મની શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ કરવા માટે પરસ્પર સંઘર્ષરત બન્યા. ‘મારો જ ધર્મ સત્ય છે’ એવા ભાવથી આ ધરતી પર ઘણું લોહી વહ્યું છે. એ અરસામાં ઠાકુર શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસની જીવનસાધના અવતરી અને તેમણે જણાવ્યું કે બધા જ ધર્મો સાચા છે, અનેક મતો છે, અનંત પંથો છે. આ માટે તો શ્રી રામકૃષ્ણના સંબંધમાં ભાવવિભોર બનીને સ્વામી વિવેકાનંદ ખોલી ઊઠતા, ‘‘તેમનું જીવન એક અસાધારણ પ્રકાશસ્તંભ છે, જેના તીવ્ર પ્રકાશથી લોકો હિન્દુ ધર્મના સમસ્ત અંગ અને આશયને સમજી શકશે.... ઋષિ અને અવતાર જે યથાર્થ શિક્ષણ આપવા ઇચ્છતા હતા, તે તેઓ પોતાના જીવન દ્વારા આપી ગયા છે. શાસ્ત્ર-મતવાદ માત્ર છે, પરંતુ તે તેમના જીવનની પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિ હતી. આ વિભૂતિ ૫૧ વર્ષોના જીવનકાળમાં પાંચ

હજાર વર્ષોનું જાતીય-આધ્યાત્મિક જીવન વ્યતીત કરીને ભાવિ વંશધરો માટે પોતાની જાતને દષ્ટાંતરૂપ બનાવી ગયા છે.’’ (શ્રીમદ્ ભગવત્ ગીતા, સ્વામી સંપૂર્ણાનંદજી, રામકૃષ્ણ શિવાનંદ આશ્રમ બારાસાત પં. બંગાલમાંથી ઉદ્ધત)

એકતા, સમતા, શુચિતા, મમતા

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ ‘અપનોં સે અપની બાત’ અન્વયે ‘અખંડજ્યોતિ’ જૂન, ૧૯૬૯ના એક લેખની પંક્તિઓમાં લખે છે, ‘નવો યુગ કેટલાક આદર્શો લઈને આવી રહ્યો છે. એકતા, સમતા, શુચિતા અને મમતા. આ સત્પ્રવૃત્તિઓ ન્યારે પાંગરવા અને ફાલવા લાગશે તો આજે પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં વ્યાપેલી વિકૃતિઓ, અવ્યવસ્થા, મૂંઝવણો, ગૂંચો અને સમસ્યાઓ માટે કોઈ કારણ રહેશે નહિ. સર્વત્ર સુખ-શાંતિ, પ્રગતિ અને સમૃદ્ધિ ભરી સ્વર્ગીય પરિસ્થિતિઓનું નિર્માણ થવા લાગશે..... વિવેકની આ જ માંગ છે કે ધર્મની એકરૂપતા થાય. સમસ્ત વિશ્વનો એક જ ધર્મ હોય, માનવીય આસ્થા અને પ્રક્રિયાઓને જે પશુતાના સ્તરથી ઊંચા લાવીને દેવત્વની દિશામાં વિકસિત કરી શકે-એ જ વિશ્વધર્મ હોઈ શકે. આગામી દિવસોમાં આવા જ વિશ્વધર્મનો વિકાસ થવાનો છે.’’

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ પણ પોતાના ૮૦ વર્ષના જીવનમાં પાંચ વ્યક્તિઓનું જીવન જીવી ગયા અને એકત્વનું, સમતાનું શિક્ષણ પોતાના જીવન દ્વારા આપી ગયા. જેમણે તેમને જે રૂપે જોયા, જેવી-જે પ્રકારે તેમની આરાધના કરી, તેવું જ તેમને પ્રાપ્ત થતું ગયું. આ સઘળી વ્યાખ્યા ૧૧મા શ્લોકની છે. જે મનુષ્યની સફળતા-નિષ્ફળતાઓની, ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક ઉપલબ્ધિઓની કથા આપણને સંભળાવે છે.

ગીતાના આ અતિ મહત્વના ચોથા અધ્યાયનો પછીનો શ્લોક ૧૧મા શ્લોકનો ઉત્તરાર્ધ જ ગણી શકાય. ભગવાન કહે છે -

કાક્ષન્તઃ કર્મોગાં સિદ્ધિં યજન્ત ઈહ દેવતાઃ ।

ક્ષિપ્રં હિ માનુષે લોકે સિદ્ધિર્ભવતિ કર્મજ ॥ ૪/૧૨

અર્થાત્ આ મનુષ્યલોકમાં કર્મોના ફળને ઇચ્છનારા લોકો દેવતાઓનું પૂજન કરે છે અને તેમનાં કર્મોથી ઉત્પન્ન થયેલી સિદ્ધિ પણ તેમને તુરત જ મળે છે.

જાકી રહી ભાવના જૈસી

સાંસારિક સ્તરે કરવામાં આવતો પુરુષાર્થ સરળ છે. કેટલાય લોકોના પુરુષાર્થની પાછળ આ જ પ્રલોભન રહે છે. આ કામ સરળ હોવાને કારણે લોકો સાંસારિક લાભ અને ભૌતિક સફળતાઓ માટે દોડે છે. ગહન સ્તરના પ્રયાસોની તેમાં જરૂર

નથી. આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં દરેક વ્યક્તિએ પોતે એકલાએ પ્રયાસ કરવો પડે છે. પોતાના પ્રખર આત્મબળના સંપાદન દ્વારા પોતાનું આંતરિક સૌંદર્ય નિખારવું પડે છે. શારીરિક શ્રમ અને પ્રયાસનો બદલો ભગવાન પણ સરળતાથી આપી દે છે, પરંતુ માનસિક નિયંત્રણ અને અનુશાસન ધારણા કરતાં વધુ કઠિન છે.

સામાન્ય રીતે એવું જોવા મળે છે કે લોકો ફળની આકાંક્ષાથી દેવતાઓની પૂજા કરે છે. આવી વ્યક્તિઓ ધન, ઐશ્વર્ય વગેરે પામે પણ છે, પરંતુ ભગવાન કહે છે કે આ પ્રકારનું ફળ મોક્ષની સરખામણીમાં અલ્પકાલીન અને અસ્થાયી હોવાથી તુરંત છે. દેવતાઓ નિર્વાણ નથી આપી શકતા. તે તેમના અધિકાર ક્ષેત્રમાં આવતું નથી. કેવલ્ય મુક્તિ આપવાની શક્તિ કેવળ પરમેશ્વરમાં જ છે. આથી નિષ્કામ કર્મનું ફળ અતિ મહાન ગણાવ્યું છે. તેનાથી ચિત્તની શુદ્ધિ થઈને ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ કહેતા ‘અધ્યાત્મ એક વિજ્ઞાન છે. તે કહે છે ભગવાન પાસે જ્યારે પણ કાંઈ માગો તો કીમતી વસ્તુ માગો અને એવી કીમતી ચીજ છે વ્યક્તિત્વનો પરિષ્કાર-આત્મઉત્થાન. નાની નાની ઉપહાર પ્રધાન ચીજો મેળવીને સંતુષ્ટ થઈ જનાર મનુષ્ય તેને જ સર્વસ્વ માની બેસે છે. ‘ગુરુવર કી ધરોહર’ પરમપૂજ્ય ગુરુદેવનાં પ્રવચનો પર આધારિત પુસ્તક છે. તેના પ્રથમ ભાગના એક પ્રવચનમાં પૂજ્યવર કહે છે, “આપને જે માણસે આ વાત શીખવી કે દેવી-દેવતાઓની ખુશામતને અધ્યાત્મ કહે છે, ગુરુની ખુશામતને કહે છે, સિદ્ધ પુરુષોની ખુશામતને કહે છે અને કમાણી કર્યા વિના, મહેનત કર્યા વિના, આપલૂસી કરી મીઠું મીઠું બોલીને, માળા પહેરાવીને, સવા રૂપિયો દક્ષિણા આપીને આ બધી ચીજો મેળવી શકાય છે, તો એમ કહેનાર માણસ ખોટો છે. આપ તેનાથી પણ વધારે ખોટા છો કે આવી વાતો પર વિશ્વાસ રાખો છો. દુનિયા કાયદાથી બની છે, નિયમ પર ટકેલી છે.”

સકામ અને નિષ્કામના ફલિતાર્થો

યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ વારંવાર અર્જુનને આ સકામ અને નિષ્કામના ફલિતાર્થો બતાવીને તેને કર્મસંન્યાસ ભણી દોરી જવાનો પ્રયાસ કરે છે. ‘કર્મણા સિદ્ધિં યજન્તે’ કર્મથી ઉત્પન્ન થનારી સિદ્ધિ વિશે તેઓ કહે છે કે ઇચ્છો તો પ્રેત અને પિતૃઓની પૂજા કરો અથવા દેવી-દેવતાઓની તમને તામસી અને સાત્વિક સિદ્ધિ મળી જશે, પરંતુ તે લૌકિક સ્તર હશે. પરંતુ જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ ભગવાનની ઇચ્છા મુજબનું જીવન જીવે છે તો તેની આકાંક્ષા સમાપ્ત થઈ જાય છે. પૂરેપૂરા સ્લોકનો ભાવ છે

આકાંક્ષારહિત બનીને જીવન વ્યતીત કરવું.

જાપાનમાં એક સંત (સાધ્વી) ઈસુનૂ થઈ ગયાં. તે ક્યારેક ભોજન કરતાં તો ક્યારેક પંદર પંદર દિવસ સુધી ભૂખ્યાં રહેતાં. તેમના શરીર પર તેની કોઈ અસર વર્તાતી નહિ. તે ભગવાનને પૂછતાં- ભગવાન ‘આજે ખાવાનું ખાઉં?’ નો ઉત્તર ‘હા’માં મળતો તો તે ખાઈ લેતાં. આ રીતે એક દિવસ તેણે કહ્યું કે ‘આજે મારા પ્રભુ મને બોલાવી રહ્યા છે’ અને આટલું કહીને અંતિમ ભોજન કર્યું અને સાયંકાળે સ્વેચ્છાએ શરીરનો ત્યાગ કર્યો. આ છે પ્રભુ સમર્પિત જીવન. આ સિદ્ધ મહિલા સંત ભગવાન માટે જીવતાં હતાં, ખાતાં હતાં અને તેમની સાથે સીધો વાર્તાલાપ કરતાં હતાં. આપણે ઉપવાસ કરીએ છીએ તો ગણી ગણીને સતત તેનો હિસાબ રાખતા ફરીએ છીએ. તે હિસાબથી પર હતાં તેથી તેને ભગવાનની પ્રાપ્તિ થઈ.

ગુણકર્મના આધારે વિભાજન

આગળના તેરમા સ્લોકમાં ભગવાન કહે છે

યાતુર્વણ્યં મયા સૃષ્ટં ગુણકર્મવિભાગથઃ ।

તસ્ય કર્તારમપિ માં વિદ્મ્યકર્તારમવ્યયમ્ ॥ ૪/૧૩

અર્થાત્ ગુણો અને કર્મોના આધારે ચાર વર્ણો- બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રની રચના મારા દ્વારા કરાઈ છે. જે કે હું તેનો રચયિતા છું, છતાં તું મને અવિનાશી પરમેશ્વરને વાસ્તવમાં અકર્તા અને અપરિવર્તનશીલ જ માન.”

ભગવાન કહે છે કે ગુણ-કર્મોના આધારે ચાર વર્ણ મારા દ્વારા જ બનાવાયા છે. આ વિભાજન જાતિના આધારે નથી. કોણ કોણ છે તેઓ ? જેમનામાં જ્ઞાનની તત્પરતા છે. જે સૃષ્ટિનાં રહસ્યોને જાણીને તેને સંસારમાં ફેલાવવાનો સંકલ્પ લઈને આવ્યા છે, પરમાત્મજ્ઞાનને પ્રત્યેક માનવ સુધી તેઓ પહોંચાડવા ઇચ્છે છે તેઓ બ્રાહ્મણ છે. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવે મનુસ્મૃતિનો હવાલો આપતાં કહ્યું કે જન્મથી તો બધા જ શૂદ્ર છે, પણ સંસ્કારોથી બ્રાહ્મણ બને છે. શૂદ્ર કોણ છે? તે જ જેમને શ્રમમાં આસ્થા છે. બ્રાહ્મણ બનવાની ત્રણ શ્રેણીઓ છે. શ્રમ કરીશું તો ધન મળશે. અર્થશક્તિનો પ્રવાહ ફેલાશે જે સમાજના દરેક અંગ સુધી પહોંચાડવામાં આવશે. આ વૈશ્યનો ધર્મ છે. પ્રભાવમાં વૃદ્ધિ થઈ, સામર્થ્ય વધ્યું તો બીજાઓમાં સમાજનાં વિભિન્ન અંગોની રક્ષાની તાકાત પણ આવી ગઈ. આ વર્ગ ક્ષત્રિય તરીકે ઓળખાયો. તેના પછી જ્યારે સાંસારિકતાથી ઉપર આવે છે અને જ્ઞાન મેળવવાની આકાંક્ષા વધતી રહે છે-તો બ્રાહ્મણ કહેવાય છે.

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવે કહ્યું, અમે ગાયત્રીના માધ્યમથી બધાને

બ્રાહ્મણ બનાવીશું. જે ગાયત્રીને જીવનમાં ઉતારશે, શ્રમથી શરૂઆત કરીને અર્થનું નિયોજન કરતાં શીખશે, ઉલ્લાસ અને શક્તિ-સામર્થ્યનું ઉપાર્જન કરશે. તેઓ કહેતા કે જે આઇનસ્ટાઇન આજે હોત તો તેમને બ્રાહ્મણ ગણી શકાત. તેમને ખ્રિસ્તી ન કહેવાત. પરશુરામ બ્રાહ્મણ હતા, પરંતુ કર્મથી ક્ષત્રિય હતા. ગાંધીજી વૈશ્ય હતા પણ કર્મથી બ્રાહ્મણ હતા અને ક્ષત્રિય હતા. પુરાતન માન્યતા છે કે જે વ્યક્તિ જે જ્ઞાતિમાં જન્મી છે તેમાં જ તે મૃત્યુ પામશે. પૂન્યવર ગુરુદેવે કહ્યું છે કે આવું નથી. બ્રાહ્મણત્વ એક સિદ્ધિ છે, જેનો રાજમાર્ગ શ્રમની સાધનાથી શરૂ થાય છે અને પરાકાષ્ઠા સુધી પહોંચતાં, જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતાં સુધી ચાલતો રહે છે.

સ્વામી વિવેકાનંદના મંતવ્ય અનુસાર “જેનામાં સાત્ત્વિક ભાવનાઓ પ્રબળ હોય તેવી વ્યક્તિ બ્રાહ્મણ કહેવાય છે. આ શ્રેણીમાં બૌદ્ધિક, વિચારક, વૈજ્ઞાનિક અને અન્વેષક આવે છે. રજેગુણ ગતિશીલતા-સક્રિયતાનું પ્રતીક છે. જ્યારે તે વિશેષ માત્રામાં હોય, તમોગુણ પર્યાપ્ત પ્રમાણમાં હોય, પરંતુ સત્ત્વગુણ ઓછો હોય તો તેને વૈશ્ય ગણી શકાય. આ વર્ગમાં વેપારી વગેરેનો સમાવેશ થાય. મંદ અને નિમ્ન વાસનાઓની પ્રબળતા તામસી ગુણોમાં ગણી શકાય. જ્યારે તમોગુણની પ્રધાનતા હોય તો તેને શૂદ્ર કહેવાય. આમાં કારીગર, મજૂર, શ્રમજીવી, વગેરે આવે છે. જ્યારે રજેગુણ પ્રધાન, સત્ત્વગુણ પર્યાપ્ત માત્રામાં અને તમોગુણની ઓછપ હોય તો તેમને ક્ષત્રિય ગણી શકાય. આમાં કર્મક, સક્રિયલોક, રાજનીતિજ્ઞ, વગેરે આવે છે.”

જન્મથી નહીં, કર્મથી

ચારે વર્ણોનું કારણ જન્મ વિશેષ નથી. આજે જે જાતિવાદની સમસ્યા વિષયની જેમ ચારે બાજુ અસમાનતાના રૂપમાં વધતી જોવા મળે છે, તે આપણા મનુષ્યોના નિહિત સ્વાર્થને કારણે પેદા કરેલી છે. ભગવાન કહે છે કે ચારે વર્ણ વાસનાઓના સ્વરૂપ (ગુણ) અને કર્મોના પ્રકાર (કર્મ) પર જ આધારિત છે. “વર્ણવ્યવસ્થા માનવજાતિનાં વૈજ્ઞાનિક, સાર્વભૌમિક, પ્રાકૃતિક, માનસિક વર્ગીકરણ છે પરંતુ કચડાયેલો મૂંઝાયેલો વર્ણધર્મ અને અનૈતિક વિકૃતિઓ આ બધું આપણા મનની કુરૂપતાઓ છે.” આ સ્વામી ચિન્મયાનંદજીની માન્યતા છે.

ભગવાન આ સુપ્રસિદ્ધ શ્લોકમાં એ પણ કહે છે કે પ્રત્યેક હૃદયનો પ્રકાશક ચૈતન્ય તત્ત્વ હોવાના નાતે તે નિઃસંદેહ બધા પ્રકારના મનુષ્યોનાં કર્મોની પાછળ વિદ્યમાન એક શક્તિના રૂપમાં છે, પછી ભલે તે પુણ્ય કરનાર હોય કે પાપકર્મ કરનાર, તેમ

છતાં તેનામાં શક્તિ હોવા છતાં પણ તે અકર્તા અને અવિનાશી જ છે. માં વિદ્મિ: અકર્તારમવ્યયમ્ । પોતાના અંતરની વાસનાઓની અભિવ્યક્તિ જ આપણા બહિરંગમાં જોવા મળે છે. ભગવાન અપરિવર્તનશીલ છે. તેમની જ દિવ્ય સત્તા બધાના હૃદયમાં વિરાજમાન છે. ભલે પછી તે પુણ્યશાળી હોય કે પાપી ચંડાળ. તે વાસનાઓનાં પરિશોધન અને સતોગુણી (સાત્ત્વિક, પ્રકૃતિના વિકાસ પર અવલંબે છે કે કોણ ક્યાં સુધી પહોંચી શક્યું. આધ્યાત્મિક વિકાસવાદની બહુ સુંદર વ્યાખ્યા અહીં ભગવાનના શ્રીમુખે રજૂ થઈ છે.

વાર્ગ વ્યવસ્થાનો મૂળભૂત આધાર

ઋગ્વેદ સંહિતાના પુરુષ સૂક્તની બારમી ઋચામાં છે -

બ્રાહ્મણોસ્ય મુરવમ્ આસીત, બાહુ રાજન્યઃ કૃતઃ ।

ઉરુદસ્ય યદ વૈશ્ય, પદમ્યાં શૂદ્રોઽજાયતઃ ॥

અર્થાત્ “તે પરમપુરુષ બ્રહ્માના મુખથી બ્રાહ્મણ, હાથમાંથી ક્ષત્રિય, ઉદર (પેટ)માંથી વૈશ્ય અને ચરણોમાંથી શૂદ્રનો જન્મ થયો.” આનું તાત્પર્ય એ છે કે બ્રાહ્મણ જ્ઞાન, ધર્મ અને કર્મનું શિક્ષણ આપે છે આ કારણે તેઓ માનવ સમાજના મુખ સ્વરૂપ છે. જે લોકો બાહુબળથી સમાજની રક્ષા કરે છે તેઓ ક્ષત્રિય છે અને સમાજના બાહુસ્વરૂપ છે. જે લોકો સમાજ માટે અન્ન-વસ્ત્ર વગેરેનો પ્રબંધ કરે છે તેઓ વૈશ્ય છે અને સમાજના ઉદર કે ઉદર સ્વરૂપ છે. જે લોકો સમાજને ગતિશીલ રાખે છે, સેવક છે તેઓ સમાજના પગ સમાન છે. ચારેમાંથી કોઈને પણ નીચા કે ઊંચા ઋષિએ કહ્યા નથી. હા, એક વિકાસની યાત્રા દર્શાવી છે, જે શ્રમપ્રધાન જીવનથી આરંભાઈને જ્ઞાનપ્રધાન, તપપ્રધાન જીવન પર સમાપ્ત થાય છે. ચારે વર્ણો જ સમાજની વિભિન્ન આવશ્યકતાઓને પૂરા કરવાના હેતુસર સર્વકાળે સમાજમાં ટકી રહે છે.

ભગવાને આ જ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે આ ચતુર્વર્ણના સર્વક હોવા છતાં પણ મને અવિકારી, અકર્તા જ જાણવો. આની વ્યાખ્યા આગળના ૧૪મા શ્લોકની સાથે હવે પછી પ્રસ્તુત કરાશે, કેમ કે ત્યાં ભગવાન કહે છે, કર્મફળમાં મારી આકાંક્ષા નથી કે નથી મને કર્મો બાંધી શકતાં. આ વાત વિગતે સમજીશું, આગલા અંકમાં.

- વાઙ્મય ૨૮ પૃષ્ઠ ૭.૪૨

મમતાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ—મા લૂખા

સન્ ૧૯૪૪ના ડિસેમ્બરની એ હિમ જેવી શીતલ રાત લૂખા જરકાક આજે પણ ભૂલી નથી. તે વખતે તે કુખ્યાત તાનાશાહ હિટલરની યાતના શિબિર અર્ગેન બલ્સેનની એક કાળકોટડીમાં ભયભીત બેઠી હતી. એ જ સમયે તેને બાળકો સહિત રડવાનો અવાજ સંભળાયો. તે ક્રુણ રુદનને એ મમતામયી નારી વણસાંભળ્યું કરી ન શકી. કોણ જાણે કઈ અન્નાણી શક્તિના સહારે તે ઊઠી અને બહાર નીકળી ગઈ, પરંતુ ત્યાંનું દશ્ય જોઈને તો તે જડવત્ રહી ગઈ, જ્યાં કાંટાળી તારોના વાડની પેલે પાર પચાસથી વધારે નાનાં નાનાં બાળકો એ બહદ ઠંડી રાતમાં રડી રહ્યાં હતાં. એમાં સૌથી મોટા તેર વર્ષના જેક રોડ્રીએ પોતાની ગોદમાં સમૂહમાં સૌથી નાની અઢી વરસની બાળકી સ્ટેલા ડીગનને પકડી રાખી હતી. તેમને જોઈ લૂખાને અનુમાન લગાડતાં વાર ન લાગી કે તેઓ અભાગીયાં બાળકો છે, જેમના માતાપિતાને હિટલરની હિંસાએ બલિ ચઢાવી દીધાં હશે. તે પછી બધાં ફૂર પરિણામો જાણતી હોવા છતાં તે મમતામયી નારી કોઈ રીતે પેલાં બાવન બાળકોને પોતાની શિબિરની અંદર લાવવામાં સફળ રહી.

વિશ્વવિજેતા બનવાની ઇચ્છા અને યહૂદીઓ પ્રત્યેના અતિશય દ્વેષે જર્મન તાનાશાહ એડોલ્ફ હિટલરને આંધળો બનાવી મૂક્યો હતો. યહૂદીઓ અને યુદ્ધબંદીઓને ચેલ્મનો, ટ્રાબિલંકા, આઝ્વેજ જેવી અનેક યાતના શિબિરોમાં તેણે ગેસ ચેમ્બરોમાં બંધ કરીને મારી નાખ્યા હતા. એ બાળકો પણ એવા જ ફૂર અત્યાચારનાં ભોગ બન્યાં હતાં. હોલેન્ડને સમૃદ્ધ બનાવનાર મોટા હીરાના વેપારીઓના આ બાળકોની સામે જ તેમનાં મોટાં ભાઈબહેનો તથા માતાપિતાને મોટને ઘાટ ઉતારી દેવામાં આવ્યાં હતાં અને આ માસૂમોને એક ફ્રીજએ ઠંડીથી થથરતી રાતે આ યાતના શિબિર સામે, આ બાળકો ઠંડી અને ભૂખથી ત્રાસીને આપોઆપ જ કાળનો કોળિયો બની જાય તે માટે છોડી મૂક્યાં હતાં.

એ અબુધ બાળકોના મુખેથી દાસ્તાન સાંભળીને લૂખા આગળ એ દશ્ય સજીવ થઈ ઊઠ્યું, જ્યારે ફૂર નાઝી સૈનિકોએ તેની આંખો સામે જ તેના સુખી પરિવારને ખતમ કરી નાખ્યો હતો. માત્ર ઓગણીસ વર્ષની લૂખાની સામે જ

તેના પતિને ગેસ ચેમ્બરમાં પૂરી દેવામાં આવ્યો અને દોઢ વર્ષના બાળકને નાઝીઓએ જૂતા વડે કચડી નાખ્યો હતો. તે પછી ચાર વર્ષનો લાંબો કાળ વીતી ચૂક્યો હતો, તે આ યાતના શિબિરમાં તેણે ગાળ્યો હતો, છતાં એ વિષમ પરિસ્થિતિઓમાં પણ તેણે અહીં નર્સિંગ અને જર્મન ભાષા શીખી લીધી હતી. બીજી સવાર લૂખા માટે ભયાનક હતી, જ્યારે એક જર્મન અધિકારીને ખબર પડી ગઈ હતી કે આ બાળકોએ અનધિકૃત રીતે પ્રવેશ કર્યો હતો. પછી તો લૂખા ઉપર યાતનાનો એવો ભીષણ દોર આવ્યો કે જેથી તે ખરાબ રીતે લોહીલુહાણ થઈ ગઈ હતી, તેમ છતાં પ્રબળ મનોબળ ધરાવતી આ મહિલાએ હાર ન સ્વીકારી અને કોઈ રીતે એ જર્મન અધિકારીને મનાવવામાં સફળ રહી કે એ બાળકોને શિબિરમાં રહેવા દેવામાં આવે. એ શિબિરમાં સેકડોની સંખ્યામાં લોકો કેદ હતા અને ડઝનથી પણ વધુ સંખ્યામાં રોજ મરી રહ્યા હતા. તેમની લાશો સડતી રહેતી હતી. આવા નારકીય વાતાવરણમાં રહીને પણ લૂખા આ બાળકોના ઓરડાની ગંદકી પોતે સાફ કરતી. માર ખાઈને પણ કોઈ રીતે બાળકો માટે દવા અને બ્રેડની વ્યવસ્થા કરતી. આવતી જતી ખબરો પરથી એણે જાણી લીધું હતું કે જર્મનોનો ખરાબ રીતે પરાજય થઈ રહ્યો છે. બસ, હવે થોડોક સમય જ આ બધાને કોઈ રીતે જીવિત રાખવાના છે. હવે તે એક નહીં બાવન બાળકોની માતા અને સેકડોની સિસ્ટર હતી.

તેણે વિચારેલું થોડા સમયમાં જ સાચું પડ્યું. ઠંડીની ઋતુ સમાપ્ત થતાં અને વસંત ઋતુના આગમનની સાથે જર્મનીએ પરાજય સ્વીકારી લીધો અને ૩ એપ્રિલ, ૧૯૪૫ના દિવસે હિટલરે પોતાની પ્રેમિકા અને અન્ય સહયોગીઓ સાથે જર્મનીની અંદર બનાવેલા બંકરમાં આત્મહત્યા કરી લીધી. જ્યારે મિત્ર સેનાઓએ આવીને ઘોષણા કરી કે હવે તેઓ બધા સ્વતંત્ર છે, તે દિવસે વર્ષો પછી આ શિબિરમાં એ સમયે ખુશીની લહેર દોડી ગઈ. આનંદથી ઓતપ્રોત થયેલા એ કેદીઓ કાંટાળી વાડ પાસે આવી મિત્ર સેનાઓનું અભિવાદન કરવા લાગ્યા. મિત્ર સેનાઓ સાથે લાવવામાં આવેલ ડોક્ટરો, દવાઓ, ભોજન, પાણી દ્વારા વિનાવિલંબે રાહત કાર્ય શરૂ થઈ ગયું. તે શિબિરની બીભત્સ અવસ્થા

જોઈને આ સેના પણ વિચલિત થઈ ઊઠી. છસોથી વધુ લાશો ત્યાંથી નીકળી, પરંતુ લૂબાનાં એ બાવન બાળકો જીવિત હતાં.

આ તેજોમયી નારીના એ સાહસિક કાર્યને જોઈ એક ડચ અધિકારીએ લખ્યું છે કે હું ગૌરવ અનુભવું છું, લૂબા જેવી મહિલા માટે કે જેણે મારા વતનની માટીમાં જન્મ લીધો. હિંસાની કાળી રાત હવે સમાપ્ત થઈ ચૂકી હતી. એ બધાને એક વિશેષ વિમાન દ્વારા હોલેન્ડ મોકલવામાં આવ્યા અને સમયની સાથે એ સમય પણ અતીતનું દુઃસ્વપ્ન માત્ર બનીને રહી ગયો. લૂબાનો પણ સારો સમય આવ્યો. હોલેન્ડથી તે સ્વીડન ગઈ, જ્યાં સાલે ફેડરિક નામના એક ભલા ઈન્સાન સાથે લગ્ન કરી ફરી પોતાનું ઘર વસાવી લીધું. બે બાળકોના જન્મ બાદ એ સંપૂર્ણ પરિવાર અમેરિકા જઈ વસ્યો. બીજી તરફ લૂબાનાં એ બાવન બાળકો પણ ભણીગણીને સારી રીતે ઠરીઠામ થઈ ચૂક્યાં છે, પરંતુ સમયની સાથે એ લૂબાને ક્યારેય ભુલાવી ન શક્યાં, તેથી જ ઓગણીસો પંચાણમાં દુનિયાભરમાં ફેલાયેલા એ બધાએ તેમની આઝાદીની સુવર્ણ જ્યંતી ઉજવવાનો એક યાદગાર અને ભાવુક નિર્ણય લીધો. એમનામાંથી લગભગ ચાળીસથી વધુ લોકોએ સમાચારપત્ર, રેડિયો અને દૂરદર્શનના માધ્યમથી લૂબાને શોધી કાઢી. એમને એમના પોતાના વતન હોલેન્ડની રાજધાની એમસ્ટર્ડમના ભવ્ય સિટી હોલમાં આમંત્રિત કરવામાં આવી, જ્યાં તેમનાં આ બાળકો તેમનાં પોતાનાં બાળકો જ નહિ, પરંતુ પૌત્રો સાથે ઉપસ્થિત હતાં અને તે દિવસે એમને સંસારની સર્વશ્રેષ્ઠ મમતામયી માતાની ઉપાધિ મળી, જેણે ધોર યંત્રણા સહન કરતાં રહીને પણ મહિનાઓ સુધી બીજાનાં બાળકોને જીવતાં રાખ્યાં. એ નગરના ડેપ્યુટી મેયરે મંચ પર મહારાણી બીટ્રિક્સ તરફથી લૂબાનું સન્માન કર્યું અને માનવતાવાદી સેવાઓ માટે હોલેન્ડના સર્વોચ્ચ પુરસ્કાર સિલ્વર મેડલને લૂબાના ગળામાં પહેરાવ્યો. નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ, પુનર્મિલન અને જૂની યાદોમાં ડૂબેલાં હિબકાઓથી વાતાવરણ કરુણ થઈ ઊઠ્યું. તે સમયની સૌથી નાની સ્ટેલા હવે ત્રણ બાળકોની માતા બની ચૂકી હતી અને સંપૂર્ણ સમય દરમિયાન તેની આ માતા સાથે વળગીને આંસુ વહાવતી રહી.

એ ભવ્ય સમારોહમાં લૂબાનાં પોતાનાં બાળકો પણ તેમના પરિવારના સભ્યો સાથે ઉપસ્થિત હતાં. તેમને

પોતાની સાહસિક માતા પર ગર્વ હતો. ડઝનબંધ ટી.વી. અને સમાચારપત્રોના પત્રકારો તથા કેમેરાઓથી ઘેરાયેલી લૂબાનાં અશ્રુ રોકાવાનું નામ લેતાં નહોતાં, પરંતુ એ વૃદ્ધ આંખોની, હોલેન્ડના ઘર-ઘરમાં લૂબાની કહાની આદર સાથે કહેવા અને સાંભળવામાં આવે છે તથા લૂબાનાં એ બાળકોએ પણ સતત તેમની આ માતાને મળતાં રહી તે સમયની યાદને તેમના હૃદયમાં સંઘરી રાખી છે.

નદીના તટે એક પંડિતજી રહેતા હતા. એમનો સ્વભાવ ખૂબ સૌમ્ય અને મળતાવડો હતો. મહેનત અને ઈમાનદારીથી એમનું જીવન સુખેથી ચાલી રહ્યું હતું. એક દિવસ પંડિતજીને આત્માની શોધની ઈચ્છા પેદા થઈ. ધીરે ધીરે એવો રંગ ચઢ્યો કે તેઓ દુનિયાનાં કાર્યોથી વિમુખ થઈને આત્માની શોધમાં લાગી ગયા. ઘરમાં કોઈ કામ રહેતું તો ઘરના લોકોને ઝાટકી નાખતા. એમને વાત-વાતમાં ગુસ્સો આવવા લાગ્યો. એમને રાતદિવસ આત્માની શોધની ધૂન સવાર રહેતી. તેનાથી એમના કૌટુંબિક સંબંધોમાં કડવાશ આવી ગઈ. ધીરે-ધીરે એમને અનુભવ થવા લાગ્યો કે એમનું જીવન નરકમય થતું જાય છે. એક દિવસ પંડિતજી ધ્યાનમાં લીન હતા કે એમના આત્માના અંધકારમાં પ્રકાશ ફેલાવ્યો અને સાંભળ્યું- “પંડિતજી, તમે ખોટા માર્ગે જઈ રહ્યા છો. જીવનમાં કટુતાથી વધીને કોઈ બુરાઈ નથી. આત્મા તો તમારી અંદર જ છે. તેને શોધવા માટે તમે બહાર શા માટે ભટકી રહ્યા છો? જીવનમાં શાંતિ, સૌમ્યતા અને મધુર સંબંધ જ આત્માના લક્ષણો છે.”

આત્મકલ્યાણ માટે સૌ પ્રથમ પોતાના ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ.

સિદ્ધાંતોનો આચરણ પર પ્રભાવ

સંસારમાં આચરણનો મહિમા સૌથી વધારે છે. જે મનુષ્ય કહેવામાં અને કરવામાં ફરક હોય છે, તેની વાતનો પ્રભાવ બીજા પર પડતો નથી કે પોતે કોઈ સ્થાયી સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. જીવનમાં એ જાણવું ખૂબ આવશ્યક છે કે સૌથી મહત્ત્વનું શું છે તથા સૌ પ્રથમ શું કરવું જોઈએ? વચ્ચેથી કોઈ કાર્યની શરૂઆત કરવી તે અસફળતા સૂચવે છે. જે વેપારી પોતાનો વેપાર નાના પાયે શરૂ કરે છે અને ક્રમશઃ તેને આગળ વધારે છે, તે અંતે સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓને પણ આવું જ અધ્યયન મોટેભાગે જીવનની સામાન્ય ઘટનાઓ અને ગૂંચવણોથી પ્રાપ્ત થાય છે. એક જ ઉછાળે ઉન્નતિના ઉચ્ચ શિખરે ચઢી શકાતું નથી, ત્યાં સુધી પહોંચવા માટે કર્મ સાધનાની સીડી જરૂરી છે.

(૧) કર્તવ્ય : જ્યારે આપણે માનવજીવનના મૂળ સિદ્ધાંતો પર દષ્ટિપાત કરીએ છીએ ત્યારે 'કર્તવ્ય' એમાં સૌ પ્રથમ આવે છે. કર્તવ્યની સૌથી સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા છે, પોતાના કાર્યમાં તલ્લીનતા અને બીજાના કાર્યમાં દખલગીરી ન કરવાની ભાવના. જે વ્યક્તિ હંમેશાં બીજાઓને માર્ગ બતાવવાનો દાવો કરે છે, તે પોતે પોતાના જ માર્ગને જાણતી નથી. ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિઓનાં કર્તવ્યો ભિન્ન ભિન્ન હોય છે અને બીજાનાં કર્તવ્યો કરતાં પોતાના કર્તવ્યનું જ્ઞાન વધારે હોવું જોઈએ. જરૂરિયાત અને સ્થિતિ મુજબ આપણે કર્તવ્યની મીમાંસામાં થોડું ઘણું પરિવર્તન કરી શકીએ છીએ.

(૨) ઈમાનદારી જીવનનો બીજો સિદ્ધાંત છે : એનો મૂળ મંત્ર છે 'જે કહો તે જ કરો.' એનું કાર્ય છે- જીવનને અનેકાનેક ચતુરાઈઓ, છળકપટો અને ચાલાકીઓથી દૂર રાખવું. ઈમાનદારીથી મનુષ્ય પ્રત્યે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે અને એ વિશ્વાસ જ સંપૂર્ણ સુખ અને સમૃદ્ધિઓનો જન્મ છે.

(૩) કરકસર જીવનનો ત્રીજો સિદ્ધાંત છે. ધનના યોગ્ય ઉપયોગને જ કરકસર કહે છે, જેમ ધન વધે છે,

તેમ કરકસરની જરૂરિયાત ઊભી થાય છે. પોતાની આવકની જ મર્યાદામાં જ પોતાની જરૂરિયાતો મર્યાદિત રાખવી તે એની સૌ પ્રથમ શીખ છે. ધન સિવાય તે આપણને માનસિક અને શારીરિક દુરુપયોગથી પણ રોકે છે. આપણી આવક અને શક્તિઓ મર્યાદિત છે. તેમનો દુર્વ્યય આપણને તેમનાથી તુરત જ વંચિત કરી દેશે તેથી એમનો ઉપયોગ ક્રમશઃ અને જરૂરિયાત મુજબ કરવો જોઈએ.

(૪) ઉદારતા અપ્રત્યક્ષ રૂપે કરકસર સાથે સંબંધિત છે. જે કરકસર ન કરતો હોય, તે ઉદાર પણ હોઈ ન શકે. જે પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિઓ પોતે જ ખર્ચી નાખે છે. તેની પાસે એટલી શક્તિ ક્યાં રહેશે કે તે બીજાને માટે તેનો ઉપયાગ કરે. ધનની સહાયતા તો ઉદારતાની સૌથી સામાન્ય વ્યવસ્થા છે. વિચારો, ભાવનાઓ તથા સદ્કામનાઓ દ્વારા થતી સહાયતા ઉદારતાની સીમામાં આવે છે. ઉદારતાનો પ્રભાવ વ્યાપક અને લાંબા કાળ સુધી રહેનારો હોય છે. ઉદારતા તેના બદલામાં કોઈ પાસે કોઈ પ્રકારની કામના કરતી નથી. પ્રતિકૂળની ઇચ્છા

વિશ્વાસઘાત

રોમની રાજસભાના સભાપતિ જુલિયસ સીઝર પર ષડયંત્રકારીઓએ હુમલો કર્યો. ષડયંત્રકારીઓ તેમના પર આઘાત કરી રહ્યા હતા. સીઝર નિઃશસ્ત્ર હતા, તેમ છતાં કોઈપણ રીતે પોતાનો બચાવ કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. તે જ વખતે તેમના પર વિશ્વાસુ મિત્ર બ્રૂટસે પણ તેમના પર હુમલો કર્યો. એ અસહ્ય બની ગયું. મિત્રના વિશ્વાસઘાતથી તેમનું હૃદય ફાટી ગયું. સીઝરે બ્રૂટસ તરફ જોતાં કહ્યું- 'મિત્ર ! તમે પણ.....'

સીઝરે પોતાનો બચાવ કરવાનો પ્રયત્ન છોડી દીધો અને ઘાયલ થઈને મૃત્યુની ગોદમાં જઈ પડ્યા.

રાખતી ઉદારતા સિદ્ધાંત ન બનતાં માત્ર વેપાર બની જાય છે.

(૫) આત્મસંયમ જીવનનો પાંચમો અને અંતિમ સિદ્ધાંત છે. જે વ્યવસાયી અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિ જલદી નારાજ થઈ જાય છે અને નિરંકુશ ભાષા અને ભાવ પ્રદર્શિત કરવા લાગે છે, તેનું જીવન ક્યારેય સફળ થઈ શકતું નથી. પોતાના મનની દુર્બળતાઓ પર સ્વામિત્વ હોવું તથા પ્રદર્શિત માર્ગે ચાલવું એ જ આત્મસંયમ છે. આવી વ્યક્તિ હંમેશાં કર્તવ્યનિષ્ઠ, ચરિત્રવાન અને માનવસુલભ સંપૂર્ણ ગુણોથી સુશોભિત હશે. આત્મસંયમી વ્યક્તિ માટે સંસારમાં નથી કોઈ કઠિન કાર્ય કે નથી તેના પથમાં કોઈ બાધા.

ઉપર્યુક્ત પાંચ સિદ્ધાંતો સફળતાના પાંચ માર્ગો છે, જીવનના પંથે પ્રકાશનાં પાંચ કિરણો છે. શક્ય છે કે શરૂઆતમાં તેમનું વ્યાવહારિક નિરૂપણ કઠિન હોય, પરંતુ અભ્યાસ આપણને આ સિદ્ધાંતો સાથે અભિન્ન રૂપે જોડી દેશે. જે આપણે એમની ઉપયોગિતા અને મહત્ત્વને સારી રીતે સમજી લઈએ, તો આપણને અપનાવવામાં જરા પણ મુશ્કેલી લાગશે નહિ.

જે આપણે સંસારના મહાનુભાવોના જીવનનું સારી રીતે વિશ્લેષણ કરીએ, તો આપણને જાણવા મળશે કે એમનામાંથી દરેકના જીવનમાં આ પાંચ સિદ્ધાંતો કોઈ ને કોઈ રૂપમાં સારી પેઠે સમાયેલા છે. એમનામાં જાણે કોઈપણ મહાપુરુષના વ્યક્તિત્વનો નિયોડ આવી જાય છે.

મહાપ્રભુ કૌટિલ્યે સાચું જ કહ્યું છે, “તું સૂર્ય અને ચંદ્રને પોતાના પાસે ઉતારી ન શક્યો, એનું કારણ એમનું અંતર નથી, તારી ભાવનાનું અંતર છે. તું સંસારને બદલી ન શક્યો, એનું કારણ સંસારની અપરિવર્તન-શીલતા નથી, તારા પ્રયાસોની શિથિલતા છે. જ્યારે તું એમ કહે છે કે હું પોતાનામાં પરિવર્તન લાવી ન શક્યો, તો એને સ્થિતિ અને વિઘાતા કહીને ટાળશો નહિ, પરંતુ સ્પષ્ટ રીતે પોતાની કાયરતા અને અકર્મણ્યતા કહો, કેમ કે ઇચ્છાની પ્રબળતા જ કાર્યની સિદ્ધિ છે.”

પૂજ્ય ગુરુદેવનાં સંગઠન બનાવવામાં આવે

એક પરિજન પૂજ્ય ગુરુદેવ સાથે ચર્ચા કરતી વખતે કહી રહ્યા હતા કે અમે ઘાગો પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ સંગઠન બનતું જ નથી, શું કરીએ ? ગુરુદેવે કહ્યું, બેટા ! તમે પોતાનું સંગઠન બનાવી રહ્યા હશો, માટે બનતું નથી. મારું સંગઠન બનાવો, તો અવશ્ય બનશે. પૂજ્ય ગુરુદેવના આ નિર્દેશમાં ઘાગો મર્મ છુપાયેલો છે. આપણે કોઈ સંગઠન બતાવતાં પહેલાં એ વિચારવું પડશે કે એ નામના સંગઠનનો નિર્દેશ પૂજ્ય ગુરુદેવે આપ્યો છે કે નહિ ? પોતાની મરજીથી કોઈપણ નામે કોઈ સંગઠન ઊભું કરવું અનુચિત છે. પૂજ્ય ગુરુદેવે લખ્યું છે -

“અમારા મનમાં ગાંધીજીનો સત્યાગ્રહ, મજૂરોના ઘેરાવો, સ્ત્રીની કમ્યુનિસ્ટોની સાંસ્કૃતિક ક્રાંતિના કડવા-મીઠા અનુભવોને ધ્યાનમાં રાખી એક એવી સમગ્ર યોજના છે કે જેથી અરાજકતા ન ફેલાય અને અનિચ્છનીય તત્ત્વોને બદલાવા માટે વિવશ કરી શકાય. તે માટે જ્યાં સ્થાનિક, વ્યક્તિગત અને સામૂહિક સંઘર્ષોના કાર્યક્રમો ચાલશે, ત્યાં સ્વયંસેવકોની વિશાળ સેના ‘યુગ સેના’નું ગઠન પણ કરવું પડશે, જે મોટામાં મોટો ત્યાગ, બલિદાન કરે તથા અનુચિતતા સામે જોરદાર બાથ ભીડી શકે. ભાવિ મહાભારત આ રીતે જ થશે. તે સેનાઓથી નહિ મહામાનવો, લોકસેવકો અને યુગ નિર્માતાઓ દ્વારા લડવામાં આવશે.”

પૂજ્ય ગુરુદેવના ઉક્ત નિર્દેશ અનુસાર સંપૂર્ણ દેશમાં ૨૫૦૦ યુગ સેના સંગઠન બનીને તૈયાર થઈ જ્યાં છે, જેઓ વિસ્નારોમાં પૂજ્ય ગુરુદેવ દ્વારા સંચાલિત સાત આંદોલનો ચલાવી રહ્યાં છે. જ્યાં આ સંગઠનો બન્યાં ન હોય, ત્યાં ત્વરિત બનાવી લેવાં જોઈએ. ફોર્મ યુગ નિર્માણ યોજના, મથુરા-૨૮૧૦૦૩ને પત્ર મોકલીને મંગાવી લેવા જોઈએ.

પ્રજ્ઞાપુરાણ   **નારી તમે કેવળ શક્તિ છો**

ભારતીય મનીષીઓએ નારીની મહાનતા અને ગરિમાને સમજાવતાં તેને બ્રહ્મવિદ્યા, શ્રદ્ધા, શક્તિ તથા કામધેનુ સમાન કહીને સન્માનિત કરી છે. તે દેવત્વની સાક્ષાત્ પ્રતિમા છે શાસ્ત્રોમાં “યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્ત તત્ર દેવતા” કહીને એ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે જ્યાં નારીની પૂજા થાય છે, ત્યાં દેવતાઓ નિવાસ કરે છે. તે માતા, બહેન, પત્ની તથા પુત્રી બધાં રૂપોમાં પૂજ્ય છે. “નાસ્તિ માતૃ સમો ગુરુઃ” માતા સમાન ગુરુ નથી, “નાસ્તિ ભાર્યા સમઃ મિત્રમ્” પત્ની સમાન મિત્ર નથી, “નાસ્તિ સ્વસા સમા માન્યા” બહેન સમાન કોઈ પૂજ્ય નથી તથા “ગૃહેષુતનયા ભૂષા” ઘરમાં કન્યા ઘરની શોભા છે. શાસ્ત્રોની આ ઉક્તિ અનુસાર જ મહાપુરુષોએ નારીની મહાનતા દર્શાવી છે. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ આચાર્ય શ્રીરામ શર્માજીએ પણ નારીશક્તિને મહાશક્તિ તથા કામધેનુ માની છે. એમણે પ્રજ્ઞાપુરાણના તૃતીય ખંડમાં નારીની દિવ્ય શક્તિઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. પરિવાર અંકમાં નારીની વિશેષતાઓની સાથેસાથે જ તેની વર્તમાન દીનહીન દશાનું વર્ણન કરી તેને ગૌરવપૂર્ણ પદે પ્રતિષ્ઠિત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

આ ખંડમાં નારીની મહાનતાનું વર્ણન કરતાં ગુરુદેવ લખે છે, “નારી આ સૃષ્ટિનું સૌંદર્ય છે, સ્નેહ તેની પ્રવૃત્તિ છે તથા અનુદાન તેનો સ્વભાવ. સંજીવની શક્તિનાં બધાં તત્ત્વો એનામાં ઠાંસીઠાંસીને ભરેલાં છે, તેમ છતાં એ કેટલા દુઃખની બાબત છે કે દિવ્ય ગુણોથી સંપન્ન, રાષ્ટ્રની જનની અને નિર્માત્રી થઈને પણ તે

અત્યાર સધી અવિકસિત સ્થિતિમાં અંધકારમાં ભટકી રહી છે.” જે આપણે ઈતિહાસ પર ઊડતી નજર નાંખીએ તો નારીનું સદૈવ શોષણ જ થયું છે. વૈદિક યુગમાં નારીઓ, ઋષિકાઓ તથા બ્રહ્મવાદિનીઓ હતી, એમને ગૌરવ પ્રાપ્ત થયું હતું, પરંતુ ત્રેતાયુગમાં મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામે અગ્નિપરીક્ષા પછી પણ સીતાનો પરિત્યાગ કરી દીધો. સીતાનો શું અપરાધ હતો, શું કોઈ બતાવી શકે છે ? ઇન્દ્રએ છળથી અહિલ્યાને દગો દીધો, પરંતુ શાપ મળ્યો અહિલ્યાને અને તેને પથ્થરની મૂર્તિ બનાવી દીધી, એનો કયો દોષ હતો ? દ્વાપરમાં દ્રૌપદીનું ચીરહરણ કરવામાં આવ્યું, પાંચ પતિઓની હાજરીમાં આ થયું અને તેઓ મૂર્તિ બની જોતા રહ્યા, ભરી સભામાં દ્રોણ જેવા આચાર્ય, ભીષ્મ પિતામહ જેવા યોદ્ધા માથું ઝુકાવીને બેસી રહ્યા. સિદ્ધાર્થ યશોધરાને છોડી નીકળી ગયા, તો ભગવાન બુદ્ધ બની ગયા અને મીરા ભગવાનની શોધમાં નીકળી તો કુળ કલંકિની બની ગઈ, તેને મારવા માટે વિષનો પ્યાલો અને સાપનો પટારો મોકલવામાં આવ્યો, આવું કેમ ? શું આનો કોઈ ઉત્તર આપી શકે છે ? મધ્યયુગમાં તો નારીને કેવળ ભોગવિલાસની વસ્તુના રૂપમાં જોવામાં આવતી. એક પુરુષની અનેક પત્નીઓ અને બિચારી બધી પતિઓને વશમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરતી કે તેઓ સન્માન સાથે જીવન જીવી શકે. એક યુગ એવો આવ્યો કે જ્યારે સુંદર સ્ત્રીઓ માટે રાજ્ય પર હુમલો કરી તેમનું અપહરણ કરવું તે ગૌરવનો વિષય બની ગયો, પરિણામે કન્યાઓનો જન્મ

માતાપિતા માટે અભિશાપ બની ગયો. કન્યા પેદા થતાં ઘરમાં શોક છવાઈ જતો હતો. એના પરિણામે પડદાપ્રથા, બાળવિવાહ, અનેક-વિવાહની કુપ્રથાઓ શરૂ થઈ અને એ બધામાં બલિનો બકરો નારીને જ બનવું પડ્યું. ગૌરવમયી જનનીની આવી દુર્દશા જોઈ મહાપુરુષોના મનમાં કરુણાની ધારા ફૂટી નીકળી અને મહર્ષિ દયાનંદ, રાજ રામમોહન રાય, મહાત્મા ગાંધી, આચાર્ય શ્રીરામજી જેવા મહાપુરુષોએ નારીની પીડા સમજી અને તેના ઉદ્ધારનો શંખનાદ કરી દીધો. આચાર્ય શ્રીરામજીએ તો તેમનાં ધર્મપત્ની વંદનીય માતાજીને ગાયત્રી પરિવારના માતાજીના પદે પ્રતિષ્ઠિત કરી સંસાર સામે મહાન આદર્શ રજૂ કર્યો.

આચાર્યશ્રીએ નારીની દુર્દશા પર અશ્રુ વહાવતાં બદલાતી પરિસ્થિતિઓને અનુરૂપ મહિલા જાગરણનો શંખનાદ કરી દીધો. એમણે ઘોષણા કરી કે જો રાષ્ટ્રને સમૃદ્ધ અને પ્રગતિશીલ બનાવવું હોય તો નારીને શિક્ષિત કરવી પડશે. “માતા જો હોય અજ્ઞાન, કેમ બને યોગ્ય સંતાન”નું સૂત્ર આપી એમણે રાણી મદાલસા, દાસપ્પા, દંપતી, વાયસ્પતિ મિશ્રનાં પત્ની ‘ભામતી’, સ્વામી શ્રદ્ધાનંદનાં ધર્મપત્ની વગેરે અનેક નારીઓના આદર્શો રજૂ કરી એવી ઘોષણા કરી કે પુરુષનું નિર્માણ કરનાર નારી જ છે. નારીના હૃદયમાં સ્નેહ અને મમતાનો સાગર હિલોળા લે છે. જો એમની ભાવસંવેદનાઓને સિંચિત કરવામાં આવે, તો જીવનમાં અમૃતની વર્ષા થઈ શકે છે. જો તમે ઇચ્છતા હો કે જીવનમાં સ્વર્ગ ઊતરી આવે, તો પત્નીને ધર્મ, સંસ્કૃતિ, વિદ્યા તથા શીલયુક્ત બનાવો. જેમ

કાદવમાં પડેલો મણિ તથા ખાણમાંથી નીકળેલ હીરો ઉપેક્ષિત રહે છે, તેમ ઉપેક્ષિત નારી પણ સંસ્કારહીન થઈને ઘરને નરક બનાવી શકે છે. મહાન માતાઓના મહાન પુત્ર, શ્રેષ્ઠ માતા શ્રેષ્ઠ સંતાન, ભગિનીના રૂપમાં નારી, પત્નીના રૂપમાં વિદ્યોત્તમાનો આદર્શ રજૂ કરી એમણે ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય, રાણા સંગા, મહારાણા પ્રતાપ, છત્રપતિ શિવાજી, વિનોબા ભાવે, સ્વામી દયાનંદ, સ્વામી વિવેકાનંદ, વગેરે અનેક મહાપુરુષોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, જેમના વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ નારી દ્વારા જ થયું છે.

નારીજાતિના જાગરણનો શંખનાદ કરતાં ગુરુદેવ લખે છે કે એ મહામાનવનો સાદ છે કે પછાતોને ઊંચે ઉઠાવો. જેમ તોફાન મોટાં વૃક્ષોને ઉખાડી નાખે છે, ધનધોર વરસાદમાં છાપરાં તથા ઝૂંપડાં વહી જાય છે તથા પૂરનાં પાણી મોટા મોટા બંધો તોડી નાખે છે, તેમ આ મહાકાળનો હુંકાર નારીમાં પણ ચેતના જાગૃત કરી રહ્યો છે, નારીશિક્ષાનો વિસ્તાર વધારી રહ્યો છે. પોતાની બેડીઓ તોડીને એ પોતાનું અસ્તિત્વ બનાવી રહી છે. રાજનીતિમાં વડાપ્રધાન પદે વિરાજમાન છે, કીડા જગતમાં સારા રેકોર્ડ સ્થાપ્યા છે, મમતા તથા ત્યાગનો પરિચય આપી મધર ટેરેસાના રૂપમાં પ્રતિષ્ઠિત છે, ઘરની ચાર દીવાલો તોડીને ટેકનિકલ ક્ષેત્રમાં, કલાકાર તથા સાહિત્યકારના રૂપમાં, શોધ તથા સૈન્યશક્તિના સંચાલનમાં તેણે પોતાનું વર્ચસ્વ સ્થાપી દીધું છે. એ આપણા ગર્વનો વિષય છે. શિક્ષક સુધારક નારી, સેવાભાવી નર્સ કુમારિકાઓ, મૂર્તિમાન દેવી, અરવિંદ મની માતાજી, કસ્તૂરબા, વગેરે અનેક મહાન નારીઓના આદર્શો રજૂ કરી ગુરુદેવે નારી જાગરણનો સંદેશ આપ્યો છે.

આટલું હોવા છતાં તે જેની હકદાર છે તે સન્માન શું નારીને મળ્યું છે? આ વિષય પર ખેદ પ્રગટ કરતાં ગુરુદેવ લખે છે કે મહાન શક્તિસંપન્ન હોવા છતાં આધુનિક નારી તેના આદર્શોથી ભટકી રહી છે. સમાન હકો પ્રાપ્ત કરવાની હોડમાં તે કંઈક પામવાની જગ્યાએ ઘણું ગુમાવી પણ રહી છે. હવે તેણે ઘર અને બહાર બન્ને સ્થળોએ સમય આપવો પડે છે. નર અને નારી એક સમાન, એક પિતાનાં સૌ સંતાન હોવા છતાં કન્યાના જન્મ વખતે એક તરફ જ્યાં આંસુ સારવામાં આવે છે, ત્યાં બીજી તરફ કન્યાના જન્મને કારણે તેને જ દોષિત ગણવામાં આવે છે. પુત્ર ન થાય તો પતિ બીજું લગ્ન કરી તેને જીવનભર રડાવી શકે છે. આજે પણ લગ્ન જેવા મહત્વના વિષય પર તેની ઇચ્છાઓનું ધ્યાન રાખવામાં આવતું નથી. દહેજનો દાનવ ભસ્માસુરની જેમ સુકુમાર નવવધૂઓ તથા સુકુમારી બાળાઓના સ્વપ્ન પૂરા થતાં પહેલાં ભસ્મ કરવા માટે આતુર છે. કેટલીય નારીઓ એવી છે, જેમનાં અશ્રુ આંખોમાં જ સુકાઈ જાય છે અથવા રાતના અંધારામાં તેમના પાલવ બીના કરી મૂકે છે. પરિણીત સ્ત્રીઓમાં પણ ઘરની આર્થિક સ્થિતિ સંભાળવા માટે પત્ની નોકરી પણ કરે છે, બાળકોને પણ સંભાળે છે અને ઘરના બધા સભ્યોની સેવા કરવી એ તો તેનું કર્તવ્ય છે જ. અમુક જગ્યાએ તો પતિદેવ પોતાની સંપૂર્ણ કમાણી તેના શોખ પૂરા કરવામાં લુટાવી દે છે, દાઝના નશામાં તેને ધક્કા પણ મારે છે, તો બીજા દિવસે તે ઓફિસ જઈને કહી દે છે કે પગ લપસી જવાથી ચોટ વાગી ગઈ છે. આવી સ્થિતિ જોતાં કવિ ગુપ્તજીએ સાચું જ લખ્યું છે -

“અબલા જીવન હાય તુમ્હારી યહી કહાની” પરંતુ આ વખતે મહાકાળની પ્રેરણામય વાણી મહાપુરુષોના માધ્યમથી ગૂંજી રહી છે, “નારીઓ જે દેશની જાગી જાય, યુગ સ્વયં બદલાતો જશે.” આ સમયે મહાકાળ નારી શક્તિને ઢંદોળીને કહી રહ્યા છે, “ન સમજો અબલા જીવન હે કેવલ કુરુગ કહાની, સોચો તુમ મેં છિપી હુઈ હે ઝાંસીવાલી રાની” અને જાગરણનો સંદેશ આપીને સૂઈ ગયેલી શક્તિને જગાડતાં વંદનીય માતાજી જાગરણ ગીત ગાઈ રહ્યાં છે -

“જગો મેરે ચિર અતીત કી નિષ્ઠાઓ અબ જગો ।
કરો પ્રખર શુભ કર્મ નીંદ અબ ત્યાગો ॥”
ઓ સાવિત્રી સત્યવાનકો યમસે આજ છુડાઓ,
જગો લક્ષ્મીબાઈ આસુરી સંસ્કૃતિ સે ટકરાઓ ।
તુમ જગો તો જગ ઊઠે મંદિર મસ્જિદ ગુરુદ્વારા,
વિશ્વાસોં કે દીપ જલાકર માં ને તુમ્હેં પુકારા ॥

વંદનીય માતાજી તથા પૂજ્ય ગુરુદેવે ગાયત્રી તપોભૂમિમાં ક્રાંતિકારી સાહિત્ય દ્વારા નારી જાતિને ઢંદોળી છે અને સ્વાવલંબી બનાવવા માટે અભિયાન ચલાવ્યું છે. એ સૌભાગ્યની વાત છે કે નારીઓ જાગી રહી છે, એમણે આંખો ખોલી છે, અંગડાઈ લીધી છે, દરેક ક્ષેત્રમાં પોતાની શાખ જમાવી છે, પરંતુ આજના ભૌતિકવાદી તથા વૈજ્ઞાનિક યુગમાં નારી જાગરણનો એક પક્ષ એ પણ છે કે પાશ્ચાત્ય સભ્યતાથી પ્રભાવિત થઈ ભૌતિકતાની ચમકદમકમાં પોતાની ભારતીય સંસ્કૃતિને ભુલાવી તે વિશ્વસુંદરી સ્પર્ધાઓમાં ભાગ લઈને શારીરિક સૌંદર્યનું પ્રદર્શન કરી રહી છે અને ફિલ્મસ્ટાર બનવાની લાલચમાં પોતાનું અસ્તિત્વ, પોતાની પ્રતિભાને દાવ પર લગાડીને અંધકારમાં ભટકી

જ્ય છે. વાસ્તવિકતા એ છે કે આ દેશમાં બાહ્ય સૌંદર્ય કરતાં આંતરિક સૌંદર્યને મહત્ત્વ આપવામાં આવતું રહ્યું છે. કાલિદાસની શકુંતલા, ભવભૂતિના રઘુવંશની સીતા, સાવિત્રી, કુમાર સંભવની પાર્વતી, સૂરની રાધા-બધાંનું સૌંદર્ય મનમાં શ્રદ્ધાભાવ જગાડનારું છે, વાસનાઓને ઉત્તેજિત કરનારું નહિ. માતા લક્ષ્મી, સરસ્વતી, ભાગ્યલક્ષ્મી શું તેમના સૌંદર્યને કારણે પૂજ્ય છે? ના, તેઓ મમતા, સમતા, સરળતા, વાત્સલ્યની દેવી હોવાને કારણે પૂજ્ય છે. પોતાની માતા કોને પ્રિય નથી લાગતી. બાળક તેની કુરૂપ અને અપંગ માતાની ગોદમાં બેસીને જે અનિર્વચનીય આનંદની અનુભૂતિ કરે છે, તેવું સુખ શું તેને હજારો સુંદરીઓની ગોદમાં મળી શકે છે. નાનું બાળક જો કોઈ સુંદરીના પાલવને ગંદા હાથો વડે સ્પર્શી પણ જાય, તો તે તેને ઝાટકીને, મારીને દૂર ભગાડી દેશે, પરંતુ વાત્સલ્યમયી જનની તો બાળકની બધી ગંદકી ધોઈને તેને પોતાના આંચલમાં છુપાવી લે છે. આપણે ભારતીય એવા જ સૌંદર્યની પૂજા કરીએ છીએ. અર્જુન અને ઉર્વશી, શિવાજી અને મુગલ સુંદરી વગેરે પ્રેરક પ્રસંગો દ્વારા ગુરુદેવે આ આંતરિક સૌંદર્યની પૂજાનો આદેશ આપ્યો છે. એમણે માતા ગાયત્રીને પણ ષોડશીના રૂપમાં જ ભક્તો આગળ પ્રસ્તુત કરી છે.

અંતે કહી શકાય કે નારી જગી રહી છે. આ શુભ લક્ષણ છે, પરંતુ આ જગરણનું વિશ્લેષણ કરવું પડશે, જ્યાં એ ભૌતિકતાની આંધળી દોટમાં ભારતીય સંસ્કૃતિને ભુલાવીને જનની, બહેન અને પત્નીના ગૌરવને ધૂળમાં મેળવી રહી છે. આ સમયે નારીનાં બે રૂપ છે, એકમાં અસહાય-અબલા નારી

કહાં ગયે આદર્શ દેશ કે કહાં ગઈ નિષ્ઠા સારી,

દેવ વહીં રહતે હેં જહાં પૂજી જતી હે નારી ।
અબલાએ હાં ઈસી દેશ કી રોતી હેં ચિલ્લાતી હેં,
કહીં જલાયા જતા ઉનકો કહીં સ્વયં જલા જતી હેં ॥
બીજું સત્ય એ છે કે જ્યાં તેને માતા બનાવનારી વસ્તુ અને વાસનાની પૂતળીના રૂપમાં રજૂ કરવામાં આવે છે. બન્ને સ્થિતિઓ દેશ માટે ભયજનક છે. પૂજ્ય ગુરુદેવે વંદનીય માતાજીને સજલ શ્રદ્ધા કહી છે, તે ગૌરવમયી જનની છે, સ્નેહમયી બહેન, સમર્પિત પત્ની તથા ઘર આંગણાની શોભા પુત્રી છે. તેથી કહી શકાય કે, નારી તુમ કેવલ શ્રદ્ધા હો, વિશ્વાસ રજત નગપદ તલમેં । પીયૂષ સ્રોત સી બહા કરો, જીવન કે સુંદર સમતલ મેં ॥

ગાંધીજીના બાળપણની વાત છે. ખરાબ સંગતમાં પડીને કોઈ પાસેથી ઉઘાર લીધું. જ્યારે ઉઘાર આપનાર પરેશાન કરવા લાગ્યો, તો ઘરમાંથી થોડું સોનું ચોરી લીધું અને ઉઘાર ચૂકવી દીધું. દેવાનો ભાર તો હજારો થઈ ગયો, પરંતુ તેમના મનને ચોરીનો પશ્ચાત્તાપ દગાડવા લાગ્યો. વિચાર્યું કે પિતાને બતાવી દઈએ, પરંતુ સીધેસીધું જઈને કહેવાની હિંમત ચાલતી નહોતી. એમણે પિતાના નામે એક પત્ર લખ્યો અને એમાં પોતાનો દોષ સ્વીકારી લીધો. પિતાએ સાચા હૃદયથી આ અપરાધ ક્ષમા કરી દીધો. ગાંધીજીએ હવે નિશ્ચય કરી લીધો કે તેઓ ક્યારેય આવી ભૂલ નહિ કરે. ભગવાન સામે સાચા હૃદયથી પોતાનો દોષ સ્વીકારી લેવાથી તથા ખેદ વ્યક્ત કરવાથી તેનું પરિમાર્જન થઈ જાય છે.

જ્યાં સુધી પોતાની જાતને ઊંચે ઉઠાવવા અને સુધારવા માટે તમે જાતે તૈયાર નહિ થાવ ત્યાં સુધી કોઈ બીજું તમને ઊંચે લઈ જઈ શકશે નહિ કે સુધારી શકશે નહિ.

ઈચ્છિત સંવાન કેવી રીતે જન્મે?

ગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન એક દિવસ મહારાણી મદાલસાએ મહારાજને પૂછ્યું- તમારે કેવો પુત્ર નોઈએ છે? આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરતાં રાજાએ કહ્યું- આજે પ્રજાને એવા સંતોની જરૂર છે, જે એમને પ્રેરણા આપી શકે. પણ શું તું એવું સંતાન પેદા કરી શકે? રાણી મદાલસાએ કહ્યું, રાજા! આ સંભવ છે, ફક્ત સંકલ્પની દૃઢતા હોવી નોઈએ. તે દરેક ક્ષણ વિચાર અને ભાવનાનો એ ગર્ભસ્થ શિશુને એવો ખોરાક આપતી કે જેથી ઈચ્છિત બીબામાં ઢળવામાં એને મદદ મળી શકે.

ગર્ભનો સમય પૂરો થઈ ગયો. બાળક જન્મ્યું. દૂધ પીવડાવતાં, પારણામાં ઝૂલાવતાં મદાલસા મનમાં ને મનમાં ભાવના કરતી કે પુત્રા તું શુદ્ધ બુદ્ધ છે. નિરંજન છે, શરીર નહીં આત્મા છે. સંમાર માયા છે. તું સાંસારિક આકર્ષણોથી દૂર કરીને પોતાનું જીવનલક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરા બાળક મોટું થતાં એનામાં રોપેલા સંસ્કાર અંકુરિત અને ફળવા ફાલવા માંડ્યા. બાળકના આચરણમાં સંતનાં લક્ષણ પ્રગટ થવા માંડ્યાં.

એવાં ચાર બાળકો જન્મ્યાં. ચારેય સંન્યાસી બન્યાં. નિરપૂલ, અનાસક્ત અને વૈરાગી. રાજાની એમને કોઈ ચિંતા નહોતી. ધર્મચેતનાને અલખ જગાડવા અને દુઃખીયારાને મદદ કરવાની મસ્તીમાં જ ડૂબ્યા રહેતા. તપ તિતીક્ષામાં સાધના અને સેવામાં એમને જે આનંદ મળતો એની સામે રાજ્ય વૈભવનું સુખ તુચ્છ દેખાતું હતું.

હવે મહારાજની ચિંતા વધી. ઉંમર વધી. ચારેય બાળક સંન્યાસી બની ગયા. રાજ્યની દેખરેખ કોણ રાખશે, વિપુલ વૈભવ કોણ ભોગવશે? આ વિષય પર તેઓ જેટલું વિચારતા એટલી જ ચિંતા વધતી જતી હતી. મહારાણી પાંચમી વાર ગર્ભવતી થઈ

હતી. આ વખતે પણ જે બાળક સંતના સંસ્કાર લઈને પેદા થશે તો આશાની ન્યોતિ હંમેશાને માટે ખૂઝાઈ જશે તથા રાજ્યની લગામ કોઈ બીજાના હાથમાં સોંપવી પડશે, આ વ્યથા-વેદના રાજાને સતાવી રહી હતી.

રાજાને ચિંતિત નોઈને મદાલસાએ પૂછ્યું ત્યારે એમણે કહ્યું- મહારાણી! હું એ સારી રીતે જાણું છું કે સંત દેશનો આત્મા હોય છે, પણ રાજ્યની સત્તા સંભાળનાર તો કોઈ નોઈએ જ. મારી ચિંતા એટલા માટે વધી રહી છે કે ભવિષ્યમાં આ રાજ્યનું સંચાલન કરનારા કોઈ સમર્થ હાથ નથી દેખાતા.

હવે મહારાણીએ પોતાના વિચાર અને ભાવનાને નવી દિશામાં વાળી. ગર્ભસ્થ શિશુને સત્રાટ બનાવવાની તૈયારીઓ ચાલવા માંડી. આહાર વિહારથી લઈને ચિંતન વિચારમાં એ ભાવ રહેતો કે ગર્ભમાં ઉછરતા શિશુને સત્રાટ બનાવવાનો છે. મહારાણી પોતે પણ મોટા ભાગે એવાં કામ કરતી કે જેથી વીરતાના સંસ્કારો રેડાય. ઘોડેસવારી કરવી, તીરંદાજી કરવી, વીરતાની વાતો સાંભળવી વગેરે એની દિનચર્યાનું અંગ બની ગઈ હતી. ચિંતનની એકાંત ક્ષણોમાં તે એવા જ વિચારો કરતી કે જેથી ગર્ભમાં ઉછરતા શિશુને સાહસ અને પરાક્રમના ગુણોનું પોષણ મળી શકે.

નિશ્ચિત સમય પર શિશુનો જન્મ થયો. એનો ચમકતો ચહેરો જ એની તેજસ્વિતાનો પરિચય આપતો હતો. બાળક મોટું થવા માંડ્યું. રોપેલા સંસ્કારોને અનુકૂળ વાતાવરણમાં પોષણ મળ્યું. એને શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું. સત્રાટના જેવા ગુણો નોઈને રાજાએ સંન્યાસ લઈને તપ કરવા માટે પ્રસ્થાન કર્યું. સાચે જ સંકલ્પનિષ્ઠ માતાઓ ઈચ્છિત સંતાનને જન્મ આપવામાં સમર્થ છે.

❖ માનવનો પુરુષાર્થ અને કર્મફળનો સિદ્ધાંત ❖

(૧) એક હતા જ્યોતિષી. લોકો એમની પાસે પોતાનું ભાવિ જાણવા આવતા. જ્યોતિષી ભવિષ્ય તો બતાવે, સાથે સાથે કર્મ કરવાથી એમાં વધ-ઘટ થવાની સંભાવના પણ દર્શાવે.

એક દિવસની વાત છે. જ્યોતિષી પાસે બે મિત્રો આવ્યા. આ બન્નેને પોતાનું ભાવિ જાણવું હતું. એમણે જ્યોતિષીને ભવિષ્ય જણાવવા વિનંતી કરી. જ્યોતિષીએ ભવિષ્ય ભાષ્યું. એ બેમાંથી એકને પૂરા એક માસના સમય પછી ફાંસી મળવાની હતી અને બીજાને રાજગાદી મળવાની હતી.

જેને રાજગાદી મળવાની હતી એ તો ગર્વમાં ફુલાઈને ફાળકો બન્યો. રાજગાદી મળવાની પછી ચિંતા જ શી? એણે તો મન ફાવે તેમ વર્તવા માંડ્યું. હતો તે એક માસનો સમય, પણ આ ગાળામાં એણે કુકર્મોનો આડો આંક વાળી નાંખ્યો. માસ તો પૂરો થયો. ભઈસાહેબ ચાલ્યા જતા હતા ત્યાં રસ્તામાંથી નાણાં ભરેલી થેલી મળી. થેલીનાં બધાં જ નાણાં એણે કલાલને ઘેર અને વારવનિતાને ઘેર પહોંચાડી દીધાં.

જેને ફાંસી મળવાની હતી એને ચિંતાનો પાર ન હતો. સમય પણ ક્યાં ઝાઝો બાકી હતો? એ તો મંડયો સત્કર્મો કરવા. જે કાંઈ પુણ્ય થઈ શકે, જે કાંઈ પુરુષાર્થ થઈ શકે, એ સઘળું એ કરી છૂટ્યો. મહિનો પૂરો થવા આવ્યો. ભઈસાહેબ ચાલ્યા જતા હતા ત્યાં રસ્તામાંથી એના પગમાં એક કાંટો વાગ્યો. થોડા દિવસ કાંટાએ કષ્ટ આપ્યું પછી પગ સારો થઈ ગયો.

મહિનાનો સમયગાળો પૂરો થયો. ન તો એકને ફાંસી મળી, ન તો બીજાને રાજગાદી મળી. બન્ને આવ્યા જ્યોતિષી પાસે. આવું હજાહજાતું. જૂઠાણા ભરેલું ભવિષ્યકથન કરવાનું કારણ પૂછ્યું.

જ્યોતિષી બોલ્યા, જે કાંઈ બનવાનું છે. તે હલકું કરવું કે ભારી કરવું એ આપણા હાથની વાત છે. ફાંસી, તો કાંટો વાગ્યા જેટલી હલકી થઈ ગઈ, અને રાજગાદી નાણાંની નાની કોથળી બની ગઈ.

(૨) એક હતો મુલક. આ મુલકમાં રાજકર્તા વિશે એક નવાઈભર્યો રિવાજ હતો. લોકો રાજાની પસંદગી કરે. પૂરા દશ વર્ષ રાજ રાજ કરી શકે. જ્યાં દશ વર્ષ પૂરાં થયાં કે એક મોટા જહાજમાં બેસાડીને એને દૂર દૂર એક નિર્જન ટાપુ ઉપર ઉતારી દેવામાં આવે. આ ટાપુ ઉપર ન તો ખોરાક મળે, ન તો પાણી મળે. રાજા બિચારો! એ તો ભૂખે ને તરસે તરફડે અને અંતે મૃત્યુને ભેટે. આમ ને આમ અનેક રાજાઓ દુર્ગતિ પામીને મૃત્યુ પામ્યા હતા. પણ એક વેળા જે માનવીની રાજા તરીકે પસંદગી થઈ તે અત્યંત બુદ્ધિશાળી હતો. એણે તો ગાદી પર બેસતાં જ પોતે દશ વર્ષ પછી ક્યા ટાપુ ઉપર જવાનું છે તેની ભાળ કાઢી. પૂરાં દર્શ વર્ષ સુધી, અરે! પોતે ત્યાં જવાનો હતો તેના આગલા દિવસ સુધી વિવિધ પ્રકારની સગવડોની એ ટાપુ ઉપર વ્યવસ્થા કરવાનો એણે પ્રબંધ કર્યો.

દશ વર્ષની મુદત પૂરી થઈ. જહાજમાં બેસાડીને રાજાને વિદાય કર્યો. રાજા તો પેલા ટાપુ ઉપર ઉતર્યો. ત્યાં તો સુખની કોઈ કમી નહોતી. ત્યાં તો હવે દુઃખ કેવું ન વાત કેવી?

પરલોક એજ પેલો ટાપુ. અહીં સૌને જવું જ પડે. જન્મ અને મૃત્યુ એ બે વચ્ચેનો જીવનો સમય ગાળો જેણે સાચવ્યો તે જીત્યો. આ સમય દરમિયાન પેલા ટાપુ ઉપર પરમાર્થ રૂપી સગવડોની વ્યવસ્થા થઈ તે વ્યક્ત જીવનના અંતિમ સ્ટેશને ઉતરીને એ ટાપુ પર પહોંચતા જ સુખ અને શાંતિ બન્ને મેળવા હકદાર બને છે.

(૩) એક હતો બ્રાહ્મણ. બાગ-બગીચાનો ભારે શોખીન. એક સુંદર બાગનું એણે આયોજન કર્યું. એ પ્રમાણે બગીચા તૈયાર કર્યો. જાત-જાતનાં અને ભાત ભાતનાં વૃક્ષો અને રંગબેરંગી ફૂલો તથા સ્વાદિષ્ટ ફળોથી બગીચો લચી પડતો હતો.

એક દિવસની વાત છે. ફરતી, રખડતી એક ગાય ક્યાંકથી બગીચામાં ઘૂસી ગઈ. ચોપગાનું મોઢું અને સામે લીલો લીલો, કુણો કુણો ચારો. પછી તો લાભ જતો કરે તો એ ગાય શાની? એણે તો કંઈ કેટલા લીલા કુમળા છોડ ચરી ખાધા.

બ્રાહ્મણે એ જોયું. એના ક્રોધની સીમા ન રહી. આંખોમાં જાણે કંકુ મંજાયા. દોડતો આવ્યો. હાથમાં મોટો લકઠ દંડુકો લાવ્યો અને પછી ગાય માતા પર એ તૂટી પડ્યો. ગાયને કંઈ ઝાપટી છે! કાંઈ ઝાપટી છે! બસ આંખો મીચીને એ મંડ્યો દંડો ઠોકવા. સપોસપ-સપ સપાટા પડવા મંડ્યા. દંડાનો બેસુમાર સીતમ. ગાય ક્યાં સુધી ઝીંક ઝીલે? એ તો મારથી અધમૂઠ થઈ ગઈ. ચક્કર ખાઈ ફસડાઈ પડી અને નેતજેતામાં તો એના પ્રાણ છૂટી ગયા.

નજર સમક્ષ ગાય નહોતી. ગાયનું શબ માત્ર ગતું. બ્રાહ્મણના હાથ થલી ગયા. ગૌહત્યા પાપ ભયંકર પાપ. એનું હૈયું ભયથી ફફડી ઉઠ્યું. આ દિવસોમાં ગૌહત્યા કરનાર પાપીને અત્યંત કઠોર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડતું. બ્રાહ્મણ ભીતરમાં ડરતો હતો પણ મુખે તો વેદાન્તની વાતો કરતો. ગૌહત્યા વિષે વાત નીકળતી તો એ કહેતો, હાથના અધિષ્ઠાતા દેવ છે ઇન્દ્ર. એની પ્રેરણાથી જ હાથ કામ કરે છે. એટલે મારા હાથો વડે થયેલો ગૌ-હત્યાનો દોષ ઇન્દ્રનો છે અને પાપ એને માથે જ હોઈ શકે.

ગૌ-હત્યા પોતે એક રાક્ષસીનું રૂપ ધારણ કરી ઊભી હતી, બ્રાહ્મણે તો એનો અસ્વીકાર કર્યો એટલે એ તો પહોંચી ઇન્દ્ર પાસે. એણે ઇન્દ્રને બધી વાત કરી અને કહ્યું કે ને દોષ તમારો જ હોય તો તમે મારો સ્વીકાર કરો.

આ તો આક્ષેપ હતો. ભયંકર આક્ષેપ હતો, ઇન્દ્ર

તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો. એણે વેશ પરિવર્તન કર્યું, ગૌ-હત્યા રાક્ષસીને સાથે લીધી અને આવ્યા બ્રાહ્મણના બગીચા પાસે. વટેમાર્ગના વેશે એણે બગીચામાં પ્રવેશ કર્યો. એના મુખ ઉપર આનંદ આનંદ છવાયેલો હતો. બ્રાહ્મણ ઊભો હતો ત્યાં આવીને એણે વંદન કર્યાં. એણે બ્રાહ્મણ આગળ બગીચાના મુક્ત કંઠે વખાણ કરવા માંડ્યા. અત્યંત પરિશ્રમ વિના આવો બગીચો ન બને. એણે આવા આવા બગીચાના સર્જકનાં દર્શન કરવાની પ્રહેચ્છા વ્યક્ત કરી.

આટલી બધી પ્રશંસા? બ્રાહ્મણભાઈ તો કુલીને ફાળકો બની ગયા. એ તો વટેમાર્ગની સામે આવ્યો અને પોતે કરેલા કેટલા પરિશ્રમથી, કેવી કુશળતા પૂર્વક આ બગીચો બનાવ્યો, ધન ઉપાર્જન કર્યું એ સઘળી વાત વિસ્તારથી કહી સંભળાવી.

ઇન્દ્રએ તુરત પોતાનું અસલ રૂપ ધારણ કર્યું અને બ્રાહ્મણને ઉદ્દેશીને બોલ્યો, જ્યારે હાથે કરેલા પરિશ્રમનું શ્રેય અને લાભ તમને મળ્યાં છે, તા એજ હાથોએ કરેલા પાપકર્મોનું ફળ પણ ઇન્દ્ર શા માટે ભોગવે?

બ્રાહ્મણની તો બોલતી બંધ થઈ ગઈ અને ગૌ-હત્યા એના પર ચઢી બેઠી.

રામના રાજદૂત બનીને લંકાપૂરી ગયા ત્યારે અંગદની ઉંમર ફક્ત ચોવીસ વર્ષ હતી. અંગદને જોઈને રાવણ હસ્યો અને બોલ્યો- “લાગે છે કે રામની સેનામાં કોઈ ઠાઠી મૂંછવાળો વિદ્વાન નથી એટલે એક છોકરાને અહીં મોકલ્યો છે.” અંગદનું સ્વાભિમાન જગી ઉઠ્યું એમણે કહ્યું- “ભગવાન રામને ખબર હોત કે રાવણ જેવો વિદ્વાન પણ વિદ્વાતાની પરખ વેશથી કરે છે તો અહીંયા કોઈ ઠાઠીવાળા બકરાને જ મોકલ્યો હોત. જો તમે રામના દૂત સાથે ચર્ચા કરવા માગતા હો, તો પહેલા વ્યક્તિનું મૂલ્યાંકન એના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવથી કરવાનું શીખો.”

પામે છે. જો એને ૧ થી ૩ ક્લાક સુધી ખુલ્લી રાખવામાં આવે તો ક્રમશઃ ૮ અને ૧૧ ટકા એસકાર્બિક એસિડ નાશ પામે છે. મૂળાને છોલીને ૨૪ ક્લાક ખુલ્લો રાખવામાં આવે તો ૨૭ ટકા વિટામિન નાશ પામે છે. કાપેલા સફરજનમાં પણ ૧ થી ૨ ક્લાકમાં ૨૦ ટકા અને ૩ ક્લાકમાં ૩૫ ટકા એસકાર્બિક એસિડ નાશ પામે છે. એસકાર્બિક એસિડ(વિટામિન સી) સ્કર્વી રોગ-ચામડી તથા એનિમિયા-દાંતના રોગોને રોકવાની ભૂમિકા ભજવે છે. વિટામિન સી મોટા ભાગે તાજાં ફળ અને શાકભાજીઓમાં વધારે હોય છે. દરેક વ્યક્તિ માટે દરરોજ ૭૦ મિલીગ્રામ વિટામિન 'સી' જરૂરી હોય છે. એમ તો પૂર્ણ રૂપમાં તે ચયાપચયની ક્રિયાને વ્યવસ્થિત કરવા કોલેજન-સ્વસ્થ ચામડી, હાડકાં, ધાના ઉપચારમાં સહાયક, પ્રોટીનને શોષવા, રક્તવાહિનીઓની કાર્યશીલતા જાળવી રાખવાનું, કેટલાક એમિનો એસિડસને ચયાપચયમાં ભેળવવાનું કામ કરે છે.

ખાદ્ય પદાર્થોમાં પોષક તત્ત્વો જાળવી રાખવા માટે એને વધારે ઉકાળવા-તળવા શેકવા કરતાં પ્રેશર કૂકર અથવા વરાળથી ખાવા-બનાવવાની વિધિ અપનાવવી જોઈએ. દેખવામાં આવ્યું છે કે કોબીજને પ્રેશર કૂકરમાં પકાવવાથી એમાં ૮૧ ટકા એસકાર્બિક એસિડ બચે છે. આ રીતે વરાળથી પકાવેલી કોબીજમાં ૬૭ ટકા એસકાર્બિક એસિડ, ૮૮ ટકા વિટામિન અને ૧૦૦ ટકા રિબોફેવિન જોવા મળે છે. જ્યારે કે સામાન્ય રૂપમાં ઉકાળેલી કોબીજમાં આ પ્રમાણ ક્રમશઃ ૪૩ ટકા જ હોય છે. ધ્યાનમાં રાખવા જેવી બીજી વાત એ છે કે ભોજન ધીમા તાપે બનાવવામાં આવે, તથા ઓછા પહોળા વાસાણમાં બનાવવામાં આવે.

પહેલાંના સમયમાં ભોજનને રંગીન બનાવવા માટે કેસર, ધાણા અને બીજી વનસ્પતિઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો. પરંતુ આજે એની જગ્યા કૃત્રિમ રંગોએ લઈ લીધી છે. આજે દુનિયામાં ૬૮ કૃત્રિમ રંગોનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. ભારતમાં ૧૩ પ્રકારના રંગો વપરાય છે. આશ્ચર્યની વાત એ છે કે આ રંગોનો ઉપયોગ ખતરનાક હોવા છતાં પણ એનો વપરાશ વધી રહ્યો છે. પરિણામે અનેક રોગો વધી ગયા છે. જેમ કે પ્રબળ અંગ, પેટ અને કાળજી દુર્બળ થઈ જવું,

શરીરનો વિકાસ રૂંધાઈ જવો, લોહીમાં રક્તકણો ઘટવા, યકૃત પર ચાંદો પડવો વગેરે સમજદારી એ વાતમાં છે કે આપણે આ બિનજરૂરી અને અધિકૃતિક પદાર્થોનું સેવન ન કરીએ.

ખાવાની સાથે સાથે ઉપવાસનું પણ મહત્ત્વ છે. એનાથી શરીર રૂપી મશીનને થોડો વિશ્રામ કરવાનો મોકો મળે છે તથા એ સમય દરમ્યાન એની સફાઈ પણ થઈ જાય છે. ઉપવાસના વિષયમાં આશુવેદ કહે છે. 'લંચનમ પરમૌષધમ' અર્થાત્ ઉપવાસ સર્વશ્રેષ્ઠ ઔષધિ છે. એના શબ્દોમાં ફરીથી કહેવામાં આવ્યું છે કે, "અગ્નિ આહારને પચાવે છે અને ઉપવાસ મળ-વિકારને પચાવે છે અર્થાત્ નષ્ટ કરે છે." ડૉ. ડેવી પણ આ સંદર્ભમાં કહે છે, "રોગીને ભૂખો રાખીને તમે રોગને મારી શકો છો. પાછલાં વીસ વર્ષોમાં ઉપવાસ ચિકિત્સા પર ઘણા પ્રયોગ થયા છે. એનાથી ૮૦ ટકા બિમારીઓ પોતાની જાતે જ ઠીક થઈ જાય છે. ફક્ત બે કે ત્રણ દિવસના ઉપવાસથી સામાન્ય રોગો તથા લાંબા ઉપવાસથી કષ્ટ-સાધ્ય રોગોમાં સુધારો થાય છે.

જેઓ સાચે જ સ્વસ્થ અને નિરોગ રહેવા માગે છે તથા સો વર્ષ સુધી જીવવા માગે છે એમણે સૌથી પહેલાં પોતાની ખાવા-પીવાની આદતોમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ. ભોજન પકાવવાની અયોગ્ય તથા હાનિકારક પદ્ધતિ બદલવામાં આવે. આટલું સંભવ થઈ શકે તો સ્વાસ્થ્ય, આરોગ્ય તથા દીર્ઘ જીવનનો લાભ મેળવવાનું કોઈના માટે મુશ્કેલ નહિ હોય.

જ્યારે વાલ્મીકિ હુંટારો હતો ત્યારે તે એક વખત સપ્ત ઋષિઓનો રસ્તો રોકીને ઊભો હતો. ઋષિઓએ કહ્યું હતું કે "શું તું જે પાપો કરે છે એમાં તારાં સ્વજન, સંબંધી ભાગીદાર બનશે કે? વાલ્મીકિએ ઘેર જઈને પૂછ્યું ત્યારે પત્ની અને બાળકોએ નકારમાં જવાબ આપ્યો. ત્યારે તેને ભાન થયું કે "જે કરે તે જ ભોગવે." તેણે ઋષિઓ પાસેથી આત્મ પ્રગતિનો મંત્ર મેળવીને પોતાના જીવનની દિશા બદલી નાખી અને તે વાલ્મીકિ ઋષિ બની ગયો. નરકનો અધિકારી ડાકુ પોતાની વિવેક બુદ્ધિ, સાચી સલાહને લીધે સાચી દૃષ્ટિ મેળવી શક્યો અને આદિ કવિ વાલ્મીકિના રૂપે ઈતિહાસમાં અમર બની ગયો.

માર્થી ભક્તિ રૈદાસની

એક પ્રખ્યાત સંત સોમવતી અમાસ પર ગંગા સ્નાન કરવા જઈ રહ્યા હતા. તેઓ રૈદાસને સારી રીતે ઓળખતા હતા. વિચાર્યું કે તેઓ સાથે આવે તો માર્ગમાં સત્સંગ પણ થશે અને થાક પણ નહિ લાગે. એટલે સંત રૈદાસને ઘેર ગયા અને પ્રસ્તાવ મૂક્યો.

રૈદાસે સંતનો સત્કાર કર્યો. પરંતુ જ્યારે ગંગા સ્નાન માટે સાથે આવવાનો પ્રસ્તાવ સાંભળ્યો ત્યારે એમણે ખેદ સાથે અસમર્થતા વ્યક્ત કરી.

કારણ પૂછતાં એમણે બતાવ્યું કે- “મેં કેટલાય લોકોનાં જૂતાં મરામત કરવા માટે લીધાં છે અને ઠીક કરીને એમને જલદી પાછાં આપવાનું વચન આપ્યું છે. જે હું ગંગાસ્નાન માટે જઈ તો વચનભંગ થશે અને કામ સોંપનારને એટલા દિવસ ખુલ્લા પગે ચાલવાનું કષ્ટ સહન કરવું પડશે. મેં હંમેશાં કર્તવ્ય પાલનને પહેલું અને ભજનને બીજું સ્થાન આપ્યું છે. આવી સ્થિતિમાં તમારી વાત ટાળતાં દુઃખ તો થાય છે, પણ મજબૂરી એવી છે કે બીજે કોઈ ઉપાય સૂઝતો નથી.”

રૈદાસનું મંતવ્ય સાંભળીને સંત વિચારવા લાગ્યા કે રૈદાસ ગંગાસ્નાનું મહત્ત્વ જાણતા નથી. એમણે મોહનાં બંધન ઢીલાં કર્યાં નથી. પોતાનો ગુસ્સો અને અસંતોષ વ્યક્ત કરીને એકલા જ જવા માટે ઊભા થયા.

રૈદાસ સંતના મનોભાવ વાંચીને એમની ભ્રાંતિ દૂર કરવા માટે એક વિનંતી કરી કે, તમે મારા ઘેર પધારવાની આટલી કૃપા કરી તો એક નાની કૃપા કરીને મારા પર ઉપકાર કરો.

મારી પાસે બચતના બે પૈસા છે. કૃપા કરીને લઈ જાઓ અને સોમવતી અમાસના દિવસે ગંગા માતાના હાથમાં આપી દેજો. સંતે પૂછ્યું હાથમાં? આ કેવી રીતે બને? એમને હાથ ક્યાં છે? રૈદાસે કહ્યું કે એમને હાથ ન હોત તો તમારા જેવા સંત એમના દર્શન

કરવા કેવી રીતે જાત?

વાદવિવાદ બંધ કરતાં રૈદાસે કહ્યું, ગંગા જળમાંથી જે કોઈ હાથ નીકળે તો બંને હાથમાં એક-એક પૈસો આપી દેજો. જે હાથ બહાર ન નીકળે તો પૈસા પાછા લેતા આવજો. મારા પૈસામાં મહેનત, કર્તવ્ય-પાલન અને ઊંડી ભાવનાનું બળ છે. એનો સ્વીકાર કરવામાં ગંગા માતા આનાકાની નહિ કરે.

સંતનો ગુસ્સો ઠંડો પડી ગયો. એમને આશ્ચર્ય થઈ રહ્યું હતું કે રૈદાસ જેવા અદના આદમીના બે પૈસા લેવા માટે ગંગા માતાના હાથ બહાર નીકળશે ખરા! મનમાં મૂંઝવાણ હતી છતાં પણ એમણે પૈસા લઈ લીધા અને એકલા ચાલી નીકળ્યા.

રૈદાસના શિષ્યોને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે બધા ગંગા જવાની વિનંતી કરવા લાગ્યા. જૂતાની મરામત પછી કરી દેજો. આટલા દિવસ તો અમે ફાટેલાં જૂતાંથી પણ કામ ચલાવી લઈશું.

રૈદાસનો એક જ જવાબ હતો- કર્તવ્યપાલન અને જનહિતનું સ્થાન પહેલું છે. પૂજા બીજા સ્થાને છે. મારો નિર્ણય જે સાચો હોય તો એનું પ્રમાણ જેવા માટે તમે લોકો સોમવતી અમાસના દિવસે મારી પાસે આવજો અને વાસ્તવિકતાનું પ્રમાણ જોજો.

અમાસ આવી. ભક્તો એકઠા થયા. રૈદાસની કથરોટમાંથી ગંગાજી નીકળ્યાં અને સૌ ભક્તોએ એમાં સ્નાન કર્યું. બીજી બાજુ ગંગા જળમાંથી બે હાથ નીકળ્યા અને રૈદાસે આપેલ બે પૈસા સ્વીકાર્યા. ચમત્કાર થઈ ગયો.

આ બંને ઘટનાઓની ચર્ચા સાંભળનારાઓએ એક જ સાર કાઢ્યો કે ઈશ્વરની નજરોમાં પૂજા-અર્ચના કરતાં કર્તવ્યપાલન અને જનહિતનું મૂલ્ય વધારે છે.

આપણા અંતઃકરણમાં જે પ્રેમની ભાવના ન જાગે તો આ દુનિયા આપણા માટે જેલ સમાન છે.

ગાયત્રી મંત્ર અમારી સાથે-સાથે

ॐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ
ધિયો યોનઃ પ્રચોદયાત્ ।

દેવીઓ અને ભાઈઓ, ભજન-પૂજનની વાત આપે સાંભળી, સ્વાધ્યાય અને સત્સંગની વાત પણ કરી. આ ઉપરાંત પૂજાપરક-ઉપાસનાપરક બીજા બે આધ્યાત્મિક પ્રયોગો પણ છે, જે આપે કરવા જ નેઈએ. એકનું નામ છે 'ચિંતન' અને બીજાનું નામ છે 'મનન'. ચિંતન અને મનન માટે કોઈ કર્મકાંડની જરૂર નથી અને કોઈ નિર્ધારણની પણ જરૂર નથી. આ બધાં કામો માટે આપ સવારનો સમય પસંદ કરો એ ઇચ્છનીય છે. અધ્યાત્મ સાધના માટે સૌથી સારો સમય પ્રાતઃકાળનો જ છે. બીજાં કામો માટે પણ પ્રાતઃકાળનો જ સમય છે એટલે કે ચોવીસ કલાકમાં સૌથી સારો સમય છે, તે સમય પ્રાતઃકાળનો જ છે. પ્રાતઃકાળનો સમય આપ જે કોઈ કામમાં વીતાવશો તે કામમાં આપને ખૂબ પ્રસન્નતા થશે અને સફળતા પણ મળશે.

અંતરગુફામાં પ્રવેશ કરીએ

આ માટે ચિંતન અને મનનની એકાંત સાધના માટે જો આપ પ્રાતઃકાળનો સમય કાઢી શકો તો વધુ સારું. કદાચ પ્રાતઃકાળનો સમય કાઢવાનું આપને માટે સંભવિત ન હોય તો આપ એવું કરો કે એકસાથે મનોયોગપૂર્વક કામ કરવાના આશયથી બીજા કોઈ સમય કાઢો. આપ જુઓ કે આ રીતે અડધો કલાક કે પંદર મિનિટનો સમય આપની પાસે એવો રહે છે જેમાં આપ શાંતચિત્ત છો. આમાં મન શાંતચિત્ત હોવું જરૂરી છે. દોડાદોડીમાં, રસ્તે ચાલતાં, હરતાં ફરતાં ક્યાંય પણ જપ કરી લઈશું-ના, એવું ન કરશો. ચિંતન-મનન માટે આમ કરવું સંભવિત નથી. આને માટે એવું સ્થાન હોવું જોઈએ જ્યાં બાહ્ય વિક્ષેપ થતો ન હોય અને આપનું મન શાંત અને એકાગ્ર થઈ શકતું હોય. આને માટે કોઈ યોગ્ય એકાંત સ્થાન મળી જાય તો વધુ સારું, પરંતુ જો ન મળે તો આપ આંખો બંધ કરીને પણ એવી જગ્યાએ બેસી શકો જ્યાં કોલાહલ ન હોય. આંખો બંધ કરી લેશો ત્યારે ગુફા-નિવાસ જેવી સ્થિતિ સર્જશે. ગુફામાં ચાલ્યા જવું અને શાંત એકાંતમાં પ્રવેશવું એ બન્ને એક જ છે. જો આ સંભવિત ન હોય તો આપ આંખો બંધ કરી

લો. આંખો બંધ કરવી એ પણ એક કામ છે. આંખો બંધ કરવાથી પણ ઘણું કામ થઈ શકે છે. આંખો બંધ કરી લેવાથી અંદરનું, વધુ અંદરનું દેખાય છે. બહાર કશું હોતું નથી અને દેખાતું પણ નથી.

એટલે આપ આપની આંખો બંધ કરીને પોતાની જાતને એકાંતમાં સમાયેલી જુઓ. આ રીતે જે રીતે કામ સરે તે દરમિયાન ચિંતન-મનનને માટે આપ ક્યાંક થોડી વાર માટે શાંતચિત્તથી બેસો અને એમ સમજો કે હું એકલો જ છું, કોઈ મારો સાથી નથી. આથી ગાબડું પોતાની જગ્યાએ, સંગી પોતાના સ્થાન પર, કુટુંબી પોતાના સ્થાને, પૈસા પોતાના સ્થાને, વેપાર પોતાના સ્થાને, ખેતીવાડી પોતાની જગ્યાએ-આ બધાંને તેમના પોતપોતાનાં સ્થાને રહેવા દો. આપ તો બસ એટલો અનુભવ કરો કે હું એકાકી છું અને એકાંતમાં બેઠો છું. પછી શું કરવાનું ? પછી આપ બે પ્રકારના વિચારો કરવાનું શરૂ કરો. આ વિચારવાની શૈલી છે, આ ધ્યાનની શૈલી નથી. આ એક વિચારણા છે. ચિંતન અને મનનમાં વિચાર કરવાનો અવકાશ છે. મનને ભાગી છૂટવાની પૂરી છૂટ છે. ધ્યાન તો એક કેન્દ્રમાં જ કરવું પડે છે, પરંતુ વિચાર કરવાને માટે અહીં ખાસ્સો એવો અવકાશ છે.

ચિંતન અર્થાત્ પોતાની સમીક્ષા

જેમાં ભૂતકાળ વિશે વિચાર કરવામાં આવે છે કે મારો ભૂતકાળ કેવી રીતે વીત્યો તેને ચિંતન કહેવાય. આ વિશે આપ સમીક્ષા કરો. આપ આપની સમીક્ષા તો નથી કરી શકતા, પરંતુ બીજાની સમીક્ષા કરવાનું સારી રીતે જાણો છો. આપ પડોશીની સમીક્ષા કરી શકો છો, પોતાની પત્નીના દોષો કાઢી શકો છો. બાળકોની ખોડખાંપણ કાઢી શકો છો, આખી દુનિયાની ભૂલો શોધી શકો છો, ભગવાનની ભૂલો કાઢી શકો છો, ભાગ્યનો દોષ કાઢી શકો છો. એવું કોઈ નથી જેના ભૂલ-દોષ આપ ન બતાવી શકો. પણ પોતાના ભૂલ-દોષ ? આપની ભૂલો વિશે તો આપ વિચાર પણ કરતા નથી. જો આપણે આપણી ભૂલો વિશે વિચારવાનું શરૂ કરી, આપણી પોતાની જાતની સમીક્ષા કરીએ, તો દગલાબંધ બાબતો એવી જ જણાશે કે જે આપણે કરવી જોઈતી ન હતી. દગલાબંધ એવાં કામો મળી આવશે જે આપણે કર્યા છે. જે બાબતો

અપનાવી છે તેમને અપનાવવી જોઈતી ન હતી. આવો વિચાર આપને કદી સતાવે છે ખરો ? ના, આવો વિચાર કદી નથી આવતો.

મિત્રો, મનની રચના જ કંઈક એવી છે કે પોતાનું કાંઈ છે તે સારું છે. મનમાં હંમેશાં આ વાત રહે છે કે આપણો પોતાનો સ્વભાવ પણ સારો, આપણી આદતો પણ સારી, આપણો વિચાર પણ સારો-બધું જ કાંઈ આપણું છે તે સારું છે, બીજાઓનું બધું ખોટું છે. મોટે ભાગે લોકોની એવી જ મનોવૃત્તિ હોય છે અને આ મનોવૃત્તિ ખોટી છે. આધ્યાત્મિક ઉન્નતિમાં આ મનોવૃત્તિ બહુ ભયંકર છે. આધ્યાત્મિક ઉન્નતિમાં આવો જ અવરોધ ઊભો કરનાર બીજો કોઈ અંતરાય છે જ નહિ. તેથી આપ પહેલું કામ ત્યાંથી જ શરૂ કરો-આત્મસમીક્ષાથી. એકાંતમાં ચિંતન માટે જ્યારે આપ બેસો તો આપ એ વિચાર કર્યા કરો કે હું વીતેલા દિવસોમાં શું ભૂલ કરી રહ્યો છું ? હું ગૂમરાહ તો નથી થયો ? ભૂલ્યો તો નથી ને ? મને આ માટે જન્મ મળ્યો હતો ? જે કામ માટે જન્મ મળ્યો હતો તે મેં કર્યું છે ? પેટ માટે જોટલી જરૂરત હતી એથી વધારે કમાતો રહ્યો ? કુટુંબની જવાબદારીઓ પૂર્ણ કરવાની હતી તેના બદલે બિનજરૂરી સંખ્યામાં જનવૃદ્ધિ કરતો રહ્યો ? જે લોકોને જે વસ્તુઓની જરૂર ન હતી તે તેમને ખુશ રાખવા માટે ભેટ રૂપે લાદતો રહ્યો ? શા માટે ? શું જરૂર હતી ? આ બધી ભૂલો છે. આ બધાની સમીક્ષા કરવાનું શરૂ કરો.

આ રીતે પોતાની ખાણીપીણી માટે, સ્વાસ્થ્ય માટે, આહાર-વિહાર માટે જે પ્રમાણે કરવું જોઈએ તે પ્રમાણે કર્યું છે શું ? ચિંતનની શૈલીમાં જેવી શાલીનતાનો સમાવેશ હોવો જોઈએ તેવો સમાવેશ રાખ્યો છે ? ના, ન આપણે આપણા શરીર પ્રત્યે કર્તવ્યનું પાલન કર્યું છે, ન તો આપણા મન પ્રત્યે કર્તવ્યનું પાલન કર્યું છે, ન આપણા કુટુંબીજનો પ્રત્યે આપણા કર્તવ્યનું પાલન કર્યું છે. કર્તવ્ય પાલનની દૃષ્ટિએ આપણે સતત પાછળ ધકેલાતા રહ્યા છીએ. તેથી ન્યાં ન્યાં પાછળ પડતા રહ્યા તે બધાં વિશે એક વાર ફરી વિચાર કરો.

આત્મસુધારની પ્રક્રિયા

વિચાર કરવાથી શું ફાયદો ? વિચાર કરવાથી ફાયદો એ છે કે બધી ભૂલો દૃષ્ટિ સમક્ષ આવી જશે તો તેને સુધારવાની તક વધશે. ભૂલો સમજશે નહિ તો આપ તે કેવી રીતે સુધારશો ? બીમારી શી છે તેનું નિદાન થઈ જાય, કોઈ ચેકિંગ કરી જણી

લે કે આપને ટી.બી.ની ફરિયાદ છે ત્યારે તો આપ તેનો ઈલાજ કરાવશો જ ને ? જો આપને ખબર ન હોય તો એમ જ કહેશો કે મારું શરીર તો આમ પણ એમ જ ઢીલું છે, કોઈ બીમારી નથી. એટલા માટે જે સમીક્ષા છે, નાડી પરીક્ષા છે તે આપ પોતે પોતાની જાતે જ કરો-ભૂતકાળને અનુલક્ષીને. પાપોને જ 'કાઈમ' ગણતા નથી. જીવનમાં સારી રીતે જીવવાનો જે ક્રમ છે તેનું ઉલ્લંઘન પણ પાપમાં સમાવિષ્ટ છે એટલે તેને પણ પાપ જ કહેવાય. 'કાઈમ' તો ચોરી, ઘાડ, ડાકુગીરી, અપહરણ, હત્યા-ખૂન વગેરે ગણાય. આ બધાં તો કુકર્મો છે, પણ આપ આજસ અને પ્રમાદમાં જે સમય વ્યતીત કરો એ પણ ઓછું ખરાબ કામ નથી. આપ આપના સ્વભાવને ગુસ્સાવાળો રાખો, ઈર્ષ્યા કર્યા કરો, ચિંતન અને મનનને અસ્તવ્યસ્ત રાખો-એ શું કોઈ રીત છે ? આ બધું શું છે ? આ પણ ભૂલો જ છે. વ્યક્તિગત જીવનમાં આપના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ સંબંધી કઈ ભૂલો થઈ અને કાઈમ-અપરાધ, બુલ્મ કરવાના સંબંધમાં શી ભૂલો કરી ? આ બંને બાબતમાં એકવાર ફરીથી વિચાર કરો-આવો વિચાર કરવો ખૂબ જરૂરી છે. તેનાથી તે ખબર પડશે કે આપણી ભૂલો ક્યાં થઈ છે અને આપણે કેટલી ભૂલો કરતા રહ્યા છીએ-કરીએ છીએ.

આત્મનિરીક્ષણ દ્વારા આ ભૂલોને સુધારવાનું આગળનું પગલું છે-આત્મપરિષ્કાર. અર્થાત્ આત્મનિરીક્ષણ પછી આત્મપરિષ્કાર બીજું કદમ છે. સુધારો કેવી રીતે કરીએ ? સુધારામાં શું કરવાનું હોય છે ? સુધારામાં રોકથામ કરવાની હોય છે. દા.ત. આપ દાડ પીતા હો તો દાડ પીવાનું બંધ કરો. આપ બીડી પીઓ છો, સિગારેટ પીઓ છો અને આપનું કાળજું બાળો છો તો વિચાર કરો કે હવે અમે અમારું કાળજું નહિ બાળીએ. આત્મપરિશોધન તેને કહેવાય કે આપનાથી જે ભૂલો થઈ છે તેની સામે આપ અંતરાય ઊભો કરો. રુકાવટ માટે આપ દઢનિશ્ચયી થઈ જાવ અને સંકલ્પ લો કે જે ભૂલો મારાથી થઈ છે તે હવે નહિ થાય. આ માટે યોજના તૈયાર કરો.

પોતાના મન સાથે જાતે લડો

મિત્રો, ભૂલો ન થવા દેવાનો કયો ઉપાય છે ? આપણી અંદર જે નબળાઈઓ, કચાશ આવી છે, તેમને કેવી રીતે દૂર કરીશું ? આ નબળાઈઓ અને કચાશો જ્યારે આપણને મજબૂર કરશે કે જે ઢંગ ચાલતો આવ્યો છે તે ચાલતો રહેવો જોઈએ તો પછી શું કરશો ? પોતાની જાત સાથે પક્ષપાત અને બચાવ કરવાનું જ્યારે આપને મન થઈ આવે ત્યારે આપ પોતે

આપના વિરોધી બની જાવ. મનને નિયંત્રણમાં લો, મનને તોડો-મરોડો-મચકોડો મનની સાથે લડો. મન છેવટે શું છે ? જે કહેતાંની સાથે માની જાય છે ? ના, કોઈનું મન કહેતાંની સાથે માની જતું નથી. આપના બધાની એ ફરિયાદ છે ને કે અમારું મન લાગતું નથી. તો પછી મનને લગાવો ને. મન શું કોઈ એવો ભલો માણસ છે જે સારાં કામોમાં લાગી જશે ? નહિ લાગે, કેમ કે મન પર કેટલાક કુસંસ્કારો જામેલા છે. આપ એવી અપેક્ષા રાખો છો કે આપનું મન સારાં કામોમાં લાગશે ? ધ્યાનમાં લાગશે ? ભજનમાં લાગશે ? નહિ લાગે. મનને લગાવવું પડે છે. જેવી રીતે બળદને હળ સાથે ચાલવાનું શીખવવું પડે છે, ઘોડાને જે રીતે જબરદસ્તીથી ટાંગા સાથે જોતરવો પડે છે, જેવી રીતે સરકસનાં જનવરોને ચાબૂક મારી મારીને અભ્યાસ કરાવવો પડે છે, એવી જ રીતે આપે આપના મનને મારવું પડશે, તોડવું-મરોડવું પડશે. મન સાથે સ્પર્ધા કરવી પડશે, મનની સામે વિદ્રોહ કરવો પડશે, તેને સજ કરવાની જરૂર પડશે, જેથી ફરી ફરીને તે સાચા રસ્તે આવી જાય.

પ્રશ્ન એ ઊઠે છે કે મન માને જ નહિ તો શું ? તો પછી આપ આપના ખોરાકમાં અને નિદ્રામાં ઘટાડો કરો. આટલું કરવા છતાં જો મન ન માને અને આપ જે વિચારવા જ માગતા ન હતા, જે કરવા ઇચ્છતા ન હતા, તે જ કર્યું તો આપ એક ટંકનું ભોજન બંધ કરી શકો છો. આપ ચાર રોટલી ખાતા હો તો અને તેમ છતાં આપનું મન ચડભડ કરતું હોય તો બે જ રોટલી ખાવ, અડધો ખોરાક બંધ કરો-કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આપ ખોરાક અને નિદ્રામાં બન્નેમાં એકસાથે કાપ મૂકો. રોજ આપ પાંચ વાગે ઊઠતા હો તો આજે આપ સવારે ૩-૦૦ વાગે ઊઠશો. આ માટે આપણે બે કલાક જાગીશું અને લટાર મારીશું. જ્યારે લશ્કરના સિપાઈ ભૂલ કરે છે તો તેમને સજ સંભળાવવામાં આવે છે અને તેઓ માટી ખોદે છે, દોડે છે-આપ પણ જાગતા રહેવાની સજ ફરમાવો કે બે કલાક જાગીશું. રોજ ૯-૦૦ વાગે સૂઈ જઈએ તો આજે ૧૧-૦૦ વાગે સૂઈશું, બહાર લટાર મારતા રહીશું, રામાયણ વાંચતા રહીશું. ઊંઘ સામે લડીશું. શા માટે ? આ શિક્ષા છે.

મિત્રો, પોતાની જાતે દંડ આપવાની પદ્ધતિ પણ જરૂરી છે. આ વિના સુધારો થવો શક્ય નથી. દંડની પ્રક્રિયા પણ જરૂરી છે. ખાસ કરીને દુરાગ્રહી લોકો, દુરાગ્રહી જનવર અને દુરાગ્રહી મન સમજાવવા છતાં ક્યાં માને છે ? ખાસ કરીને આપ

દુરાગ્રહી મન પાસે એવી અપેક્ષા ન રાખશો કે આપના કહેવા માત્રથી, વાંચવાથી કે સાંભળવા માત્રથી કે સમજાવવાથી વાત પતી જશે. આમ થશે નહિ. આ માટે તો આપે લડવું પડશે. મનની સામે બળવો કેમ કરવો અને એ ખાઈને કેવી રીતે પૂરવી-એ બધું વીતેલી વાતો યાદ આવે ત્યારે જ કરી શકીશું. વીતેલી વાતો સંભારવાનું નામ છે 'ચિંતન'. આપ ચિંતન કર્યા કરજો.

મનન પણ એટલું જ જરૂરી છે

બે બાબતો થઈ. એક થઈ આત્મનિરીક્ષણ અને બીજી થઈ આત્મપરિષ્કાર અથવા આત્મપરિશોધન. આ થયું ચિંતન. ચિંતનના બે જ પ્રવાહો છે, ભૂલોને યાદ કરવી અને ભૂલોને સુધારવા માટે હિંમત એકઠી કરવી અને તદનુસાર કાર્યપદ્ધતિ ગોઠવવી. આ રીતે એકાંતનું અડધું કામ પૂરું થયું. આ એકાંતસેવનના ચિંતનને યાદ કરો. તે પછી બીજું કદમ ઉઠાવો. આ બીજું પગલું આપે બિલકુલ એકાંતમાં બેસીને જ ભરવું પડશે. એનું નામ છે-મનન. 'મનન' શું છે ? મનનના પણ બે ભાગ છે. જેવી રીતે ચિંતનના બે ભાગ છે તેવી રીતે મનનના બે ભાગ છે. એમાં એકનું નામ છે આત્મનિર્માણ અને બીજાનું નામ છે આત્મવિકાસ. 'આત્મનિર્માણ' એટલે શું ? આત્મનિર્માણ કોને કહેવાય ? જે ચીજ-વસ્તુ આપની પાસે નથી અથવા જે ઉચ્ચસ્તરીય ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ, આપના વ્યક્તિત્વમાં સમાવિષ્ટ નથી તેને સમાવવાં. દા.ત. જો આપ ભણ્યા-ગણ્યા નથી, આપની પાસે વિદ્યા નથી, તો આપ પ્રયત્ન કરો કે મારે વિદ્યાભ્યાસ કરવો છે. અમે નેકી-ઈમાનદારીથી રહીએ છીએ, બીડી પીતા નથી. આપની વાત સાચી હશે, પરંતુ હું આપને પૂછું છું કે આપનામાં વિદ્યાની જે કમી છે તે આપ કેમ પૂરી કરતા નથી ? વિદ્યાની કમી પૂરી નહિ કરો તો પછી ઉન્નતિ કેવી રીતે થશે ? આપના જ્ઞાનનો વ્યાપ કેવી રીતે થશે ? બુદ્ધિનો વિકાસ કેવી રીતે થશે ? એટલા માટે અહીં આત્મનિર્માણ માટે પણ ઢગલાબંધ કામ કરવાનાં છે.

આપનું સ્વાસ્થ્ય નબળું છે, તો એટલા માત્રથી કામ નહિ ચાલે કે આપ પહેલાં બીડી પીતા હતા અને હવે બીડી પીવાનું બંધ કર્યું છે. બીડી પીવાનું તો બંધ કરવું જ પડશે પણ સાથોસાથ એક કામ બીજું પણ કરવું પડશે. સ્વાસ્થ્યવૃદ્ધિ માટે આપે આપના આહારમાં ક્રાન્તિકારી પરિવર્તન લાવવું પડશે, બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું પડશે અને નવો વ્યાયામનો

કોઈ નવો પ્રયોગ, અજમાવવો પડશે. આ જે નવો પ્રયોગ અજમાવવાનો છે તેને માટે, પ્રગતિ માટે આ બધું કામ આત્મનિર્માણમાં આવે છે. દોષ સુધારવાથી થોડું જ કામ થઈ જવાનું છે ? એ ઊણપો પણ પૂરી કરવી પડશે. આપ વિદ્યા નહિ મેળવો, આપનું સ્વાસ્થ્ય આપ નહિ સુધારો, જનસંપર્ક નહિ વધારો, સેવાકાર્યની દિશામાં કદમ નહિ ઉપાડો, તો પછી કામ થશે શી રીતે ? તેથી જે કામ કરવાનાં છે તે તો કરવાં જ પડશે. આપ આપની ભૂલ સુધારો અને આપની યોગ્યતાઓને, આપની ક્ષમતાઓને અને આપની ભાવનાઓને વિકસિત કરો. અને જ 'આત્મનિર્માણ' કહીએ છીએ.

આત્મનિર્માણમાં એ બાબત બરાબર ધ્યાન રાખવી પડશે કે આપણા જીવનમાં શાની ઊણપ છે અને એ ઊણપને કઈ રીતે પૂરી કરીએ. તેને માટે આપણા સ્વભાવને, આપણી આદતોને આપણે સુધારીએ. નિર્માણનો અર્થ જ 'બનાવવું' એવો થાય છે. આપ આપની જાતનું નિર્માણ કરો, આપનું સ્વાસ્થ્ય બનાવો, આપના વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ કરો, આપના ચારિત્ર્યનું નિર્માણ કરો, આપના સ્વભાવને ઘડો. આપની કાર્યશૈલી બનાવો. પ્રત્યેક ચીજનું નિર્માણ કરો. આ બધાનું નિર્માણ કરવા ઉપરાંત એક બીજી બાબત પણ ધ્યાનમાં રાખો-આપ આપના કુટુંબનું નિર્માણ કરો. તેનું નિર્માણ પણ જરૂરી છે. હું એકલો સંત બની જઈશ અને રામાયાણ વાંચીશ, મીઠાઈ નહિ ખાઉં આમ કહેવું બરાબર છે, પણ (કુટુંબ) પણ આપનું જ અંગ છે. જે કુટુંબ છે તે આપની સાથે જોડાયેલું છે-તેનું પણ નિર્માણ કરવું પડશે. જે આપ તેનું નિર્માણ નહિ કરો તો આપના ઘરના બધા સભ્યો હલકટ, ઉદ્દંડ, મૂર્ખ, દુષ્ટ બની રહેશે. આ સ્થિતિમાં આપની માનસિક શાંતિ કેવી રીતે સ્થિર રહેશે ? આપ સારું જીવન કેવી રીતે જીવશો ? મધુર વાણીનો અભ્યાસ આપ કેવી રીતે કરશો ? જ્યારે દરેકેદરેક માણસ તમને હેરાન કરશે તો આપ ગુસ્સે નહિ થાવ ?

એટલા માટે મિત્રો, શું કરવું જોઈએ ? પોતાનું વ્યક્તિગત જીવન સુખ અને શાંતિમય બનાવવા માટે પોતાના કુટુંબ-પરિવાર વિશે પણ તમારા જેવી જ નીતિ નિર્ધારિત કરો. આપણા હાથપગની જેમ કુટુંબીઓ પણ આપણું અંગ જ છે. આપ જે એમ કહો કે અમે હાથ તો ધોઈશું પણ પગ નહિ ધોઈએ. આ કેવી વાત ! આપ પગ શા માટે નહિ ધુઓ ? આપે પગ પણ ધોવા જ પડશે. એ રીતે પોતાના વ્યક્તિગત જીવનને જ સારું બનાવવું એ પૂરતું નથી. પોતાના કુટુંબ અને

પરિવારનું નિર્માણ કરવું પણ આ જ શ્રેણીમાં સમાવિષ્ટ છે અને સમાજનું નિર્માણ પણ. આ બધાંનું નિર્માણ કરો. તેમની અંદર ભલમનસાઈ પેદા કરો, આદર્શ પેદા કરો, ચારિત્ર્યનિષ્ઠા પેદા કરો, સત્પ્રવૃત્તિઓ પેદા કરો.

સૌથી મોટું નિર્માણ-આત્મનિર્માણ

આપ સંપન્ન બની જાવ કે ન બની શકો તેનાથી કશું બનતું બગડતું નથી. ગરીબીમાં પણ લોકોએ શાનદાર જિંદગીઓ જીવી બતાવી છે અને અમીર હોવા છતાં માણસે એટલા કલહ-કંકાસ, ઊભા કર્યા છે કે તેઓ મર્યા છે, બીજાઓને પણ મારી નાખ્યા છે. એટલા માટે સંપન્નતાની વાત હું આપને કરતો નથી. નિર્માણ દ્વારા મારા કહેવાનો મતલબ ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ સાથે છે. આપ આ વિશેષતાઓને, મનુષ્યની શાલીનતાને, આદતો અને ચિંતનની શૈલીને બદલવા માટે જે કાંઈ કરી શકતા હો તે બધું જ કરો, પરંતુ પરિવાર માટે પણ કશુંક કરો. પરિવારના 'પંચશીલ'માં શ્રમશીલતાની ગણના થાય છે, સુવ્યવસ્થાનો સમાવેશ થાય છે, મિતવ્યયતાની ગણના થાય છે, સહકાર અને શાલીનતાનો પણ સમાવેશ થાય છે. આ બધી બાબતો તેમાં આવે છે. આ આ બધી બાબતોનું સ્વયં નિર્ધારણ કરો અને ઘરનાને પણ ધારણ કરાવો. તે વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ, ચરિત્રનું નિર્માણ, ચિંતનનું નિર્માણ કરવાની એક શાનદાર રીત છે. આપ તેને કઈ રીતે કાર્યાન્વિત કરી શકો છો એ વિશે એકાંતમાં ચિંતન અને મનન કરવા જ્યારે બેસો, ત્યારે આ વિશે વિચાર કર્યાં કરો. આમાંની ત્રીજી વાત નિર્માણનો પ્રવાહ છે.

ચોથો એક પ્રવાહ છે જેને 'મનન'નો બીજો હિસ્સો ગણી શકીએ. અથવા ચિંતન-મનની ચોથી કડી કહી શકીએ. તેનું નામ છે 'આત્મવિકાસ.' 'આત્મવિકાસ'નો શો મતલબ છે ? 'આત્મવિકાસ'નો મતલબ એ છે કે પોતાના-પોતાની જાતના, પોતાના 'અહમ્'નો વ્યાપ વધારી દેવો. લોકોનો વ્યાપ ફૂવામાંના દેડકા જેવો ખૂબ નાનો છે. તેઓ પોતાના શરીરને જ પોતાનું માને છે. એવું નથી માનતા કે અમે સમગ્ર સમાજનો એક ઘટક માત્ર છીએ. લોહીના એક કણની કિંમત શું હોઈ શકે ? લોહીનાં બધાં જ કણોનો સમૂહ એક સાથે ભેગો થાય છે, ત્યારે જ રક્તનો સંચાર થાય છે. એક કણથી શું થાય ? તે બધા સંયુક્ત બને ત્યારે જ કંઈ વાત બને. તેથી આપ આપના વર્તુળને સીમિત ન બનાવશો. આપ સંકુચિત

સ્વાર્થપરાયણતાથી ઊંચે આવવાની કોશિશ કરો. પોતાના 'હું' ને બદલે આપ 'આપણે' કહેવાનું શીખો. આપ હું-હું કરતા રહેશો બકરાની જેમ સીમિત બની જશો અને કૂવામાંના દેડકાની જેમ એક એવા નાના વર્તુળમાં ઘેરાયેલા રહેશો, જેમાં આપ પોતે અને આપનું કુટુંબ, બસ એટલાં જ માણસો રહી જશો. આપનો સમાજ સાથે કે ભગવાન સાથે કોઈ સંબંધ જ રહેવા નહિ પામે. એથી આપ આપનું વર્તુળ વિકસિત કરો.

આત્મવત્ સર્વભૂતેષુની ભાવના

'હમ સબકે હૈં ઓર સબ હમારે હૈં (અમે બધાના છીએ અને બધા અમારાં છે.) આ પ્રકારનો વિચાર કરો. આપ 'આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ'ની રીતે વિચારો. આ સમગ્ર વિશ્વ અમારી સમાન જ છે. તેના સહકારથી જ આપણે જીવિત છીએ. તેથી આપણો સહકાર બધાને મળવો જોઈએ. જે આપ આ રીતે વિચાર કરશો તો આપ સમાજનિષ્ઠ બનતા જશો, ચારિત્ર્યવાન નાગરિક બનતા જશો. દેશ, ધર્મ, સમાજ અને સંસ્કૃતિ પ્રત્યે આપ આપની લગની વ્યક્ત કરવા લાગશો અને તેમની સમસ્યાઓને પણ પોતાની જ સમસ્યાઓ માનવા લાગશો. કેવો થયો આ આત્માનો વિસ્તાર ! આત્માનો વિસ્તાર એ જ જેને આપણે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને નામે ઓળખીએ છીએ. આત્મિક પ્રગતિને નામે ઓળખીએ છીએ. જેના પર ચાલતાં વ્યક્તિનું પૂર્ણ લક્ષ્ય સુધી પહોંચવાનું શક્ય છે તે આ જ રસ્તો છે. આપને માટે પણ એ જ માર્ગ છે.

મિત્રો, આપને માટે અને બધાને માટે એક જ રસ્તો છે. આપ આપનું પોતાનું વર્તુળ વધારો. સંતોએ આ જ કર્યું હતું, મહાપુરુષોએ પણ એમ જ કર્યું. તેઓ પોતાના માટે નહોતા જીવ્યા સમાજને માટે જીવ્યા. દેશ, ધર્મ અને સંસ્કૃતિને માટે જીવ્યા. તેઓ બધાના દુઃખોમાં સામેલ થયા, બીજાઓનાં દુઃખોમાં ભાગ પડાવતા રહ્યા અને પોતાનાં સુખોને બધામાં વહેંચતા રહ્યા. પોતાનાં સુખોને વહેંચી દેવો અને બીજાનાં દુઃખોમાં ભાગ પડાવવો એ જ કૌટુંબિક પ્રવૃત્તિ છે. આપ આપની પ્રવૃત્તિઓને કૌટુંબિક બનાવો, પારિવારિક બનાવો. આપના પરિવારને જેમ આપ પોતાના સમજો છો, એ જ રીતે સમાજને પણ પોતાનો જ સમજો, સમગ્ર દેશને પોતાનો માનો, સમગ્ર માનવ જાતિને, પ્રાણીમાત્રને પોતાનું સમજો અને આપનું વર્તુળ વિસ્તારો.

મિત્રો, જે ચીજવસ્તુઓ આપને પોતાની લાગે તેનાથી પ્રસન્નતા થાય છે અને તેમને આપ પોતાની સમજો છો, પરંતુ

જે આપ બધાને જ આપનાં પોતાનાં માની લો તો ? આપને કેટલા ગૌરવ અને પ્રસન્નતાનો અનુભવ થશે તે કહી શકાતું નથી. ત્યારે તો સૂરજ પણ આપનો, ચંદ્ર પણ આપનો, તારાસમૂહો પણ આપના, નદી પણ આપની, પર્વત પણ આપના જમીન પણ આપની, બધા લોકો પણ આપના, કુટુંબો પણ આપનાં, આખું વિશ્વ આપનું. આ રીતે આપનું વર્તુળ વિસ્તારો ત્યારે ? આપની ખુશીનો કોઈ પાર નહીં રહે. હજી તો આપે થોડાક જ લોકોને, થોડી જ ચીજવસ્તુઓને આપે પોતાનાં માન્યાં છે. તેનાથી આપને કંઈક તો રાહત મળે છે, પ્રસન્નતા થાય છે, ખુશી થાય છે, પરંતુ જે દિવસે આપ સૌને આપના પોતાના માનવા લાગશો અને આપને બધાના માનવા લાગશો, ત્યારે આપ જોજો કે આપને કેટલી મજા આવે છે, કેટલો આનંદ આવે છે અને જીવનમાં, ગતિવિધિઓમાં કેવો ફેરફાર થાય છે અને આપની પ્રસન્નતા કેવી રીતે આસમાનને આંબવા લાગે છે. આ રીતે આપની અંદર આવી સ્થિતિ પેદા કરો.

ટૂંકમાં કહીએ, તો ચિંતનપરક-આત્મસમીક્ષા એક, આત્મસુધાર બે, અને મનનપરક આત્મનિર્માણ એક અને આત્મવિકાસ બે-બે મનના પ્રવાહો અને બે ચિંતનના પ્રવાહો આ ચારેને ભેળવી દો. આ ચારેય વેદોનો સાર છે. આ ચારે દિશાઓમાંથી ભગવાન દ્વારા વરસનારા વરદાનને પ્રાપ્ત કરવા માટેની સાચી રીત છે. આપની ઉપાસનામાં ચિંતન અને મનનનું સ્થાન પણ રહેવું જોઈએ. એટલું જ નહિ પરંતુ તેને ચુસ્તપણે વળગી રહેવું જોઈએ. કોઈપણ ભોગે છોડવું નહિ. જે આપનો આવો સંકલ્પ હોય તો આપ અધ્યાત્મ જીવનમાં ઝડપથી આગળ વધશો અને અધ્યાત્મવાદના રૂપ-સ્વરૂપે મળતા લાભો મેળવશો.

॥ ૐ શાંતિ ॥

જે જીતી ગયો તે, જે અનુષ્ઠાન રહ્યો હોય તો પણ એટલી ગુંજાય હજી પણ છે કે બાકીનાનો સદ્ગુણો જરીને, આવેલા અનર્થનું પણ પરિમાર્જન થઈ શકે. સૂરદાસ, તુલસી, અંબાપાલી, અંજુલિમાલ, અજમિલ, અશોક વગેરે આરંભથી જ એવા ન હતા, જેવા વિવેકનો ઉદય થતાં પાછળથી બન્યા. નવા રૂપે અપનાવેલી શ્રેષ્ઠતા એટલી સમર્થ હોય છે કે તેના દબાણથી તત દિવસોમાં વતમિલી અવાંછનીયતાને દબાવી દઈ શકાય-ઊર્ધ્વ-ગમનનો નિશ્ચય દટમૂળ બનતાં દેવતા હાય ફેલાવવામાં અને રૂબતાને ઉગારવામાં કોઈ કસર રાખતા નથી. ઊર્ધ્વગામીઓને ભગવાને સહારો આપ્યો છે. દિવ્ય જીવન જીવવાને માટે સંકલ્પ કરવા સાહસ કરવા અને ઊંચી છલાંગ લગાવવા માટે સમર્પિત લોકોમાંથી કોઈને પણ મજાદારમાં રૂબવું નથી પરંતુ.

અમે એક દિવસ ગુરુદેવને પૂછ્યું-“ગુરુદેવ ! આપે ગાયત્રી મંત્રના જપ કર્યા. આપને રિદ્ધિ-સિદ્ધિ મળી, પરંતુ એવા કેટલાય લોકો છે, જેમણે સાધના, પુરશ્ચરણ સંપન્ન કર્યા છે, પરંતુ તેવી પ્રાપ્તિ તેમને મળી નથી તેનું કારણ બતાવવાની કૃપા કરો.” ગુરુદેવે કહ્યું-“બેટા ! સાધના કદી વ્યર્થ નથી જતી. જપ-તપનો લાભ બધાને મળે છે, પરંતુ જેઓ અધ્યાત્મનો મર્મ નથી સમજ્યા, કૃવામાંના દેડકા બની અહંકાર અને નૃષ્ણામાં પદ અને પ્રતિષ્ઠાની ભૂખ રાખે છે, તેઓ કેવી રીતે તેનો લાભ મેળવી શકે ” ગાંધીજી ને રામ-નામને જીવનનો મંત્ર બનાવ્યો. કેવળ સાદગીનો દેખાડો નથી કર્યો, પોતાના જીવનમાં સાદગી અપનાવી, ત્યારે તે સાદા જીવન-ઉચ્ચ વિચારના આદર્શ બન્યા છે કેવળ ખાદી પહેરી લેવાથી નહીં અંતરમાં પણ તે ગુણ ઉતારવા જોઈએ, જેનાથી સાદગી દેખાતી હોય. વાસ્તવમાં આજે આવશ્યકતા છે અધ્યાત્મનું સાચું રૂપ સામે લાવવામાં આવે. પોતાને શુદ્ધ, પવિત્ર કર્યા પછી જપ કરીશું, તો લાભ થશે. ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, ધૂણા, મોટાઈની વૃષ્ટિ થતી રહેશે તો સો જન્મ લેવા છતાં અધ્યાત્મનો સાચો લાભ મળશે નહીં.

ગુરુદેવે આગળ કહ્યું કે અમે ચોવીસ મહાપુરશ્ચરણ તો કર્યા પરંતુ મનને અમે એવું જ ધોયું છે, જેમ ધોબી મેલા કપડાને ધોઈ સ્વચ્છ-ચોકખ્યું બનાવી દે છે.

તપ તો ભસ્માસુરે પણ કર્યું હતું અને વરદાન પણ મેળવ્યું હતું, પરંતુ હલકી વિચારણા અને દુર્ભાવનાના કારણે તે પોતાના વિનાશનું કારણ બન્યો. વાલ્મીકિએ પોતાનું પહેલાનું ડાકું જીવન ત્યાગી રામ નામનું અવળું નામ જખ્યું તો પણ તે બ્રહ્મર્ષિ થઈ ગયા, કારણ કે તેમણે પોતાની જાતને સુધારી, સંસ્કારી બનાવી. દોષ, દુર્ગુણ વ્યસન છોડી, પવિત્ર જીવન જીવી સાધના કરી. ત્યારે તેમની લેખનીમાં માતા સરસ્વતીનું અવતરણ થયું અને રામાયણ જેવા દિવ્ય મહાકાવ્યની રચના કરી બતાવી. જ્યારે ભગવાન રામે સીતા માતાને વનવાસ મોકલવાનું વિચાર્યું. ત્યારે વાલ્મીકિ ઋષિનો આશ્રમ પસંદ કર્યો, જ્યાં સીતા માતાના ગર્ભમાં પોષાઈ રહેલ લવ-કુશને દિવ્ય સંસ્કાર મળ્યા. મહર્ષિ વાલ્મીકિએ બંને બાળકોને સર્વતોમુખી પ્રતિભા સંપન્ન બનાવ્યા, જેમણે અશ્વમેધ યજ્ઞનો ઘોડો પકડી પોતાના ક્ષત્રિય ધર્મનું પાલન કરી અયોધ્યાના યોધ્યાઓને હરાવી દીધા.

અંગુલિમાલ ડાકૂ હતો. આમ્રપાલી નગરવધુ હતી, પરંતુ જ્યારે ભગવાન બુધ્ધની શરણમાં આવી આ કલંકીત જીવનને છોડી ભગવાન બુધ્ધની પ્રેરણા પર આધારિત પરોપકારમય પવિત્ર જીવન જીવવાનું શરૂ કર્યું તો અગ્નિ પંક્તિની શિષ્ય બની ગઈ. જેમણે પણ પોતાને ઓળખ્યા, આત્મ નિરીક્ષણ કર્યું, તે સફળ થયા. જે બીજાના દોષ જોતાં રહે છે, પોતાને ઠીક ન કર્યા, તે પતનના રસ્તે ચાલી પડી પતિત થયા. આત્મિક પ્રસુમ શક્તિઓના જાગરણ માટે પ્રયાસ કરનારા સાધકોએ દરેક ક્ષણ સતેજ રહેવું પડે છે. ક્યાંક કોઈ લોભ, મોહ, અહંકાર, વાસના, નૃષ્ણા નકલી વેશમાં સવાર ન થઈ જાય. જે પતનના ખાડામાં ધકેલી દે.

દુષ્પ્રવૃત્તિઓ સાથે સતત સંઘર્ષની જરૂર છે. સારા ખોટા વિચારોનું મહાભારત પોતાની અંદર ચાલતું રહે છે. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ સદેવ આ જ કહેતા રહેતા હતા કે સાધના કરી લીધી તો શું થઈ ગયું, સાધનાની સાથે સ્વાધ્યાય પણ એ જ રીતે જરૂરી છે. જેવી રીતે પોતાના ઓરડામાં હંમેશા ઝાડૂ લગાવી કચરો બહાર ફેંકવો. પોતાના મન રૂપી રૂમમાં સ્વાધ્યાય રૂપી ઝાડૂ લગાવવું જોઈએ. જેથી પ્રતિકૂળ નકારાત્મક વિચાર દૂર થાય અને સારા વિચાર પ્રવેશે.

સ્થૂળ શરીરનો દોષ આળસ-અસંયમ છે. ઉપાસના પહેલા પવિત્રીકરણ કરવામાં આવે છે. પવિત્રીકરણનો અર્થ છે પવિત્રતા પારણ કરવી. કેવળ શરીરની પવિત્રતા નહીં, મનની પવિત્રતા પણ જરૂરી છે. કર્મકાંડમાં પવિત્રીકરણનો અર્થ આ જ છે. ભાવનાનો ક્રિયા સાથે મેળ હોવો જરૂરી છે. કર્મકાંડ માત્ર ક્રિયા પ્રધાન રહ્યું તો તે ઢોંગ છે. ભાવના તો પ્રાણ છે. ગાડી ખરીદી છે, પરંતુ કુશળ ડ્રાઈવર ન હોય તો ગાડી વ્યર્થ છે. તેવી જ રીતે કર્મકાંડ સાથે જે ભાવનાઓ, પ્રેરણાઓ છે. તેનું જ્ઞાન પણ હોવું જોઈએ. ભગવાન કહે છે-

નિર્મલ મન સૌંદિ જન મોહિ પાવા,

મોહિ કપટ છલ છિદ્ર ન ભાવા.

ઈશ્વરને નિર્મળ મન જ પસંદ છે. છલ-છિદ્ર, કપટપૂર્ણ વ્યક્તિ કોઈ પણ ભગવાનને પસંદ નથી. તે સાચા કર્મયોગીના વશીભૂત થઈ શકે છે, પણ પાખંડી નહીં. ભગવાન તો રૈદાસની કથરોટમાં પણ પ્રકટ થઈ શકે છે, સાચી ભાવના જોઈએ.

પવિત્રીકરણનો મંત્ર બોલી જળ પોતાના શરીર પર

છાંટતા ભાવના કરવી જોઈએ કે અમારી ઊપર પવિત્રતાની વર્ષા થઈ રહી છે. જે અમારી અપવિત્રતાને, મલિનતાને ધોઈ રહી છે. મન શુધ્ધ, પવિત્ર થઈ રહ્યું છે. શરીર, મન અંતઃકરણની પવિત્રતા વિકસિત થઈ રહી છે. આચરણમાં પવિત્રતા વધી રહી છે. શાંતિ, કરૂણા, સંવેદના વધી રહ્યા છે. દયા, પ્રેમ, સેવાના ઈશ્વરીય ગુણ વિકસિત થઈ રહ્યા છે. નિષ્કૃતતા, કૃપણતા, કપટભાવ, શોષણ ભાવ દૂર થઈ રહ્યા છે. દોષ-દુર્ગુણ, મોટાઈ, જૂઠી શાન જેવા અધ્યાત્મ વિરોધી દુર્ગુણ દૂર થઈ રહ્યા છે.

પવિત્રીકરણ પછી ત્રણવાર આચમન કરીએ છીએ. આ ત્રણ આચમન ત્રણ શરીર માટે છે. સ્થૂળ શરીરમાં આળસ અસંયમ દુર્ગુણ છે. આળસ શરીરને બરબાદ કરનાર આત્મધાની હોય છે. અસંયમથી શરીર રોગગ્રસ્ત થઈ જાય છે. સંયમી જીવન શક્તિશાળી જીવન હોય છે. પહેલા આચમનથી સ્થૂળ શરીર માટે પ્રેરણા મળે છે કે જાગૃકતા અને સંયમશીલતા સ્વીકારીશું એવી રીતે બીજું આચમન સૂક્ષ્મ શરીરના દોષ લોભ અને મોહને દૂર કરવા માટે છે. લોભ-મોહ બંને સૂક્ષ્મ શરીરની શક્તિઓને ક્ષીણ કરનારા દોષ છે. બીજા આચમનની સાથે ભાવના કરવી જોઈએ કે લોભ અને મોહ દૂર થઈ રહ્યા છે. ત્રીજું આચમન કારણ શરીર માટે છે. કારણ શરીરના દોષ છે અવિવેક અને અનાસ્થા. કર્મફળ અકાટ્ય છે, અવતારને પણ નથી છોડ્યા તો આપણા જેવા સામાન્ય માણસને કેવી રીતે છોડી શકે. જે કર્મફળ પર વિશ્વાસ કરે છે. તે અનાસ્થાવાદી છે. પાછલા જન્મોના પુણ્યના લીધે તમે ભલે સારા પદ પર બેઠા હોવ, પરંતુ આ જન્મના પાપ કર્મ તમને છોડશે નહીં. એ વિશ્વાસ રાખજો કે ઈશ્વર વ્યાપી છે અને દરેક ક્ષણે તમને જુએ છે. તમે ભગવાનને ધોખો ન આપી શકો. ઈન્સાનને ધોખો આપી શકો છો. ત્રીજું આચમન વિવેક અપનાવી આસ્તિક બનવાની પ્રેરણા આપે છે. કરૂણા, ભાવ સંવેદના જગાવી માનવતાની રક્ષા કરે, સેવા કરે. સજ્જન બનો, પરોપકાર કરો. દુષ્ટ બનશો તો વીંછી જેવી દુર્ગતિ ભોગવવી પડશે.

આચમન પછી શિખાવંદન કરવામાં આવે છે. મસ્તિષ્કના ઊપર સર્વોચ્ચ શિખર પર હોય છે. શિખા ઊંચા વિચારોનો ઝંડો છે. ધન, સંતાન, મકાન ઊંચા નથી સંસ્કૃતિ અને સિધ્ધાંત ઊંચા હોય છે. આદર્શ અને સિધ્ધાંતોનો આ અંકુશ સદૈવ આદર્શ પર ચાલવાની પ્રેરણા આપે છે. શિખાવંદન સાથે ભાવના કરો કે અમે શ્રેષ્ઠ વિચાર અને વિવેકશીલતા ધારણ કરી રહ્યા છીએ. પ્રાણાયામ કરતી વખતે વિશ્વ બ્રહ્માંડમાં રહેલ પ્રાણતત્વને

શ્વાસની સાથે ધારણ કરવાની ભાવના કરવી જોઈએ. પ્રાણવાન બની પોતાની અંદર રહેલી કમજોરીઓથી લડવું જોઈએ. પ્રાણાયામમાં શ્વાસ ખેંચતી વખતે સમય (પૂરક) પ્રાણોમાં દિવ્ય ભાવોને ધારણ કરવાની ભાવના કરવામાં આવે છે. શ્વાસ રોકતી વખતે (અંતઃકુંભક) ભાવના કરો કે આ દિવ્યતા અમારા રોમ-રોમમાં વ્યાપી રહી છે શ્વાસ બહાર કાઢતી વખતે (રોચક) એ ભાવના કરો કે અંદરની નબળાઈઓ અને હલકટતા-મલીનતા બહાર નીકળી રહી છે. પછી થોડીવાર શ્વાસ બહાર રાખે છે. તેને બાહ્ય કુંભક કહે છે. બાહ્ય કુંભક સમયે ભાવના કરો કે જે દોષ-દુર્ગુણ બહાર નીકળે છે તે ફરી પ્રવેશ નહીં કરી શકે. પ્રાણાયામ પછી ન્યાસ કરવામાં આવે છે. મુખ, નાસિકા, આંખો, કાનો, ભુજાઓ અને જંઘાઓનો ન્યાસ કરીએ છીએ. મુખનો સ્પર્શ કરતી વખતે ભાવના કરો કે મુખેથી તે આહાર ગ્રહણ કરીશું જે તન અને મન માટે સાત્ત્વિક હોય, સ્વાસ્થ્ય સંવર્ધક હોય. વાણી સંયમિત અને મધુર થઈ રહી છે. નાસિકાને સ્પર્શ કરતી વખતે ભાવના કરો કે સુગંધિત અને સ્વચ્છ વાયુમાં જ રહીશું. સારું વાતાવરણ બનાવીશું. પર્યાવરણની રક્ષા કરીશું. આંખોનો ન્યાસ કરતી વખતે ભાવના કરો કે કુદૃષ્ટિથી નહીં જોઈએ. કાનોથી સારા વિચાર જ સાંભળીશું. ભુજાઓથી સમાજ, રાષ્ટ્ર અને પીડિત માનવતાની સેવા કરીશું. જંઘાઓનો ન્યાસ કરતા સમયે ભાવના કરો કે અમારા કદમ નિરંતર પોતાના જીવન લક્ષ્યની તરફ વધતા રહેશે અને ત્યાં સુધી નહીં રોકાય જ્યાં સુધી લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ ન થાય. અમારું શરીર લોકહિત માટે હશે.

ન્યાસ પછી પૃથ્વી પૂજન કરીએ છીએ. પૃથ્વી અમારી માતા છે. પૃથ્વી માતા માટે સર્વે પુત્ર સમાન છે. જાતિભેદ, વર્ગભેદ, સંપ્રદાય ભેદના સંકુચિત વિચારોને દૂર કરી “વસુધૈવ કુટુંબકમ્”ની વિરાટ ભાવના વિકસિત કરીશું. આપણે પૃથ્વી માતાના સાચા સપૂત બની જીવન જીવીશું. શુધ્ધ સાત્ત્વિક કમાણીનું અન્ન જ ગ્રહણ કરીશું. ઉપનિષદ કહે છે કે જે જેવું વિચારે અને કરે છે તે તેવા બની જાય છે. ક્રિયા સાથે ભાવનાત્મક દિવ્ય ચિંતનથી તે વ્યક્તિત્વવાન, મહાન બને છે. સાધનાની સફળતાનો આધાર આત્મ સુધાર છે. આત્મ સુધાર પહેલા પ્રયત્ન કર્યા પછી સાધના સફળતા અને ફલશ્રુતિ પણ લાભપ્રદ થશે. જેટલા પણ મહાપુરૂષ થયા છે, તેમનું જીવન દર્શન હવે બધાને એ કહે છે પોતાને ઓળખો, સુધારો અને સમાજ હિત, લોકહિતમાં લાગી જાઓ. ■

યુગ નિર્માણ સમાચાર

ડીસા-દિયોદર, થરા, રાધનપુર, ડીસા, માલગઢ વિગેરે સ્થળે ૧૦૦૦ ઉપરાંત યુગલોએ પ્રભુતામાં પગલાં માંડયા.

ગાયત્રી પરિવાર બનાસકાંઠાના સક્રિય કાર્યકર્તાઓએ અથક પ્રયાસ કરી પોતાના ક્ષેત્રમાં માત્ર ૧૦ દિવસમાં જ સામૂહિક આદર્શ વિવાહ કાર્યક્રમ અંતર્ગત ૧૦૦૦ જોડાઓનાં વિવાહ સંસ્કાર ગાયત્રી પરિવારની લગ્ન વિધિથી સફળ બનાવેલ છે.

દિયોદર ક્ષેત્રમાં ઠાકોર સમાજ, કાંકરેજ ક્ષેત્રના થરા મુકામના ઠાકોર સમાજ તેમજ જુના ડીસા ક્ષેત્રના નાઈ સમાજના તેમજ પઢિયાર જાત્રોડા-ચૌધરી સમાજ ના ૧૦૦૦ જોડા ના સમૂહ લગ્નો સંપન્ન થયા. સામાજિક ઉત્થાનના કાર્યક્રમ હેઠળ પૂજ્ય ગુરૂદેવની સૂક્ષ્મ ચેતનાની અનુભૂતિ થઈ.

ભૂલ સુધાર

મે મહિનાની પત્રિકામાં ગાયત્રી વંદના પ્રકાશિત થઈ, આ ગાયત્રી વંદનાના મૂળ રચિયેતા ગાયત્રી સંઘ રૂપાલના શ્રી શાસ્ત્રી કનુભાઈ શુક્લા છે. અજ્ઞાણતા થઈ ગયેલ ક્ષતિ બદલ અમને ક્ષોભ છે. સુધારેલ લાઈન નીચે મુજબ છે.
દાસ કનુના દુઃખડા સુનતી.

નવા અંજાર-તા. ૨૬ જાન્યુઆરી ના વિનાશક ભૂકંપ બાદ હવે જન જીવન ધીરે ધીરે સામાન્ય બની રહ્યું છે.

ગાયત્રી પરિવાર મંડળે મિશનની વિચારધારા ફેલાવવા એક નવી યોજના અમલમાં મુકી છે. અંજાર મુખ્ય બસ સ્ટેશન પર રોજનાં હજારો લોકોની અવર-જવર રહે છે કાર્યકરો એક ઓલામાં “યુગ ચેતના સાહિત્ય” લઈને આવતી જતી બસનાં મુસાફરોને વિના મૂલ્યે આપે છે સામાન્ય રીતે મુસાફરી દરમ્યાન દરેક વ્યક્તિ પાસે સમય હોય છે તથા હાથમાં જે પણ વસ્તુ આવે તે સામાન્ય રીતે વાંચતા જ હોય છે. પરિણામે મુસાફરી દરમ્યાન નાની પુસ્તક સરળતાથી લોકો વાંચી લે છે.

વાસણા-તા. ૮-૫ થી ૧૧-૫ સુધી ગાયત્રી પરિવાર વાસણા શાખા દ્વારા પ્રજ્ઞા પુરાણ આયોજન સંપન્ન થયું. ડભોઈના શ્રીમતી રશ્મિબહેન પટેલે તેમજ સંગીત ટોળીએ પ્રજ્ઞા પુરાણ કથાનું રસપાન કરાવ્યું હતું. વાસણા શાખાના કાર્યકર્તા વિનોદભાઈ પટેલ ધર્મ પત્ની ઉર્મિલાબહેન પટેલ તથા ગાયત્રી પરિવારના

પરિજનો દ્વારા પ્રજ્ઞાપુરાણ કથાનું મૂદંગ ફ્લેટના કંપાઉન્ડમાં પ્રજ્ઞા પુરાણ આયોજન ગોઠવ્યું હતું. જેનો વાસણા વિસ્તારના જનસમુદાયે લાભ લીધો હતો.

અમદાવાદ જિલ્લા ગાયત્રી પરિવાર ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટી શ્રી તુલસીભાઈ પટેલ તેમજ કનુભાઈ પટેલના વરદહસ્તે દીપ પ્રગટાવીને કાર્યક્રમનો શુભારંભ કર્યો હતો.

ડાકોર-વિગત દિવસોમાં ડો. પ્રણવ પંડયાએ ગાયત્રી પરિવાર શાખાના પરિજનોની મુલાકાત કરી. આ દરમ્યાન ડાકોરમાં શ્રી વેદમાતા ગાયત્રી વિદ્યા મંદિરમાં પણ મુલાકાત લીધી. ગાયત્રી ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ સંચાલિત વિદ્યા મંદિરના તેજસ્વી વિદ્યાર્થી ચિંચિરાગ ને શ્રેષ્ઠ ઘડતર બદલ અભિનંદન સાથે આશીર્વાદ આપ્યા.

કલોલ-તા. ૨૯-૪ ના દિવસે બેતાલી સમાજ સુધારક મંડળ દ્વારા અગીયાર વરઘોડીયાના સમૂહ લગ્ન ઓળા ગામમાં અને તા. ૧૩-૪ના દિવસે બેતાલી સમાજ સેવા સમિતી દ્વારા નંદાસણ ઉમાનગર ખાતે ૭૬ વરઘોડીયાનાં સમૂહ લગ્ન કરવામાં આવ્યાં. જેમાં દરેક વરઘોડીયાને રૂ. એકાવનનું સાહિત્ય, ઉપવસ્ત્ર અને લેમીનેશન વિદાય પત્ર આપવામાં આવ્યા અને વર અને કન્યા પક્ષના માતા પિતાને યુગ શક્તિ ગાયત્રીના સભ્યો બનાવવામાં આવ્યા. સાથે દરેક વર રાજાને વ્યસન મુક્તિના સંકલ્પ લેવડાવ્યા અને દિકરીઓને સંસ્કારીત અને આદર્શ જીવન જીવવાની કળાના સંકલ્પ લેવડાવ્યા.

યુગ સેના નાયકોના છો શિબિર સંપન્ન

પૂજ્ય ગુરૂદેવના નિર્દેશાનુસાર ૨૫૦૦ યુગ સેના સંગઠન તૈયાર થયેલ. આ યુગ સેનાનાયકોના છો સત્ર તા. ૧૮ મે થી ૧૮ જૂન ગાયત્રી તપોભૂમિ, મથુરામાં સંપન્ન થયા. જેમાં ૧૫૦૦ યુગ સેનાનાયકોએ ઉત્સાહ સાથે ભાગ લીધો. સમસૂત્રીય આંદોલન વધુ તીવ્રતાથી શરૂ કરવા વિશેષ નિર્દેશ આપવામાં આપ્યો. વિરાટ જ્ઞાનયજ્ઞ અંતર્ગત વિચારક્રાંતિ દીપયજ્ઞ સંપન્ન કરવાનું પ્રશિક્ષણ આપવામાં આવ્યું. ૫૦ પંચ લીલાપત શર્માએ ૫૦ ગુરૂદેવના વિચારોને ઘરે-ઘર પહોંચાડવા વિશેષ ઉદ્બોધન આપ્યું. યુગ સેનાનાયકોએ પોતાના ક્ષેત્રમાં વ્યાપક પ્રચાર પ્રસાર કરવા માટે સંકલ્પો લીધા. આ સત્રોથી ઉમંગ ઉત્સાહ લઈ સેનાનાયકો અલખ જગાવવા ક્ષેત્રોમાં પહોંચ્યા.

ગાયત્રી તપોભૂમિમાં યુગ સેના નાયકોની પ્રશિક્ષણ શિબિર

દેશના ખૂલે ખૂલાથી આવેલા યુગ સેના નાયક

માલિક યુગ નિર્માણ યોજના ટ્રસ્ટ મથુરા માટે લીલાપત શર્મા દ્વારા પ્રકાશિત તથા યુગ નિર્માણ પ્રેસ મથુરામાં મુદ્રિત અને યુગ નિર્માણ યોજના ટ્રસ્ટ મથુરાથી પ્રકાશિત-સંપાદક પં૦ લીલાપત શર્મા, સહ સંપાદક-ઘનશ્યામ પટેલ